

II. GLAVA

Početak oružanog ustanka u Dalmaciji

PARTIJA U DANIMA NAPADA NJEMAČKE NA SSSR

22. juna 1941. godine fašistička Njemačka napala je SSSR. CK KPJ uputio je narodima Jugoslavije proglas, u kojemu ih poziva na ustanak. U njemu se među ostalim kaže:

»... Radnici i radnice Jugoslavije! Kucnuo je sudbonosni trenutak. Započela je odsudna bitka protiv najvećih neprijatelja radničke klase... Proleter i svijet zemalja Jugoslavije, na svoja mjesta, u prve borbene redove. Zbijte čvrsto svoje redove oko vaše avangarde, Komunističke partije Jugoslavije. Svaki na svoje mjesto! Nepokolebljivo i disciplinovano vršite svoju proletersku dužnost. Spremajte se hitno za posljednji i odsudni boj...

... omladino Jugoslavije! Bije se posljednji boj s tvojim najvećim neprijateljem — s krvnikom mlade generacije, s fašističkim zločincima protiv kojih si se ti uvijek spremno borila, kad te je Komunistička partija pozvala ...

... *Hrvatski narode... sluga* fašističkih osvajača — Izdajnik Pavelić — hoće da se hrvatski narod iskoristi u borbi protiv Sovjetskog Saveza i protiv oslobodilačke borbe naših naroda... Zar ćeš dozvoliti da još i ta strašna izdaja bude pokrivena tvojim hrvatskim imenom ?...

... Srbi, Slovenci, Crnogorci, Makedonci i svi ostali porobljeni narodi Jugoslavije! Vi koji stenjete pod okupatorskom čizmom, svi

vi koji ljubite slobodu i nezavisnost, koji ne ćete fašističkog ropstva, znajte da je kucnuo čas vašeg skorog oslobođenja od fašističkih osvajača. Zato doprinesite i vi vaš dio u borbi za vašu slobodu, pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije ...»

Još istog dana sastao se u Splitu Pokrajinski komitet, da bi ocijenio nastalu situaciju. Na sastanku su doneseni zaključci: 1. odmah započeti s akcijama protiv okupatora, što prije organizirati oružanu borbu, 2. nijedan komunist ne smije spavati kod svoje kuće, da ne padne neprijatelju u ruke, 3. komunisti sa današnjim danom smatraju se mobiliziranim. Svi moraju biti spremni, kad ih Partija pozove u borbu.

Tih dana u Splitu su se okupili neki delegati partijskih organizacija iz pokrajine, da sa Pokrajinskim komitetom rasprave neke probleme u vezi s radom njihovih partijskih organizacija. Iz Makarske je došao Josip Jurčević, iz Korčule Marin Cetinić i Mate Jakas, iz Hvara Pavao Vranjican, iz Trogira Ante Hrabar-Rico i još nekoliko drugih partijskih radnika. Svi oni odmah su otputovali u svoje kotare, da bi zaključke Pokrajinskog komiteta prenijeli na tamošnje partijske organizacije. Na druge kotare te direktive bile su prenesene već postojećim partijskim vezama. Tako se velik broj, u prvom redu onih komunista, koji su od ranije bili poznati žandarima i policiji, povukao u ilegalnost.

Već 23. juna grupa od 44 trogirskih komunista povlači se u ilegalnost u Trogirsko polje. Oni se tada raspodjeljuju u dvije grupe, od kojih jedna boravi u brdu Krban, a druga u predjelu Plana iznad Divulja.¹

U Vodicama i Zatonu kraj Šibenika na dan napada Njemačke na SSSR u ilegalnost nisu pošli samo komunisti, već i mnogi simpatizeri Partije, tako da je toga dana iz tih mjesta izbjeglo u šumu preko 100 ljudi. I u nekim drugim mjestima, naročito duž Primorja, u ilegalnost su pored komunista bili otišli i mnogi simpatizeri KP,

¹ Trogirski ilegalci su u noći između 18. i 19. jula izvršili dvije značajne akcije, koje su imale velik odjek na stanovništvo cijelog srednjodalmatinskog područja. Na pruzi između Kaštela i Labina, na jednoj okuci u Labinskoj Draži, Trogirani su u dužini od stotinu metara digli željezničke tračnice. Kada je ujutro naišao teretni vlak iz Zagreba, iskliznuo je na tom mjestu. Bila je oštećena lokomotiva i razlupano nekoliko vagona. U razbijenim vagonima nalazili su se sanduci masti, koje je ustaška komanda bila uputila svome garnizonu u Sinju. Uslijed lomljave veći dio sanduka bio je zdrobljen, a mast se razlila po trogirskom kamenjaru. Druga grupa ilegalaca iste noći presjekla je izvjestan broj telegrafsko-telefonskih stupova na relaciji Trogir — Divulje i Trogir — Šibenik.

međutim oni se — videći, da nisu pod direktnim neprijateljskim udarom — vraćaju kućama, a u ilegalnosti ostaju samo poznatiji komunisti.

Nekoliko dana nakon napada Njemačke na SSSR žandari i Talijani počeli su noću upadati u stanove komunista u namjeri da ih uhapsu. Tako su Talijani u Solinu u noći 23. juna opkolili kuće komunista, ali nisu nikoga našli. U Bolu na Braču žandari i ustaše su noću 24. juna opkolili kuće istaknutijih komunista, ali kako su se ovi već bili sklonili, ustaše su našle njihove prazne krevete. U Visu su Talijani izvršili prepad na komuniste tek 28. juna i četvoricu, koju su našli u kućama, uhapsili.

Na područjima Makarske, Metkovića i Pelješca, koja su po rimskom ugovoru potpala pod NDH-u, već prvih dana poslije uspostave svoje vlasti, ustaše otpočinju s progonima komunista i drugih naprednih elemenata. Krajem maja u područje Metkovića dolaze ustaše s »Janika Puste«¹ i već u noći od 2. na 3. juna. hapse desetak istaknutijih komunista iz Slivna, Komina i Metkovića. 13. juna oni hapse i sedam komunista iz sela Bijače,² a u noći od 23. na 24. juna, t. j. dan poslije napada Njemačke na SSSR, ustaše su u Metkoviću i okolnim selima pohvatali i odveli u zatvore preko 200 ljudi. Među njima bili su skoro svi komunisti Metkovičkog kotara, veći broj simpatizera Partije i nekoliko bivših pripadnika JNS-a. Nešto kasnije ustaše puštaju sve uhapšene osim osmorice poznatijih komunista, šestorice nacionalista i četiriju pravoslavni građana, koje odvođe u trebinjski zatvor.

Međutim, ustaške snage u većini mjesta bile su neznatne prema snazi Partije, zbog čega nisu bili u mogućnosti da na širem planu

¹ Logor ustaških emigranata u Hortijevoj Mađarskoj.

² Članovi Partije u Bijači bili su nekoliko dana ranije rasturili letke, u kojima se pozivao narod, da ne nasjeda okupatoru i ustašama, i osuđeni progoni, koji se već tada počinju provoditi nad stanovnicima srpskih sela. To je bio povod za njihovo hapšenje. Ustaše i žandari su u zatvoru komuniste iz Bijače podvrgli strahovitim mukama. Jure Galić-Mali u svojoj knjizi »Nepokoreno selo« ovako na jednom mjestu opisuje ta mučenja: »Na jednom mi se na glavu sruči kiša snažnih udaraca teških kao maljevi. Zafijukaše kruti kožni opasači, moje klonulo, izgaženo i popljuvano tijelo obli krv. Nadjoh se obješen preko kreveta u polusvjesnom stanju, ne znajući ni sam kako sam tu došao. Gol sam kao od majke rođen... *Začas* su me kao krepalo bravče svukli u podrumu, položili ničice i nastavili neumorno da gaze teškim cipelama. Udaraju me vrhovima cipela i željeznim petama kao loptu. Urlao sam promuklim glasom, ali mi usta kao punjaru začepiše nekim smrdljivim krpetinama. Ućutah. Rashlađivali su me već ranije pripremljenom vodom, da bih došao k sebi.«

prijeđu u napad na komuniste. Iz tih razloga ustaše u manjim mjestima borbu protiv komunista prepuštaju žandarima, koji svoju aktivnost svode uglavnom na pokušaj hapšenja istaknutijih komunista. Drukčija situacija nastala je za komuniste u manjim gradićima i varošicama, u kojima su ustaše već u početku svoje vladavine bili uspješni formirati tzv. logore, tabore i druge ustaške institucije. U tim mjestima dolazi do većih hapšenja i oštrijih mjera prema komunistima. Tako su ustaše u Makarskoj početkom jula uhapsili šestoricu komunista, a samo nekoliko dana kasnije još 34 građanina Makarske, među kojima se nalazila većina članova KP i SKOJ-a.¹

Kod takvog razvoja prilika u spomenutim se područjima izvješan broj istaknutijih komunista bio povukao u ilegalnost još prije napada fašističke, Njemačke na SSSR. Međutim, kada je došlo do napada, većina partijskog članstva u Dalmaciji naročito u mjestima neprijateljskih garnizona, prelazi u ilegalnost.

Prvih dana po odlasku u ilegalnost komunisti ilegalci žive odvojeno, pojedinačno i u manjim grupicama. Tako razdvojeni, oni nisu predstavljali nikakvu snagu, koja bi se mogla oduprijeti eventualnim prepadima neprijatelja. Zato se u većini kotara uskoro stvaraju logori, u kojima se okupljaju svi komunisti ilegalci.

Prvi takvi logori postoje u predjelu zvanom Krši kraj Zatona, u spilji Krljava poviše Makarske, u Radoviću kraj Vrgorca, u brdu Striževu poviše Bačine, u šumi Brajinac, u predjelu Sresera na Pelješcu, u predjelu Duboka na Pelješkoj prevlaci i niz drugih. Logori ilegalaca već po svom formiranju imaju vojničko obilježje. U njima se vrši dežurstvo, čuva straža, a ilegalci i van logora nose sobom oružje.

¹ Prva šestorica uhapšenih komunista bili su Toni Andrijašević, Ivo Rubeša, Ante Tavra, Karmelo Derviš, Miljenko Sutić i Stipe Milosevic. Okružni komitet KP Makarska bio je obaviješten, da ustaše uhapšene komuniste namjeravaju strijeljati. Partijska organizacija Makarske organizirala je tada njihov Dijeg na način, da je čuvar žandar bio opijen, a zatvorenicima doturena pila, kojom su na zatvorskom prozoru prepilili željezne šipke i pobjegli. Oni odmah odlaze u planinu Biokovo i formiraju prvi partizanski logor u spilji Krljava iznad Makarske. To je bilo 13. jula.

Sutradan u noći iz Omiša su u nekoliko autobusa došli ustaše, upadali u kuće i digli iz kreveta 34 stanovnika Makarske, koje odvoze u zatvor. Makarske žene odlaze pred zatvor i demonstrativno zahtijevaju, da se uhapšeni odmah puste na slobodu. U smjenama one ostaju pred zatvorom i noću u namjeri, da spriječe eventualno odvođenje zatvorenika iz Makarske. Pod njihovim pritiskom i uslijed sve većeg ogorčenja, koje se iz dana u dan stvaralo u narodu Makarske, ustaše su poslije desetak dana zatvorenike pustili.

Na poseban su način živjeli ilegalci iz mjesta, u kojima su bili stacionirani jaki talijanski garnizoni i oko kojih je teren bio ispre-sijecan brojnim željezničkim i cestovnim komunikacijama. Ti ile-galci bili su iskopali bunkere pod zemljom, tzv. zemunice, i u njima živjeli. U takvim zemunicama uokolo Solina živjelo je nekoliko desetina solinskih ilegalaca, a u zemunicama u Kaštelanskom polju živjeli su kaštelanski komunisti ilegalci.

POD UTJECAJEM KOMUNISTA OMLADINA SE NE ODAZIVA USTAŠKIM POZIVIMA ZA DOMOBRANSTVO

Vojnim obveznicima na području, koje je potpalo pod NDH-a, ustaše su počeli upućivati pozive za domobranstvo. Domobranski pozivi naročito su bili učestali tokom jula i augusta 1941. Partijske organizacije na terenu ulažu sve snage, u nastojanju da se omla-

dinci ne odazivaju ustaškom pozivu. Taj partijski apel prihvatila je velika većina pozvanih omladinaca.

U svom izvještaju Centralnom komitetu od 10. oktobra 1943. Pokrajinski komitet KP za Dalmaciju među ostalim piše: »Vojni obveznici ne odazivaju se pozivima u ustašku vojsku. U svim općinama, iz kojih posjedujemo podatke, veći dio vojnih obveznika nije se odazivao pozivu, a u nekim općinama nije se nitko odazvao pozivu. Tako na primjer u Krajiškoj (općina) od 30 pozvanih, nije nijedan išao u vojsku, a u općini Poljička otišlo je od 54 pozvanih samo 17 u vojsku, iz općine Omiš otišlo od pozvanih 24 samo 7.« Pokrajinski komitet piše Centralnom komitetu o domobranskom dezertiranju i u izvještaju od 20. XII. 1941.: »Uz to su došli i pozivi u ustašku vojsku i to u područjima, koja pripadaju NDH. Oni se ne odazivaju pozivima nego se skrivaju u šumama i gorama. Iz Makarske javljaju, da se od 25 bjegunaca javio samo jedan na vojničku dužnost. U Sutivanu na Braču se od 13 nitko nije javio. Na Pelješcu od 20 mobiliziranih, otišlo je 16 partizanima, a četvorica nisu htjeli ići ni ustašama ni partizanima. Sa otoka Brača od 60 otišlo je samo 6. Slične vijesti primili smo danas i iz ostalih mjesta Dalmacije.«¹

Dezertiranje iz domobranstva odvijalo se u raznim vidovima. Omladinci iz Makarskog Primorja išli bi do Mostara, gdje je bio domobranski sabirni centar, odatle se vraćali neprimjetno u svoja mjesta i onda se krili. Drugi su odlazili u krajeve, koji su bili potpali pod Italiju i poslije određenog vremena neopaženo se vraćali natrag. Na Hvaru, gdje su se od preko stotine pozvanih u domobranstvo javila svega devetorica, Partija organizira prebacivanje dezertera iz mjesta, u kojima su bile žandarske stanice, u mjesta, koja su bila manje izložena žandarskoj kontroli.

Mnogi domobranski bjegunci po danu su normalno radili svoje poslove i jedino iz opreznosti uveče odlazili u polje i tamo spavali. To je bilo moguće zahvaljujući u prvom redu političkom raspoloženju i podršci naroda, koji je odobrio neodazivanje omladine u domobranstvo i o svakom pokretu žandara i ustaša odmah obavještavao bjegunce.

¹ Zbornik V. I. I. V/2, dok. br. 78.

Kad se broj domobranskih dezertera povećao u tolikoj mjeri, da je njihovo pojedinačno skrivanje postalo riskantno, Partija donosi odluku o stvaranju posebnih logora radi sklanjanja tih omladinaca. U onim kotarima, gdje su već dotada postojali logori komunističke ilegale, domobranski bjegunci pridružuju se njima.

U SPLITU POČINJE IZLAZITI »NAŠ IZVJEŠTAJ«

Istog dana, kada je napadnut SSSR, Pokrajinski komitet je odlučio, da — s obzirom na potrebe otpora i očekivani razvoj događaja — pokrene glasilo NOP-a pod nazivom »Naš izvještaj«.¹

Prvi broj »Našeg izvještaja« izašao je već sutradan, 23. juna 1941. godine. Od tada on izlazi gotovo svakodnevno do novembra 1941., a zatim dva-tri puta sedmično u nakladi od 1000—1500 primjeraka.

Već u početku izlaženja »Naš izvještaj« se upućivao i u ostala područja Dalmacije, gdje su ga lokalne »tehnike« NOP-a umnožavale i rasturivale među narod. Na taj način on je izvršio značajnu ulogu u početku organiziranja masovnog narodnog otpora protiv fašističkog okupatora. List je aktivne pristaše NOP-a i druge rodoljubive građane obavještavao o situaciji na frontovima, o zločinima okupatora i domaćih izdajica, o akcijama partizana i udarnih grupa po gradovima i selima, pozivao građane na razne manifestacije otpora, mobilizirao stanovništvo uz Narodnooslobodilački pokret.

¹ »Naš izvještaj« štampao se na Balkanskoj cesti u kući Ota Seveljevića. U Splitu izlazi sve do juna 1942. godine, kada je tehnika PK preselila na Dinaru. Od juna 1943. godine štampa se kao glasilo JNOF-a, a tada umjesto njega počinje izlaziti list »Slobodna Dalmacija«. Kako »Naš izvještaj« uslijed tehničkih i drugih okolnosti nije mogao izlaziti za cijelo vrijeme svaki dan, to je ukupno bilo izašlo 175 brojeva.

Talijani su svim silama nastojali saznati za mjesto štampanja lista i onemogućiti njegovo izlaženje. Pored čestih pretresa po mnogim kućama i kancelarijama oni su na ulici hvatali sumnjive im osobe, naročito žene, koje su uz sebe nosile košare ili torbice, odvodili ih u svoje kasarne i pretresali. Ako bi kod nekoga našli primjerak »Našeg izvještaja«, najokrutnije bi ga mučili, nastojeći da iznudenim priznanjem uđu u trag ilegalnoj štampariji. Međutim, oni nikada nisu uspjeli doznati mnogo, jer je posao bio tako organiziran, da je bila gotovo isključena svaka mogućnost bilo kakve lančane provale. Pored svih mjera i teroriziranja građana Talijanima nije nikada pošlo za rukom da onemoguće izlaženje »Našeg izvještaja«.

DIREKTIVA CK O PODIZANJU USTANKA

Nekoliko dana poslije sastanka Pokrajinskog komiteta, koji se održao u vezi s napadom fašističke Njemačke na SSSR, Centralni komitet KPH-a uputio je poziv Pokrajinskom komitetu, da odmah uputi u Zagreb svoga sekretara Vicka Krstulovića. Centralni komitet KPH-a bio je sazvaio sastanak u vezi s odlukom Centralnog komiteta KPJ o dizanju oružanog ustanka.

Sastanak Centralnog komiteta KPH-a održao se u Zagrebu 8. jula. Na njemu je delegat CK KPJ-u Vlado Popović saopćio odluku o podizanju oružanog ustanka u svim krajevima naše zemlje. Delegati, koji su bili došli iz pojedinih krajeva Hrvatske, iznosili su rezultate, koji su već dotada bili postignuti na pripremanju masa za borbu protiv neprijatelja. Vicko Krstulović podnio je izvještaj o političkoj situaciji u Dalmaciji i o izvršenim pripremanjima za borbu protiv neprijatelja. Pored ostalog iznio je i stanovište PK o tome, kuda bi trebalo usmjeriti oružane jedinice u Dalmaciji. Napomenuo je, da će se pri upućivanju prvih partizanskih odreda u krajeve predviđene za otpočinjanje borbe imati u vidu neki momenti, specifični za dalmatinski teren. To su bili krševiti (naročito ljeti) bezvodni zagorski tereni, kojima su trebali prolaziti prvi partizanski odredi, a već se tada znalo, da će njih pretežno sačinjavati borci iz Primorja, nenavikli takvom terenu. I tadašnje političko stanje u Dalmatinskoj Zagori iziskivalo je, da se dobro prouče okolnosti, pod kojima će pojedini odredi krenuti u tom pravcu.

Po povratku Vicka Krstulovića u Split bio je odmah sazvan sastanak Pokrajinskog komiteta. Glavna tačka dnevnog reda bilo je pitanje organizacije oružanog ustanka u Dalmaciji. Pokrajinski komitet jednoglasno je prihvatio odluke donesene na sastanku Centralnog komiteta, pa je bilo zaključeno, da pojedini njegovi članovi i povjerenici odmah odu u krajeve, gdje postoje najbolji uvjeti za vođenje borbe, i tamošnjim partijskim organizacijama direktno pomognu u dizanju naroda na ustanak.

U Sinjsku Krajinu bio je upućen član Pokrajinskog komiteta Andrija Božanić-Stevo i povjerenik Pokrajinskog komiteta Stevo Marković. Još ranije, početkom juna, na partijski rad u Kninsku Krajinu poslan je instruktor Pokrajinskog komiteta Bergamo Gašpar, a za rad na organiziranju oružane borbe u Kaštelima zadužen je Ante Roje. U Split je tih dana pozvan i sekretar Okra-

žnog komiteta KP sjeverne Dalmacije Ante Jurlina-Marko. Pošto je dobio direktive za ustanak, on se vraća natrag zajedno sa Pepom Polak-Martinom, kojega Pokrajinski komitet šalje na to područje radi pružanja pomoći u organiziranju partizanskih odreda. U isto vrijeme svim okružnim i kotarskim komitetima upućena je direktiva, da odmah poduzmu mjere u pravcu organiziranja oružane borbe protiv okupatora i ustaša.

PRIPREME ZA ORGANIZACIJU KAŠTELANSKOG PARTIZANSKOG ODREDA

Kad je Ante Roje sredinom jula došao na teren Kaštela, u Kaštelanskom polju živjelo je krijući se u zemunicama nekoliko grupa tamošnjih ilegalaca-komunista. Pokrajinski komitet bio je Roji postavio zadatak, da sve njih okupi i što prije formira jedan partizanski odred. Prema direktivi Pokrajinskog komiteta odred je najprije trebalo vojnički organizirati po desetinama, a zatim prići izvođenju raznih akcija, u kojima bi se Kaštelani osposobili za jače borbe.

U roku od nekoliko dana Roje je uspio okupiti sve ilegalce, podijeliti ih po desetinama i formirati štab odreda, u kojemu sam postaje komandir, dok je za komesara bio imenovan Dragan Britvić.

Međutim i kad se odred formirao, to još nije bio u pravom smislu partizanski odred. Većina ilegalaca i dalje je živjela odvojeno po grupama, a neki su i bez odobrenja odlazili svojim kućama i ostajali po nekoliko dana. Bilo je i nekoliko ilegalaca, koji su se protivili izvođenju akcija na terenu Kaštela s motivacijom, da će Talijani izvršiti represalije nad stanovništvom. Međutim, većina njih odlučno je stala na stanovište, da s akcijama treba otpočeti što prije.

Za prvu akciju Kaštelani su odlučili srušiti vlak, koji je u to vrijeme saobraćao na pruzi Split — Zagreb. U noći od 3.—4. VIII. oni su na dijelu pruge između Kaštel-Kambelovca i Kaštel-Lukšića digli oko stotinu metara željezničkih šina. Nešto kasnije naišao je iz pravca Labina teretni vlak, čiji su se vagoni uz veliku lomljivu strovalili niz nasip. Pored materijala, koji je u većoj mjeri bio

uništen, u vlaku se nalazila i talijanska vojna pratnja. Međutim, Talijani su odmah opkolili prostor oko mjesta, gdje se srušio vlak, pa se nije moglo saznati, da li je stradao i koji talijanski vojnik. Poslije rušenja vlaka kaštelanski ilegalci ponovno su na okupu, pripremajući se za nove akcije.

PRIPREME U SINJU

Andrija Božanić i Stevo Marković došli su u Sinj po **zadatku** Pokrajinskog komiteta sredinom jula 1941. Glasovi, koji su u to vrijeme dopirali o ustaškim pokoljima nad pravoslavnim življem u selima susjednog livanjskog područja, unijeli su zabunu i strah među stanovništvo sela u Sinjskom polju, uzrokovali pasivizaciju partijskih organizacija u ovom kraju. Zato je po dolasku delegata PK već na prvom sastanku Okružnog komiteta KP Sinj, došlo do

neslaganja s gledištem PK o mogućnosti organizacije partizanske borbe na području Sinja. Energičan stav delegata PK u pitanju priprema za ustanak utjecao je na članove Okružnog komiteta, da se na kraju slože s direktivom borbe, ali je to slaganje bilo samo prividno. To se najbolje pokazalo kasnije, kada su se odluke o organiziranju ustanka počele provoditi u djelo. Neki članovi Okružnog komiteta postavljene zadatke nisu izvršavali.

Obavijestivši o svemu PK, Andrija Božanić i Stevo Marković primili su direktivu, da staro rukovodstvo smijene, da pronađu mlade snage u Partiji i na njih se oslone u svom daljnjem radu.

Postupajući po direktivi, delegati Pokrajinskog komiteta saziviju sastanak nekolicine mladih članova Partije i rukovodilaca SKOJ-a, da bi s njima razgovarali o borbi. Ti mlađi komunisti prihvatili su stav Pokrajinskog komiteta i izrazili spremnost da rade na organiziranju ustanka. Uz njihovu pomoć povjerenici PK uspjeli su kroz nekoliko dana napornog rada postići izvjesne rezultate. Tako je bio formiran Vojni komitet, čiji su članovi dobili zadatak, da u pojedinim selima formiraju prve oružane grupe, da s njima vojnički i politički rade i pripreme ih za odlazak u partizane. Pored toga bilo je stvoreno i nekoliko t. zv. punktova. To su bile grupe od nekoliko ljudi, uglavnom članova KP i simpatizera, koji su imali oružje. Pripadnici tih grupa dobili su zadatak, da na komunikacijama Sinj — Vrlika, Sinj — Livno, Sinj — Trilj i Sinj — Split otpočinu sječju telefonskih stupova, rušenjem željezničkih šina na pruzi Sinj — Split i da napadaju na manje grupe neprijateljskih vojnika. Takav jedan punkt bio je stvoren u Dicmu, u zaseoku Hercegovcima, drugi u selu Jabuci kraj Trilja i treći u Panju na Cetini.¹

Već pri stvaranju punktova na relaciji Split — Dicmo — Jabuka — Kamešnica imao se u vidu jedan njihov specijalni i naročito značajan zadatak. Naime, oružane grupe na formiranim punktovima trebale su u momentu nailaska partizanskih odreda iz Primorja da ih prihvate i provedu do određenog mjesta.

¹ Rukovodilac punkta u zaseoku Hercegovci kraj Dicma bio je Ivan Perić, u to vrijeme sekretar partijske organizacije u Dicmu, rukovodilac punkta u Jabuci bio je Čabo Vito, dok je rukovodilac punkta u selu Panju na Cetini bio Jure Markulin.

U međuvremenu je Pokrajinski komitet hitno pozvao u Split Andriju Božanića. Upravo tih dana bili su stigli delegati CK KPH-a Pavle Pap-Šilja i Mirko Kovačević-Lala, pa se trebao održati sastanak Pokrajinskog komiteta. Stevo Marković i dalje ostaje na terenu Sinja, da radi na organiziranju oružane borbe.

Po odlasku člana PK Andrije Božanića sinjsko partijsko rukovodstvo prekida vezu s delegatom Markovićem. Tako on cijeli dan po Božanićevu odlasku čeka na mjestu ranijeg sastajanja u Vrbama na obali Cetine, ali nitko iz Sinja nije dolazio. O daljnjim događajima Stevo Marković priča:

»Videći situaciju, odlučio sam se da sam uspostavim vezu. Kada je prvi sumrak počeo padati, prikrao sam se u blizinu sela Glavica i tu naišao na jednog seljaka, koji je radio na njivi. Zamolio sam ga, da mi pozove Tadiju Anušića, tadašnjeg sekretara OK Sinj, koji je živio u Glavicama. Seljak, videći, da tražim u Sinjskoj Krajini svakom poznatog komunista, odbio je da to učini, vjerojatno se bojeći kakvih posljedica. U međuvremenu je prošla jedna pastirica, čiji je stric u Sinju bio fratar ustaša. Ona je, naišavši malo dalje na žandarsku patrolu, koja se vraćala iz Otoka, rekla žandarima, da je nedaleko od Glavica naišla na neko nepoznato joj lice.

Nije prošlo više od desetak minuta, a netko je zviždao. Okrenuo sam se i vidio onog seljaka, koji mi nije htio dozvati Anušića, kako mi daje neke znakove. Pogledavši oko sebe, spazio sam četvoricu žandara kako mi se prikradaju, pa sam odmah počeo bježati. Mali jarci, koji su na tom mjestu bili iskopani uz seoski put, zaštitili su me od prvih pušćanih plotuna. Žandari su za mnom jurili i pucali, računajući, da će me na obali Cetine uhvatiti. Međutim, ja sam im sve više odmicao, a kad sam došao do rijeke, skočio sam u nju i preplivao je upravo u času, kad su žandari stigli na prvu obalu.

Našavši se na drugoj strani rijeke, ponovno sam pošao u pravcu mjesta uz samu rijeku, gdje je bila ugovorena veza, računajući, da je u međuvremenu partijsko rukovodstvo nekoga tamo uputilo. Ne našavši nikoga, odlučio sam se vratiti u Split i o svemu izvijestiti Pokrajinski komitet. Tako sam i učinio. U Split sam došao 8. augusta i o događajima, koji su nastali poslije odlaska druga Božanića obavijestio Pokrajinski komitet.«

ŠIBENSKO PODRUČJE U PRVIM DANIMA USTANKA

Okružnom komitetu KP Šibenik, čije je područje bilo najbliže ustaničkim predjelima Like i Bosanske Krajine, bilo je stavljeno u zadatak, da hitno izvrši pripreme za podizanje ustanka. S tim u vezi već u prvoj polovini jula bili su održani sastanci s rukovodiocima partijskih organizacija Šibenika, Vodica, Zatona, Prvić-Luke, Prvić-Šepurine, Tribunja i Betine. Jednom od njih prisustvovao je i sekretar OK Šibenik Ante Jurlin-Marko. Na njemu je bilo zaključeno slijedeće: Šibenik i Zlarin dat će 350 boraca i približno toliko oružja, Vodice 150 boraca, 83 puške, 4 puškomitraljeza, 200 bombi i 5.000 metaka, Zaton 85 boraca i oružje, koje je tamo postojalo, Tribunj 50 boraca i postojeće oružje, sela Betina, Murter, Tijesno, Jezera i Pirovac ukupno 80 boraca i oružje, koje je tamo bilo pohranjeno. Tom prilikom Jurlin je prisutnima rekao, da u Bribirskim Mostinama rezervni kapetan bivše jugoslavenske vojske Košta Popović-Kokan ima bataljon dobrovoljaca, da se s njim treba povezati radi zajedničke borbe. Odlučeno je, da tamo radi uspostavljanja veze podu Fabijan Mrša, sekretar partijske organizacije Zatona i Kamilo Pamuković¹, sekretar partijske organizacije Vodica. Na sastanku je donesen plan budućih operacija. Prema njemu svi dobrovoljci trebali su se okupiti na prostoru Zatona, odakle se imalo krenuti u napad na talijanski garnizon u Kistanju. Po zauzimanju garnizona trebalo se povezati s ličkim partizanima, a zatim krenuti u Kninsku Krajinu i započeti borbu s ustašama, koji već u to vrijeme na ovom području vrše masovna klanja srpskog življa. Na kraju je bilo rečeno, da direktiva Pokrajinskog komiteta o otpočinjanju borbe može uslijediti svakog časa. Rukovodioci partijskih organizacija složili su se, da se budući borci odmah pozovu u šumu, da im se saopći odluka o skorom započinjanju borbe i na taj način ispita njihova spremnost. Bilo je odlučeno, da se već 16. jula u najvećoj tajnosti pozovu borci na unaprijed određena mjesta. Dan ranije uputili su se u Bribir radi hvatanja, veze s Kokanom Pamuković i Mrša.

Vojni komitet Vodice donio je odluku, da se pozvani borci iz mjesta raspodijele u tri voda i da svaki od njih ima četiri desetine sa 12—15 boraca.

¹ Fabo Mrša bio je u to vrijeme član CK KPH, a Kamilo Pamuković član Okružnog komiteta KP Šibenik.

U 10 sati uveče određenog dana svi su se borci našli na okupu. Prvi vod okupio se na terenu zvanom Kurtovac, Drugi vod u gaju, braće Crljenak, dok su se borci Trećeg voda našli na mjestu zvanom Borići. Umjesto 150, koliko je bilo predviđeno, na okupu se našlo 160 dobrovoljaca.¹

Dobrovoljci iz Zatona okupili su se na mjestu zvanom Gaji. "Tu su formirali odred od 85 naoružanih boraca i podijelili ga u tri voda. Dobrovoljci iz Prvić-Luke i Prvić-Šepurine iskricali su se u četiri ribarska broda u blizini Srime i odatle zajedno s dobrovoljcima iz tog mjesta došli u blizinu Zatona i čekali daljnja naređenja.

Fabo Mrša i Kamilo Pamuković vratili su se iz Bribirskih Mostina 16. jula uveče. Kako su znali za mjesta, gdje su se trebali okupiti dobrovoljci, pošli su odmah tamo. Tako su prispjeli na sastanak Trećeg voda, gdje su svojim stavom unijeli zabunu među borce. Naime, rekli su, da situacija, koju su zatekli u sjevernoj Dalmaciji, govori, da još nije vrijeme za borbu i da će biti najbolje, da se svi vrate kućama. Iz Borića otišli su na zatonski teren i istu stvar saopćili dobrovoljcima iz Zatona, Prvić-Luke, Prvić-Šepurine i Srime i vratili ih kućama.

Kad su za to saznali članovi Mjesnog komiteta Vodice, hitno su ih pronašli i tražili razjašnjenje. Mrša i Pamuković su izjavili, da Kokan nema nijednog dobrovoljca niti da ih je uopće ikada imao. Napadali su sekretara OK Jurlina govoreći, da je stvar s Kokanom bio običan trik, kojim su ih htjeli gurnuti u borbu, da je Okružni komitet nesposoban da ocijeni situaciju, da treba najprije odmjeriti snage neprijatelja i svoje vlastite, pa tek onda stupiti u borbu.

O situaciji na sektoru Zaton—Vodice još istog dana bio je obaviješten OK Šibenik, koji je o svemu izvijestio PK u Splitu. Pokrajinski komitet odmah je u Šibenik uputio Ivu Amulića, svoga organizacionog sekretara.

Po njegovu dolasku bio je zakazan sastanak sa sekretarima partijskih organizacija iz svih spomenutih sela. Sastanku, koji se

¹ **Clan** MK Vodice Milo Vlahov o tim događajima priča: »Kad smo došli u Kurtovac Rade Jakovljevića, gdje je bio pozvan prvi vod, našli smo okupljeno oko 60 boraca s desetarima. Desetari su nas izvijestili, da su došli svi oni, koji su bili predviđeni, osim jednog, koji se razbolio. Tu sam im održao kraći govor i upoznao ih s predstojećom borbom.«

održao 27. jula, prisustvovao je sekretar OK Šibenik Jurlin Ante, a ispred PK pored Amulića i delegat Gašpar Bergamo. Sastanak je trajao dva dana i jednu noć. Na njemu je došlo do žučljivih prepirki, naročito između Jurlina s jedne i Mrše i Pamukovića s druge strane. Mrša i Pamuković pravdali su se pred sekretarom PK, da ih je Jurlin slagao u vezi s Kokanovim bataljonom i da zbog toga nisu mogli vjerovati ni drugim njegovim postavkama u vezi s ustankom.

Upoznavši se sa stanjem, Amulić je prisutnima rekao, da će za koji dan sazvati novi sastanak, na kojemu će se donijeti konačna odluka u vezi s nastalom situacijom.

Novi sastanak bio je sazvan poslije četiri dana. Na njega je došao samo Gašpar Bergamo, jer je Amulić morao hitno u Split.

Na sastanku je zaključeno da moraju da prestanu razmirice u partijskom rukovodstvu i da se izvrše posljednje pripreme za borbu. Gašpar Bergamo je iznio mišljenje Pokrajinskog komiteta, kako je bilo pogrešno shvaćanje nekih članova OK Šibenik o otpočinjanju frontalne borbe i naglasio, da se ona mora voditi na partizanski način. Bilo je zaključeno, da u borbu krene samo onoliko dobrovoljaca, za koliko ima oružja. Sastanak je bio kratak, diskusije o direktivama PK nije bilo.

Međutim, kroz nekoliko dana Fabo Mrša, Kamilo Pamuković i izvjestan broj članova KP, koji su od početka odobravali njihove istupe, počeli su ponovno s diskusijom: da li je još došlo vrijeme za borbu. Isticali su, da je eto i Pokrajinski komitet za neku nižu, t. j. partizansku formu borbe i ponovno dokazivali, kako je Okružni komitet Šibenika nesposoban, jer hoće da povede frontalnu borbu s neprijateljem. Tumačili su, da Kominternu trebā da pozove u svjetsku revoluciju, da je narod pripremljen za socijalističku revoluciju, koja ima šire značenje od nekih lokalnih ustanaka bez perspektive. Vadili su i citirali Lenjina, naročito se služeći citatima, kako ne treba prelaziti u napad, kad su snage neprijatelja jače. Na primjedbe, da se narod već digao u Lici i Bosni, odgovarali su, da je tamo bio ugrožen njegov opstanak te se morao dići, da bi spasio gole živote.

USTANAK U SJEVERNOJ DALMACIJI

Partijska organizacija u Kninu, formirana još prije rata, bila se raspala, kada je Bergamo Gašpar, delegat Pokrajinskog komiteta, tamo došao. Njeni istaknutiji članovi Dušan Damjanović i Branko Tica po narodnosti Srbi, bili su se pred ustaškim terorom sklonili u talijanski garnizon u Zadru. Uz pomoć Ivana Laće, koji je pripadao dotadašnjoj organizaciji, Bergamo Gašpar tokom mjeseca juna ponovno formira partijsku organizaciju od osam članova.¹

Novoformirana partijska organizacija u Kninu pokušavala je stvoriti svoja uporišta i u selima Kninske Krajine. Međutim, njeni članovi bili su mladi i uglavnom nepoznati tamošnjem stanovništvu, pa su ih ljudi primali s nepovjerenjem. Iz tih razloga nastojanje, da se stvore prve veze i organiziraju uporišta u kninskim selima, nije dalo skoro nikakve rezultate. Tada kninska partijska organizacija preko Pokrajinskog komiteta u Splitu traži, da se vrate natrag članovi KP, koji su bili pobjegli, a koji su od ranije bili poznati u narodu.

U takvoj situaciji došao je 27. jula, kad se narod Like i Bosanske Krajine digao na ustanak protiv okupatora i ustaša. 28. jula u selo Plavno došla je grupa ustanika iz Bosanskog Grahova. U narodu je zavladao oduševljenje. On je osjetio, da je došao čas obračuna s ustašama, koji su do tog vremena provodili nad njim surov teror, pljačku i ubijanje. Narod sela Plavna priključio se ustanicima i zajedno s njima napao žandarmerijsku stanicu. U borbi su poginula četiri žandara, a ostali su bili zarobljeni. Bilo je zaplijenjeno i 150 pušaka, dva puškomitraljeza te veće količine bombi i municije. Ustaniци su imali gubitke od četiri mrtva i jednog ranjenog.

Bosanski ustaniци vratili su se još istog dana natrag, a u selu je ostao naoružani narod. 28. jula uvečer došla je jedna grupa ustaša iz Knina i izvršila napad na selo. Naoružani narod odbio je taj ustaški napad. Istog dana, kada se u Plavnu podigao ustanak, digao se narod i u selima Golubiću, Otonu, Strmici i drugima.

U noći od 1. na 2. augusta grupa od 60 naoružanih ustanika iz sela Krupe pod komandom Spira Vuškovića napala je ustašku posadu u Krupi i ubila 21 ustašu, zaplijenivši pritom sve njihovo

¹ Prema izjavi Bergama Gaspara.

oružje i ratnu spremu. U isto vrijeme ustanici u selu Polači napali su i razoružali žandarmerijsku stanicu, ubivši četiri ustaše i pet žandara. Četvorica ustaša bili su ranjeni i zarobljeni. Na strani ustanika poginuo je borac Jovo Perić.

Narod kninskih sela svojim ustankom likvidirao je ustaške posade i žandarmerijske stanice i stvorio veliki oslobođeni teritorij. Njegova granica prolazila je između sela Vrpolja na jednoj i Golubića na drugoj strani. Ustanici su prema Kninu organizirali obrambene položaje, na kojima su danonoćno bdjeli čuvajući svoja sela od novih ustaških upada-

Događaji u kninskim selima snažno su odjeknuli u narodu sjeverne Dalmacije i cijele Tromeđe. S neskrivenom radošću ljudi su pričali o oslobođenom teritoriju Bosanske Krajine i u svojoj mašti stvarali realno priželjkivane ustaničke formacije, koje dolaze da oslobode narod ustaškog nasilja. S neizrecivom brzinom pronosili su se glasovi, da ustanici spremaju napad i na Knin. U ustaškim redovima u gradu nastala je strahovita panika. Ona je dostigla vrhunac, kada se dočulo, da je ustaški župan u Kninu dr. Nikolić otpremio svoju obitelj u Šibenik. Nešto kasnije otišao je i sam, a istog dana iz Knina u Drniš pobjegli su i ustaše. U gradu je nastalo pravo bezvlašće.

Talijanski garnizon u Kninu, budno prateći razvoj najnovijih događaja, prividno je za njih ostajao nezainteresiran. Međutim svakome, tko je poznao prave namjere okupatora s Apenina, bilo je jasno, da oni živo priželjkuju nova zaoštavanja u nastalom sukobu.

Partijska organizacija u Kninu u nastaloj situaciji povadila je oružje sakriveno još iz vremena kapitulacije Jugoslavije, i naoružala svoje članove, skojevce i simpatizere. Ova grupa od tridesetak ljudi razoružala je 20 domobrana na kninskoj tvrđavi, koji su tamo bili ostali i nakon ustaškog povlačenja. Domobrani su oružje kninskim komunistima predali bez otpora-

U kolikoj su panici ustaše bili pobjegli iz Knina, najbolje se vidi i po tome, što nisu imali vremena niti da uklone tragove svojih krvavih zločina. Tako su u podrumu sjedišta ustaške Velike župe ostavili i leševe petnaestorice pravoslavnih seljaka, koji su pod batinama podlegli.

Talijani, koji su 29. jula pronašli te leševe, vješto su iskoristili ustaške zločine za novo rasplamsavanje mržnje između srpskog i hrvatskog naroda na Tromeđi. Puštali su u javnost stravične priče o svireposti kojom su ustaše mučili žrtve i činili sve, da glasovi o tome dopru i do zadnjeg zaseoka pravoslavnih sela. A kad su se nekoliko dana kasnije vratili iz Drniša ustaše Juce Rukavine, koji su bili počinili taj zločin, Talijani su ih pohapsili i stavili u zatvor.

Iznakaženi srpski leševi, nađeni u podrumu ustaške župe u Kninu, još jednom su bili duboko potresli srpski narod Kninske Krajine kao i ogromnu većinu hrvatskog naroda toga kraja.

Talijanska makinacija »kažnjavanja« ustaša za počinjeno razbojstvo još više je unijela zabunu u redove ustanika. Među njima je sve više prevladavalo uvjerenje, da su Talijani zaštitnici srpskog stanovništva. Dotle su Talijani, na intervenciju ustaškog podviteza Laxe, bili oslobodili zatvorene ustaše, ali da narod za to ne sazna, prevezli su ih u pokrivenim kamionima u Gračac. A narod je dugo vremena vjerovao, da ustaše ispaštaju svoja zlodjela u talijanskom zatvoru u Kninu.

U takvom, među srpskim ustanicima stvorenom raspoloženju Talijani su izišli na granicu oslobođenog teritorija i pozvali ustanike, da se vrate u svoja sela, a oni im garantiraju, da ustaše neće više nikada zaći u pravoslavna sela.

U redovima ustanika nastalo je kolebanje- Njega još više unose pojedini velikosrpski nastrojeni ljudi, koji su i ranije propovijedali politiku prijateljstva s Talijanima, a sada se još jače zalažu, da se poslušaju talijanski prijedlog. I zaista, dogodilo se, da se većina ustanika povukla u svoja sela, iako još uvijek nisu pristajali, da odlože oružje.

Ustanici su tako prihvatili parolu čuvanja svojih sela od ustaške opasnosti, što je u to vrijeme naročito odgovaralo Talijanima. Tako je narodni ustanak u Kninskoj Krajini počeo polako jenjavati i kanalizirati se jedino u pravcu borbe protiv ustaša. To se dogodilo, jer među ustanicima nije bilo dovoljno snaga, koje bi im ukazivale, da su talijanski fašisti isto tako krvnici našega naroda, kao i njihovi saveznici ustaše, da su baš Talijani najprije u Italiji organizirali ustaške odrede, a zatim ih doveli u našu zemlju, da je borba protiv jednih neodvojivo vezana s borbom protiv drugih.

Iako je ustanak u Kninskoj Krajini bio izbio pod utjecajem ustanka u Bosanskoj Krajini, pa su kninski ustanici štab u Drvaru

smatrali kao svoju vrhovnu komandu, ipak su se ustanici Drvara i Kninske Krajine međusobno razlikovali u najhitnijim pitanjima. Radilo se o tome, da je ustanak u Drvaru izbio pod rukovodstvom komunista i bio stalno od njih rukovoden, dok među ustanicima u Kninskoj Krajini nije bilo članova KP, koji bi se stavili na čelo ustanka. Tako se dogodilo, da su tokom vremena komandu nad kninskim ustanicima preuzeli pojedini velikosrbi, koji su šurovali s talijanskim okupatorom i pomagali mu protiv snaga, koje su otpočele borbu za njegovo istjerivanje iz naše zemlje.

Najistaknutiji među tim velikosrbima bili su pravoslavni pop> Momčilo Đujić, Zivko Brković, Paja Popović iz sela Biskupije u Kosovom polju, Brana Bogunović iz Bosanskog Grahova i Nikica Novaković-Longo¹ iz Knina.

Oni, kao i velikosrbi iz Like Pajo Omčikus, Stevo Rađenović² i drugi, bili su se za vrijeme ustaškog terora u Lici i Kninskoj Krajini sklonili u talijanske garnizone u Kistanju i Benkovcu. Tamo su sa Talijanima stvorili prisne veze, iz kojih se ubrzo razvila i njihova međusobna suradnja.

Talijanima je u to vrijeme bio osnovni cilj, da iskorištavajući ustaške zločine međusobno zavade hrvatski i srpski narod i uvuku ga u međusobnu borbu u kojoj ne bi imao ni vremena ni snage da obraća pažnju na njih — kao okupatore. U postizanju toga cilja veliki značaj pridavali su utjecaju, koji su pojedini velikosrbi imali na pravoslavno stanovništvo Kninske Krajine, pa su na njega i računali kao na jedan od najvažnijih faktora u ostvarenju svojih planova.

Istovremeno velikosrbima Novakoviću, Brkoviću, Đujiću, Paji Popoviću i drugima bilo je u interesu, da stanje, u kojemu se uslijed ustaškog klanja našao srpski živalj, iskoriste za još jače proširenje svoga utjecaja u narodu pravoslavnih sela oko Knina. Tako su se s Talijanima lako sporazumjeli.

Talijani izbjeglim velikosrbima pružaju materijalnu pomoć i daju svoju suglasnost za formiranje »odbora za pomoć srpskim

¹ Poslanik JRZ u bivšoj Jugoslaviji. Nalazi se u emigraciji.

² Poslanik JRZ u bivšoj Jugoslaviji. Glavni politički funkcioner četničkog pokreta na tromeđi Dalmacije, Bosne i Like za vrijeme okupacije. Rukovodio je agitaciono-propagandnim aparatom svih četničkih vojnih formacija i teritorijalnim četničkim organizacijama na ovom području. U tom svojstvu, bio je najbliži suradnik četničkog komandanta Momčila Đujića. Pobjegao je iz zemlje 1945. g.

izbjeglicama«, pod čijim okriljem provode političku akciju pozivanja srpskog naroda na prijateljstvo i suradnju s Talijanima. Oni u isto vrijeme izdaju i letak, u kojemu pozivaju srpski narod, da surađuje s talijanskom vojskom, a Niko Novaković-Longo, dr. Uroš Desnica i grupa drugih velikosrba, bivših poslanika, podnose Talijanima zahtjev, da svojom vojskom okupiraju sva ona područja *na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije, u kojima žive Srbi.*

U sklopu svih tih aranžmana i dogovaranja talijanska prefektura u Zadru organizirala je 23. jula 1941. godine u Benkovcu sastanak istaknutijih velikosrba, na kojemu je razrađivan plan njihove aktivnosti, kada se vrate u krajeve, iz kojih su bili došli. Sastanku su prisustvovali Vlado Novaković, pop Momčilo Đujić, Stevo Rađenović, pop Ilija Zečević, Pajo Omčikus i nekoliko drugih velikosrba. Od Talijana sastanku je pored ostalih prisustvovao tenente Emilio Orzoli, koji u izvještaju¹ zadarskoj prefekturi piše:

»Održan je sastanak prema vašim instrukcijama uglednih ličnosti srpskih emigranata, ranije zapaženih političkih figura. Sastanak se održao u duhu prijateljstva prema kraljevskoj oružanoj sili i talijanskoj zastavi. Oni su potpuno prihvatili našu sugestiju i vratit će se u svoje krajeve, gdje će raditi onako kako ste vi Ekscelencijo, zahtijevali, t. j. radit će da se Kninski i Gračački kotar sjedine pod Kraljevinom Italijom. Oni su sami isticali, da je naša i njihova politika zajednička, jer nam prijete ubistvena opasnost od komunističkih bandi. Mi smo im obećali finansijsku i materijalnu pomoć, svotu, koju ćete vi odrediti. U prilogu vam šaljem letak, da ga vi korigirate i povratite colonellu Zapolliu, koji će ga dostaviti gospodinu Omčikusu.«

Kad su velikosrbi u talijanskim garnizonima u Bukovici saznali za ustanak u Kninskoj Krajini, odmah su krenuli tamo. Na prolazu kroz ustaničko selo Očestovo Đujića i nekoliko drugih velikosrba emigranata, bila je uhapsila jedna patrola očestovačke ustaničke čete, te ih sprovela u svoju komandu. Ali u to vrijeme ustanici još nisu znali za njihovo izdajstvo, pa im je komanda čete izdala propusnicu za nesmetano kretanje po oslobođenom teritoriju. Tako su stigli u ustaničko selo Golubić 2. augusta i odatle krenuli svaki u svoj kraj.

Čim su došli među ustanike, počeli su izvršavati zadatke, koje su im postavili Talijani. Stali su propovijedati, da su Talijani za

¹ Izvještaj talijanske prefektore u Zadru od 2. VIII. 1941. g. **Dokuraenat** u arhivi V. I. I. Beograd.

vrijeme ustaškog klanja spasavali srpsko stanovništvo i da zato-protiv njih ne treba voditi borbu. U živoj aktivnosti propovijedanja prijateljstva i suradnje s Talijanima najveću zapreku predstavljao' im je stav štaba ustanika iz Drvara, koji je u to vrijeme tražio nepomirljivu borbu protiv okupatora. Međutim, kako su autoritet Drvarskog štaba i popularnost Drvarskog ustanka bili u to vrijeme u narodu ustaničkih sela Kninske Krajine ogromni, pridošli velikosrbi nisu mogli odmah započeti otvorene napade na štab drvarskih ustanika. Oni su se u prvo vrijeme prividno pokoravali direktivama iz Drvara, čekajući, da steknu jače pozicije, koje će im u borbi protiv Drvarskog štaba osigurati uspjeh.

VEZA PARTIJSKE ORGANIZACIJE DALMACIJE S DRVAROM

Bergamo Gašpar, kojega je Pokrajinski komitet bio poslao na partijski rad u Kninsku Krajinu, odmah je izvijestio Pokrajinski komitet, da se u Bosanskoj i Kninskoj Krajini narod digao na oružje. Na osnovu podnesenog izvještaja Pokrajinski komitet dao je Bergamu uputstvo, da odmah stupi u vezu s rukovodiocima ustanka u Drvaru. Kako je Drvar znatno udaljen od Knina, postavilo se pitanje uspostave veze.

U to vrijeme u Kninu je kao fotograf radio Rebić Marijan, simpatizer Partije, koji je poznao put do Bosanskog Grahova. Kao fotografa poznavali su ga mnogi ljudi iz kninske okolice, pa je i ta okolnost utjecala da se njega pošalje u pravcu Bosne.

Na putu u Drvar Rebić je bio došao do Bosanskog Grahova i tamo se povezao s komesarom Grahovskog ustaničkog odreda. Između njih je bilo dogovoreno, da se povjerenik Pokrajinskog komiteta prebaci u Grahovo, odakle će vezu s Drvarom dati sam komesar.

Kad se Rebić vratio u Knin, na put je pošao Bergamo Gašpar. To je bilo u prvoj polovini mjeseca augusta. Na prolazu kroz Strmicu ,Bergamo je rekao Đujiću, da mu je ime Miloš Crnjaković, da je rezervni poručnik bivše vojske i da putuje iz Nikšića, da u ime-crnogorskih ustanika uhvati vezu sa Štabom u Drvaru. Došavši u Bosansko Grahovo Bergamo se povezao s komesarom Grahovskog.

-ustaničkog odreda, koji mu je dao propusnicu za nesmetano kretanje po oslobođenom teritoriju, lozinku za povezivanje sa Drvarskim štabom i motorbicikl, kojim se prebacio u Drvar.

Na sastanku u Glavnom ustaničkom štabu u Drvaru, raspravljalo se o pomoći, koju bi Dalmacija mogla pružiti ustanicima. Komandant Drvarskog štaba Ljubo Babić naročito je naglašavao potrebu za kadrovima i oružjem.

»U to vrijeme«, priča Bergamo Gašpar, »bila je među srpskim življem na Tromeđi zavladała strašna mržnja prema svemu, što je nosilo hrvatsko ime. Tu mržnju namjerno su raspirivali pojedini velikosrpski nastrojeni elementi, koji nisu bili bez utjecaja među srpskim stanovništvom ovih krajeva. Kad sam došao u Grahovo, u štabu Grahovskog ustaničkog odreda kao sekretarica štaba radila je jedna učiteljica, po narodnosti Hrvatice. Ona je prije rata bila učiteljica u ovom kraju, i narod ju je poznao i volio. Međutim, u nastaloj situaciji pojedine grupe ustanika — koji su kasnije postali okorjeli četnici — stalno su opsjedali štab i tražili, da im se učiteljica izruči. Naročito je upadalo u oči, što je tim ljudima povlađivao i sam komandant grahovskih ustanika, kasnije poznati četnički vođa Brana Bogunović. On se tada zajedno s njima prepirao s komesarom Grahovskog odreda, da li učiteljicu treba likvidirati. Na kraju, ti četnički elementi bili su riješili, da učiteljicu u odsutnosti komesara likvidiraju. Međutim, komesar je za to saznao., pa ju je neprimjetno prebacio u Drvar.

Mene su neki ustanici, već tada četnički raspoloženi, još kada sam proputovao za Drvar, sumnjičavo promatrali, pa su nekako bili -dočuli, da sam Hrvat. Zbog toga, kad sam se vraćao u Knin, komesar Grahovskog ustaničkog odreda dopratio me sve do Golubića.«

»U Golubiću je u to vrijeme«, priča dalje Bergamo Gašpar, »preko ceste bio napravljen veliki slavluk, na kojem su visjele srpske i talijanske zastave. Upravo one večeri, kad sam se vraćao, u Golubić je, vozeći prema Kninu, bio zalutao jedan talijanski kamion pun vojske. Nakon kratkog zadržavanja u Golubiću Talijani su krenuli prema Kninu, a Đujić je zamolio talijanskog oficira, da i mene tamo prebace, što su oni i učinili.«

Bergamo Gašpar je odmah otputovao u Split i Pokrajinskom "komitetu podnio izvještaj o svom putu u Drvar i o pitanjima, koja

su se tamo raspravila. On se još istog dana vratio u Knin i po drugarici Kaći Jović, koja je bila određena za vezu između Drvarskog štaba i partijske organizacije u Kninu, poslao pismo Ljubi Babicu, u kojemu ga je izvijestio, da će Pokrajinski komitet KP Dalmacije učiniti sve, da se ustanku naroda u Bosanskoj Krajini pruži potrebna pomoć.

RUKOVODSTVO NAD USTANICIMA KNINSKE KRAJINE PREUZIMLJU ČETNICI

Kroz to vrijeme Velikosrbi Đujić, Novaković, Paja Popović, Živko Brković i drugi ulagali su sve svoje snage, da bi ustaničke mase Kninske Krajine odvratili od njihove borbe protiv talijanskog okupatora.

28. augusta 1941. Đujić je u dogovoru s talijanskim komandantom divizije »Sassari« u Kninu organizirao zbor u ustaničkom selu Pađene. Tom zboru su prisustvovali i velikosrbi Vlado Novaković-Bradonja, Nikica Novaković-Longo, Paja Popović, major Savo Rašeta, Radenović i drugi. Zboru su prisustvovali i neki rukovodioci ustaničkih četa iz drugih sela i izvjestan broj seljaka. Na zboru je glavnu riječ imao Nikica Novaković, jer se smatralo, da je njegov utjecaj kao bivšeg narodnog poslanika najveći. On je u svom govoru rekao, da su Talijani spasioci srpskog naroda, da se protiv njih ne treba boriti, već borbu usmjeriti protiv Hrvata. Demagoške parole Nikice Novakovića našle su svog odjeka kod neupućenih ustanika.

Ti velikosrbi —• kasniji četnički vođe — povelili su i u drugim pravoslavnim selima Kninske Krajine kampanju, u kojoj su prikazivali Talijane kao spasioce srpskog naroda. Đujić se kao pravoslavni pop koristio i crkvenim propovijedima, da bi zaveo mase na put suradnje s okupatorom. U vjerskim propovijedima u strmičkoj crkvi pozivao je narod, da ne vodi borbu protiv Talijana pod parolom: »Da se spasi, što se spasiti dade, jer zašto da srpski narod gubi glave u borbi protiv onih, koji su ga spasavali.«

U to vrijeme među ustanicima nije bilo nikoga, tko bi razgolitio tu podlu i izdajničku ulogu velikosrba. Partijske organizacije u tim selima nije bilo. Onaj mali broj simpatizera Partije među ustani-

cima, preplašen utjecajem i snagom velikosrpskih elemenata, nije puštao glas, niti se suprotstavljao politici pomirenja s okupatorom. Zahvaljujući četničkoj propagandi, Talijani su u očima naroda ispali kao njegovi zaštitnici pred ustaškim nožem.

Utjecaj velikosrba na pravoslavno stanovništvo u takvoj situaciji brzo je rastao- Pop Momčilo Đujić i Živko Brković uspjeli su se staviti na čelo ustanika Strmice, Padana, Plavna, Golubića i drugih kninskih sela, Brana Bogunović stavio se na čelo ustanika u selima oko Bosanskog Grahova, dok je Paja Popović već u početku ustanka imao najveći utjecaj na ustanike u selima Kosovske doline.

Ali i pored takvog razvoja događaja još uvijek su se održavale veze između kninskih ustanika i ustaničkog štaba Bosanske Krajine u Drvaru. Tako je na jednom sastanku između predstavnika štaba Drvarske brigade i Đujića bio stvoren ugovor, po kome će ustanička sela Kninske Krajine, nad kojima su imali utjecaj Đujić i Živko Brković braniti jugozapadne granice oslobođenog bosansko-dalmatinskog teritorija, ne dozvoljavajući ni Talijanima ni ustašama da na njega upadaju.

Međutim, čim su velikosrbi Momčilo Đujić i Živko Brković osjetili, da se njihov utjecaj na ustaničke mase Kninske Krajine dovoljno učvrstio, počeli su ignorirati direktive Drvarskog štaba i otvoreno im se suprotstavljati. Oni tada otvoreno stupaju u borbu protiv snaga, koje su zahtijevale rat s okupatorom. Na jednom povjerljivom sastanku s istaknutijim ustaničkim rukovodiocima u selu Strmici Đujić je postavio zahtjev, da se likvidiraju komunisti, gdje god se zateknu. Istovremeno on je uputio i nekoliko pisama svojim, povjerljivim ljudima u Kninskoj Krajini, u kojima je tražio, da se smjesta otpočne s likvidacijom komunista. Jedno od tih pisama došlo je u ruke partijske organizacije u Kninu, koja ga je uputila Pokrajinskom komitetu u Splitu.

Zatim je došla i zločinačka izdaja drvarskog ustanka. Đujić je pogazio ugovor između njega i Drvarskog štaba o čuvanju granica oslobođenog teritorija. On je u dogovoru s Branom Bogunovićem propustio Talijane kroz planinski klanac Deralo, jedinu komunikaciju, kojom se talijanska motorizacija mogla direktno iz Knina. probiti za Grahovo i Drvar. Time se centar narodnog ustanka preko noći našao u rukama Talijana.

To je bio težak udarac zadan s leđa ustanicima Bosanske Krajine- Zbog te izdaje Drvarski štab je osudio izdajnike Momčila

Đujića i Branu Bogunovića na smrt. Kao odgovor Đujić je na zboru u selu Golubiću tražio smrt za komandanta Drvarske ustaničke brigade Ljubu Babića. Od tada počinje otvorena suradnja velikosrba s Talijanima u borbi protiv Narodnooslobodilačkog pokreta. U teko nastaloj situaciji potpunog razdvajanja ustaničkih snaga Bosanske i Kninske Krajine velikosrpski elementi otpočinju stvarati svoje vlastite vojne formacije pod imenom četnici.

Najprije su bila stvorena tri t. zv. četnička puka. Na području Bosanskog Grahova četnici formiraju puk »Gavrilo Princip«, čiji je komandant postao velikosrbin Brana Bogunović.¹ Na području koje leži između Knina i Bosanskog Grahova, formirao se četnički puk »Petar Mrkonjić«, čiji komandant je postao pop Momčilo Đujić². Na području između Knina i Drniša, u selima takozvane Kosovske doline, bio je stvoren četnički puk »Onisin Popović«, čiji je komandant postao Paja Popović.

Sve te četničke jedinice stvorene su uz svestranu podršku i sugestije Talijana. Komanda talijanske divizije Sassari, čiji je štab u to vrijeme bio u Kninu, zadužila je svog obavještajnog oficira kapetana Marusicha, da pomaže Đujiću u stvaranju četničkih formacija. U isto vrijeme i istu pomoć pružao je Paji Popoviću talijanski obavještajni oficir kapetan Lucich.

Poslije nego su bili stvoreni četnički pukovi, talijanski obavještajni oficir kapetan Marusich prema uputstvu svoje komande sugerira Đujiću, da sazove sastanak četničkih komandanata i na njemu raspravi pitanje formiranja jedne četničke divizije kao i pitanje zajedničke borbe svih četničkih snaga protiv partizana.

¹ Po odluci Draže Mihajlovića proizveden 1941. g. za četničkog vojvodu. Učestvovao u svim borbama koje su četnici Grahovskog sektora vodili protiv partizana. Nakon oslobođenja Knina uhvaćen i doveden u splitski zatvor, gdje je izvršio samoubistvo.

² Po odluci Draže Mihajlovića proizveden za četničkog vojvodu. Saradujući za sve vrijeme najaktivnije s Talijanima, Đujić je nakon kapitulacije Italije vrlo aktivni saradnik Nijemaca. Inicijator je krvavih zločina, koje su četnici izvršili nad narodom u mnogim krajevima Dalmacije i u dijelu Bosne. Od Narodne vlasti proglašen za ratnog zločinca. Pred kraj rata pobjegao iz naše zemlje zajedno sa Nijemcima.

Nad većim brojem seoskih ustaničkih četa na Tromeđi najjači utjecaj je u početku ustanka imao velikosrbin Zivko Brković. Ulaskom ovih četa u novoformirani četnički puk »Petar Mrkonjić« oni potpadaju pod komandu popa Momčila Đujića. Osjetivši da gubi prestiž Zivko Brković se često suprotstavljao Đujićevim naređenjima, pa su se odnosi između njih stalno zaoštravali. Po Đujićevom nalogu Brković je ubijen na četničkom mitingu u Plavnu 1942. g.

Taj sastanak četničkih komandanata uskoro se i održao. Na njemu je donesena odluka, da se formira četnička divizija pod nazivom »Dinarska divizija«. Međutim, kada se prešlo na pitanje borbe protiv partizana, došlo je do neslaganja u redovima četnika. Neki od prisutnih nisu se slagali, da se protiv partizana vodi borba. Vodnik jednog četničkog voda Boško Đurić iz sela Obijaja kod Bosanskog Grahova zagovarao je na sastanku međusobnu suradnju četnika i partizana. Takav tok diskusije, naročito nižih četničkih rukovodilaca, koji još nisu bili zagrezli u izdaju, utjecao je, da na tom sastanku Đujić nije bio postigao suglasnost svih rukovodilaca za borbu protiv partizana. I sam Paja Popović nije se tada slagao s Đujićem u pitanju borbe protiv partizana. On je stao na stanovište, da ne treba voditi borbu ni protiv koga, tko ne napadja' srpska sela, a budući da ih partizani ne napadaju, to ne treba ni protiv njih voditi borbu.

Iako na tom sastanku nije postigao suglasnost svih četničkih rukovodilaca u pitanju borbe protiv partizana, Đujić je sam, s četnicima pod svojim direktnim utjecajem, počeo ubijati parti-



četnicima iz okoline Knina talijanski oficir daje instrukcije za borbu protiv partizana

zanske terensko-političke radnike. Među njima su Đujićevi četnici ubili istaknutog partijskog radnika Bruna Ivanovića, kojega je Pokrajinski komitet kao svog instruktora bio uputio na politički rad u Kninsku Krajinu.

Dobivši u ruke Đujićevo pismo i uvjerivši se, da su njegovi četnici na terenu Knina počeli ubijati pojedine rukovodioce NOP-a, Pokrajinski komitet dao je uputstvo svim partijskim organizacijama, a naročito komunistima u Kninu, da raskrinkavaju Đujića i njegove četnike kao izdajice Oslobođilačke borbe i sluge talijanskog okupatora.

Otvoreno služenje Talijanima samo je po sebi raskrinkavalo Đujića u očima masa- Uz ovo onaj mali broj komunista i simpatizera KP u Kninskoj Krajini tih dana ulaže ozbiljne napore prikazujući Đujića kao izdajnika i slugu okupatora. Mnogi rodoljubivo-raspoloženi ljudi u Kninu i okolici počinju sagledavati pravu ulogu, koju igra pop Đujić, i svojim simpatijama sve se više priklanjaju stavu, što ga zastupaju aktivisti NOP-a. U takvoj situaciji Đujić i njegovi četnici nisu više predstavljali glavnog neprijatelja Narodnooslobodilačkog pokreta u Kninskoj Krajini. Mnogo opasniji postao je četnik Paja Popović iz Biskupije u Kosovu polju. On je u odnosu na partizane vodio drukčiju, zakamufliranu politiku. Na riječima Paja Popović nije bio protiv partizana i njihove borbe, ali je u isto vrijeme usko surađivao s Talijanima. Njegova politika bila je: ne voditi borbu protiv Talijana, naoružati se i čuvati sela od ustaša. Na seoskim zborovima on je stalno isticao: pucaj sama onoga, tko na tebe puca. Međutim, dok nije sprečavao, da seljaci u Kosovskoj dolini prilaze četnicima popa Đujića, koji su već bili stupili u otvorenu borbu protiv partizana, on je u isto vrijeme svim sredstvima onemogućavao te iste seljake, da odlaze u partizane¹.

¹ Talijani su se vješto koristili takvim stavom Paje Popovića i iz dana u dan sve više ga uvlačili u svoje mreže. Naročitu je ulogu pritom izvršio oficir talijanske obavještajne službe kapetan Lucich. Paja Popović je vrlo često odlazio u štab talijanske divizije u Knin, gdje je vodio razgovore s komandantom divizije i drugim talijanskim oficirima. Pritom se do Knina i natrag redovito vozio osobnim automobilom komandanta divizije. Kasnije, kada je u Splitu formiran Glavni četnički štab, Paja Popović odlazi u Split na sastanke s četničkim vojvodom Ilijom Birčaninom, vozeći se također automobilom štaba talijanske divizije u Kninu.

Premda se jasno vidjelo, da je Paja Popović postao oružje Talijana u njihovoj političkoj igri u Kninskoj Krajini, Pokrajinski komitet je učinio niz pokušaja, da se on odvoji od Talijana i pridobije za suradnju s NOP-om. Naročito je

USTANAK U BUKOVICI

Kada se krajem jula pod utjecajem Drvarskog ustanka narod srpskih sela u Kninskoj Krajini bio digao na ustanak, i u nekim selima sjeveroistočnog dijela Bukovice, ljudi su povadili sakriveno oružje, naoružali se i krenuli u napad na ustaške posade.

Tako su se pod vodstvom Obrada Kneževića digli seljaci sela OčesAova. Poslije kraće borbe ustanici su likvidirali ustašku posadu u Očestovu ubivši šest ustaša, dok su ostali pobjegli. Noću 30- jula Očestovljani su kod Tanjine Glavice sačekali jednu ustaško-domobransku kolonu, koja se iz Like probijala u Prominu. U napadu je ubijen jedan ustaša, zarobljena tri domobrana, dok su ostali u panici pobjegli. Ustanici su zaplijenili devet pušaka, 2 puškomitraljeza i veću količinu municije. Po izvedenoj akciji ustanici iz Očestova pošli su na željezničku stanicu Padane i u njoj demolirali telefonske i druge uređaje.

Istog dana prikupilo se u Mokrom Polju, u zaseoku Kostićima, oko 80 ustanika. Mokropoljski ustanici napali su ustaško-domobransku posadu u svom mjestu i razoružali 20 domobrana i ustaša, a zatim ih pustili da odu svojim kućama. Odmah zatim Mokropoljci pod komandom Spire Bjedova krenuli su u napad na ustaše i u Erveniku. Tamo se pored dvadesetak ustaša na drugoj obali rijeke Zrmanje nalazio talijanski garnizon. U napad na Ervenik pošli su u isto vrijeme i ustanici sela Ruišta i Biovičina sela. Uslijed nedovoljne suradnje ustanici tih sela nisu u napad stupili istovremeno. Pa i pored toga odlučnost za borbu i hrabrost ustanika bile su tolike, da su ustaše bile razbijene i protjerane.

Ustanici se nisu osvrтали, što se na drugoj strani rijeke nalazi talijanski garnizon, jer su računali, da Talijani ne će stupiti u obranu ustaša- Doista, dok su ustanici napadali ustaše, Talijani su pasivno promatrali razvoj borbe. Međutim, kada su ustaše bili protjerani, oni su došli preko rijeke i umiješali se među ustanike, tražeći od njih predaju oružja. Među ustanicima nastalo je kolebanje. Njihov vođa Spiro Bjedov održao je tom prilikom govor, u

na tome insistirao Centralni komitet KPH. Međutim, Paja Popović je stalno odbijao tu suradnju s motivacijom, da još nije vrijeme za borbu. Dotle se sve više vezivao uz Talijane i odlazio na sastanke Đujiću i Birčaninu, koji su već vodili otvorenu borbu protiv partizana.

kojem je isticao, da su Talijani spasili Srbe od ustaškog pokolja. Takav stav rukovodstva utjecao je na ustanike, pa su neki počeli predavati oružje. Za to vrijeme pojedini simpatizeri KP, koji su bili među ustanicima, neopaženo su se izvukli i pobjegli. Videći njih, počeli su bježati i drugi, pa je tako bila spašena izvjesna količina oružja. Talijani su uspjeli oduzeti ustanicima 25 pušaka.

Po povratku iz Ervenika Spiro Bjedov je sakupio oko 80 ljudi i poveo ih u Kninsku Krajinu u namjeri, da se stavi pod komandu popa Momčila Đujića. Član Partije Tode Babić, koji je za to saznao, došao je u selo Čučevo i o svemu izvijestio Mjesni komitet KP Bukovice. Član Mjesnog komiteta Petar Vejinović dobio je zadatak, da pronade odred Spira Bjedova i odvрати ga od namjere, da se priključi četnicima. Zajedno s Todom Babićem Vejinović je odmah pošao u potragu za Mokropoljcima i našao ih u blizini sela Padane.

Kada je Vejinović upitao Bjedova, kamo će s ljudima, on je odgovorio, da ih vodi tamo, gdje se vodi borba, jer u Bukovici nema što da se radi- Vejinović je pokušao utjecati na Bjedova, da ne odlazi četnicima, već da se vrati u Bukovicu, gdje će također biti borbe. Međutim, Bjedov je uporno ostajao pri svome. Saznavši, da pored Bjedova među ustanicima veliki ugled ima i Niko Sučević, Vejinović je s njim stupio u dodir i uspio ga uvjeriti, kako se ne smije ići četnicima. Doista, uz Sučevićevu pomoć odred se rasturio, a ustanici se vratili u svoja sela.

Početakom augusta u Bukovicu je došao član Okružnog komiteta KP Šibenik Nikola Sekulić-Bunko. Njegovo prisustvo na ovom području pomoglo je, da Mjesni komitet brže i pravilnije rješava pojedine zadatke u vezi s ustankom. Tako je Sekulić odmah po dolasku pred MK postavio zadatak, da na nekoliko mjesta okupi sve dotadašnje ilegalce i naoružane ljude u selima, koji su stajali na pozicijama NOB-e, da se s njima politički radi i uporedo otpočne akcije protiv neprijatelja. Međutim svi članovi MK nisu u to vrijeme bili suglasni, da se na teritoriju Bukovice započne borba, što se negativno odražavalo na brži razvoj NOP-a u ovom kraju.

STVARANJE PARTIZANSKIH ODREDA

Centralni komitet KPH-a je smatrao, da se u Dalmaciji pripreme za ustanak vrše sporo, da je ustanak trebao već izbiti. Stoga donosi odluku, da u Dalmaciju pošalje svoje povjerenike, koji će stvar na licu mjesta pokrenuti. Tako su 7. VIII. 1941. godine došli u Split član CK KPH-a Pavle Pap-Šilja i španski borac Mirko Kovačević-Lala. Oni su sobom donijeli pismo CK KPH-a, u kojem se od partijskog rukovodstva Dalmacije zahtijeva, da u najkraćem roku organizira partizanske odrede, koji će odmah krenuti u borbu protiv neprijatelja.

Pokrajinski komitet sazvao je još istog dana u vezi s direktivama Centralnog Komiteta svoj sastanak. Već na početku sastanka sekretar Vicko Krstulović je iznio mišljenje (komiteta) o najpodjednijim predjelima za organiziranje oružane borbe u Dalmaciji. To su bili sektor planine Dinare s osloncem na Sinjsko i Livanjsko polje i sektor Kninske Dinare i Velebita.

Razlozi za takvo stanovište bili su slijedeći: odredi na Dinari imali bi u prvim danima svoga djelovanja politički oslonac u partijskim organizacijama u selima Sinjskog i Livanjskog polja. Neposredne veze s ekonomski bogatim Livanjskim poljem i zapadnom Bosnom omogućile bi odredima ekonomsku egzistenciju, što je u to vrijeme bilo od naročito značaja.

Partizanski odredi na sektoru kninske Dinare i Velebita imali bi svoj osnovni oslonac na već od ustanika oslobođeni dio Bosanske Krajine i Like i na onaj (makar u to vrijeme mali) broj članova KP i simpatizera u Kninskoj Krajini. Međutim, kako u tim područjima tada nije bilo snaga, od kojih bi se mogle formirati jače vojne formacije, postavilo se pitanje prebacivanja u te krajeve boraca iz Primorja, u kojima se odmah moglo formirati nekoliko partizanskih odreda.

S takvim stanovištem PK složili su se i delegati Centralnog komiteta. Ali, kad se prešlo na diskusiju, koliko je vremena potrebno, da bi se odredi organizirali i prebacili u određene predjele, došlo je do oprečnih mišljenja između članova PK i delegata CK. Pavle Pap i Mirko Kovačević stali su na stanovište, da se odredi mogu organizirati i uputiti u određene predjele već do nedjelje 11. augusta. Sekretar PK stavio je primjedbu, da mu se čini, kako je rok od tri dana za tako ozbiljan zadatak premalen.

On je u svom izlaganju iznosio raspoloženje naroda u nekim selima Dalmatinske Zagore, kroz koje su odredi na svom putu trebali proći, a koje je zahtijevalo, da se najprije stvore sigurna uporišta i veze, uz čiju bi se pomoć odredi po svom dolasku u te krajeve mogli održati. Vicko Krstulović je dalje iznio, da se on sam pred kratko vrijeme vratio iz tih krajeva i da je lično iskusio teškoće zagorskog kamenjara, naročito u ljetnim mjesecima, kada je trebalo pješaćiti čitave sate, da bi se došlo do vode.

Pavle Pap i Mirko Kovačević rekli su na to, da su slične teškoće postojale i u ostalim krajevima i da one nisu ometale narod, da se podigne u borbu. Članovi PK su u vezi s tim ukazali, da je okupator po svom dolasku u Dalmaciju primijenio pomirljivu taktiku u postupcima prema narodu, te još nije bilo masovnog raspoloženja za borbu, a da je obrnuta situacija bila u Bosni i Lici, gdje je ustaško klanje pomoglo Partiji, da onako masovno digne narod na ustanak. Mirko Kovačević je na to rekao, da samo treba početi i da će u kratkom roku i Dalmacija biti oslobođena.

Kako je Pokrajinski komitet već od ranije bio kritiziran zbog oportunitizma, njegovi članovi nisu imali snage da ustraju na svom stanovištu. I sami su tog momenta pomišljali, da oni možda i ne gledaju realno na mogućnosti podizanja ustanka u Dalmaciji. Tako je na kraju bilo odlučeno, da se u roku od tri dana formira sedam partizanskih odreda, i to po jedan iz Splita, Solina, Trogira i Kaštela, Sinja, Šibenika, Rogoznice i Primoštena, te Zatona i Vodica.

Na kraju su bili razrađeni i osnovni zadaci, koje su partizanski odredi u prvim danima svog djelovanja trebali izvršiti. Splitski, Sinjski, Solinski i Kaštelansko-trogirski partizanski odredi imali su zadatak, da se probiju do planine Dinare i da na tom predjelu otpočnu borbu protiv neprijatelja.

Šibenski, Primoštensko-rogoznički i Zatonsko^vodički partizanski odredi imali su zadatak, da se probiju u Kninsku Krajinu i da onemoguće talijansku politiku bratoubilačke borbe. Oni su trebali pomoći kninskim ustanicima, da shvate, da je talijanski okupator isto tako krvavi neprijatelj našega naroda kao i ustaše. Partizanski odredi iz Šibenskog Primorja trebali su ponovno pokrenuti ustaničke snage, koje su Talijani svojom zamaskiranom i prepredenom politikom bili pasivizirali, dalje razviti njihovu borbu i kninski ustanak pretvoriti u oružani ustanak naroda čitave sjeverne Dalmacije. Na kraju je odlučeno, da radi organiziranja partizanskih

odreda na sektoru Šibenika tamo još istog dana otpuťuje Pavle Pap-Šilja, a radi organizacije partizanskih odreda u srednjoj Dalmaciji i dalje u Splitu ostane Mirko Kovaćević-Lala.

U vezi s tako postavljenim planom u Split je iz Knina bio pozvan Bergamo Gašpar. Njemu je bilo stavljeno u zadatak, da partizanske odrede iz Primorja, ćim stignu u blizinu Knina, odmah poveže s Glavnim ustanićkim štabom u Drvaru.¹ Primivši uputstva Bergamo Gašpar još se istog dana vratio u Knin.

U Splitu su sekretari Pokrajinskog komiteta Vicko Krstulović i Ivo Amulić zajedno sa delegatom CK Mirkom Kovaćevićem razradili detaljni plan formiranja i odlaska partizanskih odreda iz Splita, Solina i Kaštela. Prema njemu Splitski odred trebalo je da iz grada krene 11. augusta uveće, da u Splitskom polju primi oruđje i odmah nastavi put preko Mravinaca, Mosora, Dugopolja, Hercegovaca, Krušvara i Trilja do Kamešnice. Odatle je trebao da se padinama Kamešnice prebaci u blizinu sela Otok, gdje se imao povezati sa Sinjskim partizanskim odredom.

Solinski partizanski odred trebao je krenuti iz Solina takoder 11. augusta uveće i kod Hercegovaca se sastati sa Splitskim odredom, odakle su trebali skupa krenuti dalje.

Kaštelansko-trogirski partizanski odred trebao je iz Kaštelanskog polja krenuti u isto vrijeme, kad i ostala dva odreda. Ovaj odred imao je zadatak, da preko Kozjaka, Prugova, Neorića i Zelova izbije u Potravlje, a zatim se preko rijeke Cetine prebaci u Dinaru u rajon Bitelića, gdje će doći u vezu s ostalim odredima.

U Splitu je već 8. augusta u malu poljsku kućicu u polju između Splita i Stobreća bilo pozvano 60 ćlanova KP i simpatizera. Tu im je saopćena odluka o stvaranju prvih partizanskih odreda, radi ćega se postavlja i pitanje njihova odaziva u partizane. Svi prisutni dobrovoljno su se javili za odlazak u partizane. Bilo im je rećeno, da budu spremni i da će o danu polaska biti obaviješteni. Nekolicini je bilo saopćeno, da ne mogu ići, je su potrebni radi vršenja zadataka u gradu.

Da bi se zadatak formiranja partizanskog odreda na solinsku partijsku organizaciju prenio u najkraćem roku, u Split je pozvan

¹ Bergamo Gašpar bio je dobio i lozinku, po kojoj se u blizini Knina mogao povezati s odredima iz Primorja. Ona je, kako prića Gašpar Bergamo, glasila: Zarija-Zapad.

sekretar Mjesnog komiteta Solin Drago Gizdić. Sastanak s Gizdićem održao se 10. augusta u 3 sata poslije podne u Splitskom polju, na zemljištu Vicka Krstulovića- Tu je pred solinsku organizaciju bio postavljen zadatak stvaranja Solinskog partizanskog odreda.

Da bi Solinski partizanski odred prema stvorenom planu mogao krenuti 11. augusta uveče, trebalo je još te večeri održati sastanke sa svim partijskim organizacijama i simpatizerskim grupama i pred njih postaviti pitanje odlaska u partizane.

Kad su se sutradan 11. augusta u 3 sata poslije podne Krstulović i Kovačević ponovno našli s Gizdićem, on ih je obavijestio, da je odaziv solinskih komunista za odlazak u partizane bio izvanredan i da se ukupno javilo 215 drugova.

SINJSKI ODRED

Onog dana, kada se Stevo Marković vratio iz Sinja u Split, već je bio održan sastanak Pokrajinskog komiteta, na kojemu je donesena odluka o stvaranju partizanskih odreda i njihovu upućivanju u predjele sinjske i kninske Dinare. Čim je došao, Marković je Vicku Krstuloviću i Mirku Kovačeviću-Lali izložio političku situaciju u nekim selima Dalmatinske Zagore. On je stao na stanovište, da politička situacija u njima još nije bila takva, da bi se partizanski odredi na tom terenu mogli održati.

Mirko Kovačević je na Markovićevo izlaganje rekao, da je takav dojam stečen lošim odnosom sinjskih drugova prema njemu, međutim da se na to ne treba obazirati i da odredi moraju tamo biti bez ikakvog odlaganja. Stevi Markoviću je stavljeno u zadatak, da se odmah vrati u Sinj, da do nedjelje 10. augusta organizira Sinjski partizanski odred i s njime odmah krene u Dinaru, gdje će na položaju Kamešnica, povrh sela Otoka sačekati Splitski odred, koji će tamo stići za nekoliko dana. O tome Stevo Marković priča:

»Došavši u Split, odmah sam se javio Pokrajinskom komitetu i ispričao, kako su se stvari po odlasku iz Sinja druga Božanića odvijale. Drug Mirko Kovačević-Lala, rekao mi je, da nisam trebao dolaziti u Split, da sam se prepao i pobjegao- Odgovorio sam mu, da sam sebe provjerio u nizu ranijih sukoba s režimima i da nikada

nisam bio kukavica. Dobro je — rekao je drug Lala — dat ću ti kurira i komandanta odreda, ti ćeš biti komesar, vrati se u Sinj i odmah formiraj Sinjski partizanski odred. Tu mi je postavio osnovne zadatke, koje treba odred da izvrši. Prema postavljenom zadatku odred je trebao krenuti u planinu Dinaru, na cesti Sinj — Livno razrušiti cestu, posjeći telefonske stupove, sačekati Talijane i ustaše, koji su saobraćali svakodnevno tom komunikacijom, i napasti ih. Bilo mi je još rečeno, da će u taj predio kroz par dana stići Splitski odred i da će on donijeti sve, što je potrebno za naš odred: novac za izdržavanje, sanitetski materijal i da ćemo odatle krenuti na zadatke, koje bude imao i Splitski odred.

Ujutro 9. augusta drug Andrija Božanić-Stevo doveo mi je dva čovjeka. To su bili Paško Mrduljaš, španski borac, koji je trebao biti komandant odreda, i Grubiša Ivan rodom iz Sinja, koji je u to vrijeme živio u Splitu i koji nas je trebao provesti do Sinja. Na put smo krenuli u subotu 9. augusta ujutro i došli u Sinj u nedjelju 10. augusta u zoru. Zaustavili smo se u jednom potoku u blizini sela Glavice. Odatle je drug Grubiša pošao u Sini, da uhvati vezu s nekim od partijskog rukovodstva. Nakon nekog vremena došli su drugovi Tadija Anušić, koji je bio sekretar Okružnog komiteta u Sinju, i Joko Cikara, član istog komiteta. Nešto kasnije došli su i ostali članovi Okružnog komiteta Sinj, pa smo održali sastanak i zaključili, da se svi članovi Partije i SKOJ još istu večer u 10 sati nađu na mjestu zvanom »Fratarski lug«, odakle će se krenuti u pravcu Dinare.

Oko 10 sati uveče na ugovoreno mjesto došlo je oko 70 drugova, pa smo odmah krenuli u pravcu mjesta Panja na Cetini. U samu zoru stigli smo kraj Panja, i, dok se hvatala veza s drugovima u mjestu, naišao je iz sela Zasioka bataljon talijanske konjice. Mi smo plegli iza jedne ograde, pa kako se još nije bilo dobro razdani, Talijani su kraj nas pojurili i otišli dalje. Nismo otvarali vatru, jer nam je u tom momentu bilo najvažnije doći u vezu s drugovima u Panju.

Kad se svanulo, odred je zalogorovao u jednoj šumici nekoliko kilometara od Bitelića. Borci iz Panja, njih desetak, pod vodstvom Jure Markulina stigli su istog dana uveče, pa smo mogli krenuti dalje.

Na zajedničkom sastanku komande odreda i partijske organizacije bilo je riješeno, da odred krene prema cesti Sinj — Livno, gdje je prema direktivama Pokrajinskog komiteta trebao početi s izvođenjem akcija. Tako je u utorak 12. augusta uveče odred krenuo u pravcu Vagnja i u srijedu 13. kolovoza u zoru stigao na Vrdovo. Tu smo ostali čitavu srijedu i četvrtak i odmarali se. Dok se glavnina odmarala, uokolo su slane patrole, ne bi li negdje naišle na odrede iz Primorja. Kada su jednu od tih patrola primijetili seljaci, misleći da smo četnici, počeli su kupiti stoku i u strahovitoj panici bježati prema Sinju vičući: »Bježite ljudi, eto vam četnici.« U najbliže selo Tender odmah je pošao drug Stipe Romac, kojega su seljaci od ranije poznavali, pa im je počeo objašnjavati, da mi nismo četnici, već partizani, koji ne pljačkaju i ne ubijaju. Seljaci su se već bili umirili, ali su u međuvremenu naišli žandari iz žandarmerijske stanice na Vagnju i počeli pucati na nas. Mi smo se razvili u strijelce i počeli zaobilaziti položaj, odakle su žandari otvorili vatru. Kad smo obruč oko žandara već bili stegli, pala je noć, što su oni iskoristili i povukli se u kasarnu.

U petak 15. augusta odred se spremao da izađe na cestu, da je raskopa i posiječe telefonske stupove. Međutim tog dana naišle su cestom kolone seljaka, koje su se kretale prema Sinju. Tada smo se sjetili, da je tog dana bila svetkovina Velike Gospe i da seljaci gone u Sinj na sajam stoku. Zbog toga smo oaiučili, da odred ni tog dana ne izlazi na cestu, već da se pošalju patrole u okolna izviđanja.

U subotu 16. augusta poslije podne odred je krenuo u pravcu Bilog briga, da na tom mjestu raskopa cestu. Došavši na cestu Sinj — Livno-, posjekli smo osam telefonskih stupova i pomoću dinamita digli jedan dio ceste u zrak. Tu smo se zadržali očekujući, da naiđu partizanski odredi iz Primorja«, završio je Stevo Marković.

Sinjski partizanski odred već je logorovao u šumici iznad Bitelića, kad su partizanski odredi Splita, Solina i Kaštela u ponedjeljak 11. augusta uveče krenuli u pravcu Dinare.

SPLITSKI ODRED

Splitski partizanski odred, podijeljen u tri voda, krenuo je iz Splita 11. VIII., kad se počeo spuštati prvi sumrak. Borci, koji su

nisam bio kukavica. Dobro je — rekao je drug Lala — dat ću ti kurira i komandanta odreda, ti ćeš biti komesar, vrati se u Sinj i odmah formiraj Sinjski partizanski odred. Tu mi je postavio osnovne zadatke, koje treba odred da izvrši. Prema postavljenom zadatku odred je trebao krenuti u planinu Dinaru, na cesti Sinj — Livno razrušiti cestu, posjećiti telefonske stupove, sačekati Talijane i ustaše, koji su saobraćali svakodnevno tom komunikacijom, i napasti ih. Bilo mi je još rečeno, da će u taj predio kroz par dana stići Splitski odred i da će on donijeti sve, što je potrebno za naš odred: novac za izdržavanje, sanitetski materijal i da ćemo odatle krenuti na zadatke, koje bude imao i Splitski odred.

Ujutro 9. augusta drug Andrija Božanić-Stevo doveo mi je dva čovjeka. To su bili Paško Mrduljaš, španski borac, koji je trebao biti komandant odreda, i Grubiša Ivan rodom iz Sinja, koji je u to vrijeme živio u Splitu i koji nas je trebao provesti do Sinja. Na put smo krenuli u subotu 9. augusta ujutro i došli u Sinj u nedjelju 10. augusta u zoru. Zaustavili smo se u jednom potoku u blizini sela Glavice. Odatle je drug Grubiša pošao u Sinj, da uhvati vezu s nekim od partijskog rukovodstva. Nakon nekog vremena došli su drugovi Tadija Anušić, koji je bio sekretar Okružnog komiteta u Sinju, i Joko Cikara, član istog komiteta. Nešto kasnije došli su i ostali članovi Okružnog komiteta Sinj, pa smo održali sastanak i zaključili, da se svi članovi Partije i SKOJ još istu večer u 10 sati nađu na mjestu zvanom »Fratarski lug«, odakle će se krenuti u pravcu Dinare.

Oko 10 sati uveče na ugovoreno mjesto došlo je oko 70 drugova, pa smo odmah krenuli u pravcu mjesta Panja na Cetini. U samu zoru stigli smo kraj Panja, i, dok se hvatala veza s drugovima u mjestu, naišao je iz sela Zasioka bataljon talijanske konjice. Mi smo plegli iza jedne ograde, pa kako se još nije bilo dobro razdani, Talijani su kraj nas pojurili i otišli dalje. Nismo otvarali vatru, jer nam je u tom momentu bilo najvažnije doći u vezu s drugovima u Panju.

Kad se svanulo, odred je zalagorovao u jednoj šumici nekoliko kilometara od Bitelića. Borci iz Panja, njih desetak, pod vodstvom Jure Markulina stigli su istog dana uveče, pa smo mogli krenuti dalje.

Na zajedničkom sastanku komande odreda i partijske organizacije bilo je riješeno, da odred krene prema cesti Sinj — Livno, gdje je prema direktivama Pokrajinskog komiteta trebao početi s izvođenjem akcija. Tako je u utorak 12. augusta uveče odred krenuo u pravcu Vagnja i u srijedu 13. kolovoza u zoru stigao na Vrdovalo. Tu smo ostali čitavu srijedu i četvrtak i odmarali se. Dok se glavnina odmarala, uokolo su slane patrole, ne bi li negdje naišle na odrede iz Primorja. Kada su jednu od tih patrola primijetili seljaci, misleći da smo četnici, počeli su kupiti stoku i u strahovitoj panici bježati prema Sinju vičući: »Bježite ljudi, eto vam četnici.« U najbliže selo Tender odmah je pošao drug Stipe Romac, kojega su seljaci od ranije poznavali, pa im je počeo objašnjavati, da mi nismo četnici, već partizani, koji ne pljačkaju i ne ubijaju. Seljaci su se već bili umirili, ali su u međuvremenu naišli žandari iz žandarmerijske stanice na Vagnju i počeli pucati na nas. Mi smo se razvili u strijelce i počeli zaobilaziti položaj, odakle su žandari otvorili vatru. Kad smo obruč oko žandara već bili stegli, pala je noć, što su oni iskoristili i povukli se u kasarnu.

U petak 15. augusta odred se spremao da izađe na cestu, da je raskopa i posiječe telefonske stupove. Međutim tog dana naišle su cestom kolone seljaka, koje su se kretale prema Sinju. Tada smo se sjetili, da je tog dana bila svetkovina Velike Gospe i da seljaci gone u Sinj na sajam stoku. Zbog toga smo oiaučili, da odred ni tog dana ne izlazi na cestu, već da se pošalju patrole u okolna izviđanja.

U subotu 16. augusta poslije podne odred je krenuo u pravcu Bilog briga, da na tom mjestu raskopa cestu. Došavši na cestu Sinj — Livno, posjekli smo osam telefonskih stupova i pomoću dinamita digli jedan dio ceste u zrak. Tu smo se zadržali očekujući, da naiđu partizanski odredi iz Primorja«, završio je Stevo Marković.

Sinjski partizanski odred već je logorovao u šumici iznad Bitelića, kad su partizanski odredi Splita, Solina i Kaštela u ponedjeljak 11. augusta uveče krenuli u pravcu Dinare.

SPLITSKI ODRED

Splitski partizanski odred, podijeljen u tri voda, krenuo je iz Splita 11. VIII., kad se počeo spuštati prvi sumrak. Borci, koji su

pripadali Prvom i Trećem vodu išli su putem zvanim Plokite i na predjelu Sučidar u Splitskom polju iz bunkera na zemljištu Sirišćevića primili oružje. Drugi vod primio je oružje u Splitskom polju na predjelu Visoka. Taj vod trebao se s Prvim i Trećim sastati na dogovorenom mjestu i to na padini Mosora poviše mjesta Mravinaca. *

Prvi i Treći vod išli su zajedno poljskim putem u pravcu Mosora. Kad su stigli poviše Mravinaca, oni su se zaustavili, očekujući, da stigne Drugi vod. Međutim, ovaj je bio u noći zalutao i nije znao doći na određeno mjesto.

Kad je komanda odreda vidjela, da Drugog voda nema, a da se približuje zora, dala je nalog za pokret. Kako još iste noći nije mogao prijeći čitav Mosor, odred je u zoru zalogorovao na Mosoru, čekujući drugu noć za nastavak puta. Čim se počeo spuštati prvi sumrak, odred je krenuo dalje. Te noći, 12. VIII., odred je sišao niz sjeverne obronke Mosora i pored mjesta Dugopolja krenuo u Dicmo prema zaseoku Ercegovcima. U blizini tog zaseoka trebao je prema predviđenom planu naići na vodiče, koji će ga provesti dalje prema Kamešnici. Međutim, kad su partizani stigli do ugovorenog mjesta, tamo nije bilo nikoga.¹

Ne našavši vezu, komanda odreda donosi odluku, da se put prema Kamešnici nastavi bez vodiča- Ali ne poznavajući teren, odred je zalutao. Tako lutajući zagorskim kamenjarom odred se vrtio uokolo i dolazio po nekoliko puta na mjesto, s kojeg je i polazio. U zoru 13. augusta odred se našao u neposrednoj blizini sela Krušvara i tu zalogorovao. Borci su bili strahovito izmoreni, pa su odmah plegli i zaspali. Dotad odred je već bio ostao bez hrane i vode, te su dvojica boraca bila poslana u selo, da donesu vode i kupe nešto hrane. Međutim, seljaci su partizane sumnjičavo promatrali i nisu htjeli ništa prodati. Izmrčvareni i ogladnjeli krenuli su borci Splitskog partizanskog odreda 13. augusta navečer u pravcu Kamešnice. Išlo se čitavu noć. Ali to je bilo više lutanje, nego put u određenom pravcu. U zoru 14. augusta odred se našao na mjestu zvanom Kusićeva Glavica, nedaleko od sela Košuta, pa je tu zalogorovao. Komandir odreda Bordano Kurir uputio je borce Veljka Neškovića i Indu Markovića u selo, da traže od seljaka

¹ Sekretar partijske organizacije u Ercegovcima Marijan Despotović, kojemu je OK Sinj bio dao zadatak, da dočeka partizanske odrede iz Primorja i provede ih do Kamešnice, prepao se i pobjegao u Split.

vodu- Seljaci su se sjatili oko njih pitajući ih da li su oni četnici. Videći, da ih seljaci gledaju sumnjičavo, borci su napunili čaturice vode, upitali kuda vodi put u Dicmo i otišli.

Kad su odmakli nekoliko koračaja, iza jednog ugla iskočio je seljak uperivši na njih pušku. To je bio pripadnik ustaške milicije iz sela. Borac Marković je u tren potegao pištolj i opalio na milicionera, a zatim su obojica pobjegla. U logoru je straža čula pucanj, pa je odmah probudila borce koji su spavali. U to su u logor stigli Marković i Neškovčin i ispričali sve što se desilo. Oni još nisu bili ni završili, a već se na njih sasula vatra. Ustaška milicija u selu brzo se naoružala i napala partizane na položaju Kusićeve Glavice.

Iako je napad ustaške milicije bio iznenađan, stari i iskusni španski borac Mirko Kovačević-Lala odmah je naredio, da se čitav odred povuče u obližnju kamenu ogradu, odakle se mogao pružati uspješan otpor.

Uvidjevši, da partizanima, zaklonjenim za kamene zidice, sami ne mogu ništa, seoski su milicioneri o svemu obavijestili popa u Trilju, koji je odmah telefonom nazvao Sinj i zatražio ustašku pomoć. Za to vrijeme vodila se neprekidna borba, u kojoj su svi borci Splitskog partizanskog odreda ispoljavali neobičnu hrabrost i požrtvovanje. Do tog vremena partizani nisu imali nijednog mrtvog ili ranjenog druga.

Oko 6 sati poslije podne seoskoj miliciji došli su u pomoć ustaše i Talijani iz Sinja. Jedna kolona išla je cestom Trilj — Sinj i počela zatvarati obruč oko ograde, iz koje je odred pružao otpor. Druga kolona Talijana i ustaša išla je cestom Sinj — Split i kod sela Mojkovca se iskrčala iz kamiona i odmah razvila u borbeni raspored. Ta kolona počela je da s južne strane steže obruč oko odreda. Splitski partizanski odred, vodeći za to vrijeme žestoku borbu s ustaškom milicijom sela Košute, nije ni slutio, što se oko njega događa.

Kad su došli na oko 600 metara od ograde, u kojoj su bili partizani, Talijani su je zasuli unakrsnom vatrom iz minobacača i lakih topova- Partizanski je odred pustio, da se Talijani približe na oko 300 metara, a onda je po njima osuo žestoku mitraljesku i puščanu vatra. Ali partizanske su snage ne samo po broju, već naročito po naoružanju bile mnogo slabije od talijansko-ustaških formacija. Vatra iz minobacača i topova postajala je sve žešća, a

neprijatelj je stalno stezao obruč oko ograde. Od minobacačke vatre poginula su dva partizana, dok je treći bio teško ranjen. U toj kritičnoj situaciji komandant Mirko Kovačević-Lala obilazio je borce, bodrio ih i svojim iskustvom pomagao, da zauzmu položaje, odakle mogu najbolje tući neprijatelja. I upravo dok je obilazio položaje, pogodila ga je i raznijela minobacačka granata. To se dogodilo oko 8 sati uvečer. Već ranije bila je donesena odluka, da se u borbi izdrži do mraka, a zatim da se borci pod zaštitom noći izvuku iz obruča.

Gubitak komandanta obezglavio je borce i rukovodioce. Komandir odreda Bordano Kurir izdao je naredenje za povlačenje. Neko vrijeme povlačenje je teklo u redu, a onda su pojedinci počeli bježati, kako su znali. Nastala je situacija, u kojoj je svatko nastojao spasiti sebe. Iz ustaškog obruča uspjelo se izvući 13 partizana, koji su se pod zaštitom noći udaljili od mjesta, gdje je vođena borba. Oni se poslije višednevnog probijanja zagorskim bespućem vraćaju u Split. Međutim, ustaše su bili uhvatili 24 borca Splitskog, partizanskog odreda, koje odvođe u svoje zatvore u Sinj.

SOLINSKI OBREB

, Solinski partizanski odred formirao se na padini planine Kozjaka, na mjestu zvanom Bili kuk iznad Solina, 11. augusta uveče. Od svih dobrovoljaca, koji su se bili javili za partizane,, odabrana su samo 72 borca, jer je samo za toliki broj ljudi postojalo i oružje.

Talijani su u Solinu i okolnim selima primijetili, da se zbiva, nešto neubičajeno, pa su blokirali sve putove u bazenu. Uslijed blokade nije se na zbornom mjestu bilo probilo 12 boraca iz Klisa, zbog čega odred umjesto 72 broji 60 boraca. U 11 sati uvečer Solinski partizanski odred krenuo je iz Kozjaka prema Kamešnici i u zoru 12. augusta došao u blizinu sela Bicma, gdje se trebao sastati sa Splitskim odredom. Tu su umorni borci zalogorovali u jednoj šumici. Međutim, odred su ubrzo otkrili ustaše iz Dicma, i napali ga. Borci su prihvatili borbu i izdržali je sve do 4 sata poslije podne, a zatim se pred jakim neprijateljskim snagama i opasnosti, da budu opkoljeni, počeli povlačiti.

Solinski partizanski odred uspio se bez većih gubitaka izvući iz opasnosti, a zatim se vratio natrag u Solin. U borbi su bila teže ranjena četiri borca, od kojih su se dvojica uspjela izvući i sakriti, dok su drugu dvojicu¹ ustaše pronašli i odveli u Sinj.

KAŠTELANSKO-TROGIRSKI ODRED

Ovaj odred nije se bio ni formirao u sastavu, kako je to bilo predviđeno. A bilo je predviđeno, da se formira iz već postojećeg partizanskog odreda u Kaštelanskom polju, iz jedne grupe od 30 trogirskih ilegalaca i jedne manje grupe Solinjana, koji nisu mogli ući u Solinski partizanski odred.

Uvečer 11. augusta na označenom mjestu u polju poviše Kaštel-Lukšića okupili su se borci iz Kaštela. Bilo je došlo i 13 Solinjana, koji su trebali ući u ovaj odred. Međutim, vrijeme je odmicalo, a Trogirani nisu dolazili. Već se bližila i zora, i da ise za dana ne zateknu u polju, Kaštelani su se prebacili u jednu šumicu u Kozjaku poviše Kambelovca. U toku jutra, da bi bili sigurniji, oni su krenuli preko Kozjaka i zalogorovali u blizini sela Bračanca. Iz Bračanca komandir odreda Ante Roje upućuje u Trogir borca Savin Antu-Manistru, da izvidi, što je s Trogiranima i zašto ne dolaze.

Kada je Savin došao do trogirskih ilegalaca i zapitao ih, zašto nisu krenuli, Ivan Maravić-Pavela, u to vrijeme sekretar MK Trogir, rekao mu je, da oni ne će ići na klaonicu.² Tada se Savin vratio u odred i saopćio, što su trogirski ilegalci poručili. Komandir odreda odlučio je da se spusti u Kaštela, da uhvati vezu s Pokrajinskim komitetom i izvijesti ga o stavu Trogirana. Pokrajinski komitet je u Kaštela na vezu s komandirom poslao svog organizacionog sekretara Ivu Amulića. U to vrijeme Splitski partizanski odred već je bio stradao, a drugi odredi desetkovani se vratili natrag. Amulić je saopćio Roji, da je Pokrajinski komitet u vezi s nastalom situacijom odlučio, da se Kaštelanski odred vrati natrag, dok se ponovno ne stvore uvjeti za njegov odlazak. Oni borci

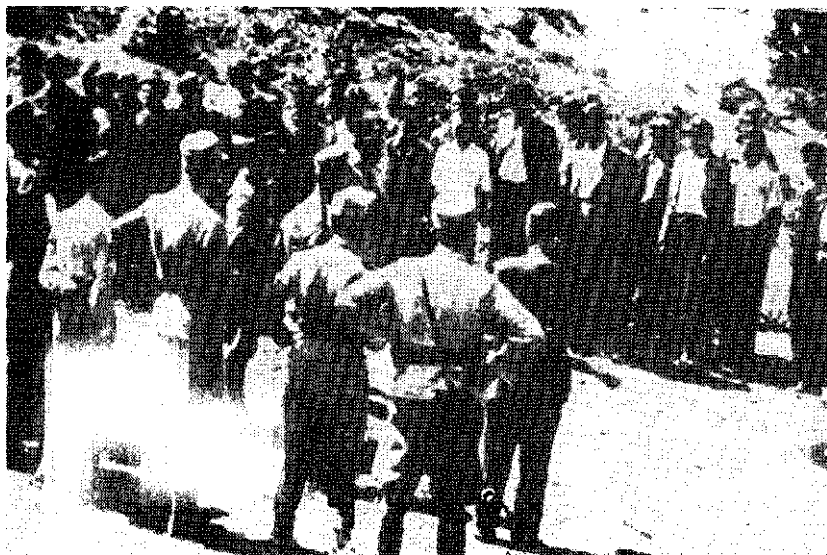
¹ To su bili Ante Katić i Tonko Cerina, koji su u Sinju strijeljani zajedno s borcima Splitskog odreda.

² Po odluci PK grupa oportunistička na čelu s Maravićem i Bublom bila je isključena iz Partije. Kasnije je formiran novi Mjesni komitet KP Trogir.

iz Kaštelanskog odreda, koji nisu bili kompromitirani, vratili su se svojim kućama, a drugi su i dalje ostali živjeti kao ilegalci u Kaštelanskom polju.

U SINJU SU OSUĐENI NA SMRT I STRIJELJANI PRVOBORCI DALMACIJE

Uhvaćeni borci Splitskog i Solinskog partizanskog odreda, bili su u ustaškom zatvoru u Sinju podvrgnuti strahovitom mučenju. Ustaški isljednici-batinaši danonoćno su mrcvarili napaćene borce tražeći, da im odaju organizacije NOP-a i ljude, koji *su ih* vodili. Međutim većina njih nije progovorila ni riječi, a kada ih ustaše 26. augusta izvode pred svoj prijeki sud i osuđuju na smrt, oni su gordo saslušali presudu, kličući Partiji i Oslobodilačkoj borbi. Još istog dana bili su strijeljam nedaleko Sinja na mjestu zvanom Ruduša.



Neposredno pred strijeljanje boraca Splitskog partizanskog odreda u Ruduši, kraj Sinja

U izvještaju kojega je ustaška Kotarska oblast u Sinju 26. augusta uputila Ministarstvu unutrašnjih poslova u Zagrebu i Velikoj župi Cetina u Omišu, o presudi ustaškog prijekog suda nad zarobljenim borcima Splitskog i Solinskog partizanskog odreda se veli:

»Kotarska oblast
V. T. Br. 35 od 26/VIII. 1941.
Sinj

Predmet: Osuda prijekog suda u procesu
protiv komunista

1. Ministarstvu unutrašnjih poslova
Ravnateljstvu za javni red i sigurnost
Zagreb
2. Velikoj Župi župe Cetina
Omiš

U vezi tamošnjeg izvještaja V. T. br. 26/41 od 16. VIII. ov. g. izvješćuje se, da je Pokretni prijeki sud u Sinju danas proglasio osudu, kojom su od 35 okrivljenih 24 njih osuđena na kaznu smrti strijeljanjem, a jedanaestorica oslobođena krivice.¹

Pomilovanje osuđenih nije uslijedilo.

Kazna smrti izvršena je u blizini Sinja.

Prigodom sprovođenja u tri samovoza, od zatvora do stratišta, čuli su se pojedinačni poklici osuđenika: Živio Staljin.

Na samom stratištu osuđenici su klicali: Živila Crvena Armija, Živjeli proleter, Živio oslobodilački pokret, Živio Staljin, »krvnice- kuka-vice! evo ti prsa, pucaj! Pucaj! ima još naroda iza nas«.

Javni red i sigurnost nijesu bili ničim poremećeni, a poduzete su mjere za daljnje održavanje reda i sigurnosti.

¹ Ustaše su bili uhvatili 24. a ne 33 partizana, kako je to gore navedeno. Istina je da su oni pohvatili desetak pravoslavnih seljaka iz sela Šušci kod Trilja optuživši ih da su bili u vezi s partizanima. Na suđenju oni su bili oslobođeni osim Sime Stojanca, koji je strijeljan jer je navodno partizanima dao vojničke puške i hranu. Međutim, ovi seljaci nisu bili u vezi s partizanima.

Prilog: prepis osude Pokretnog prijekog suda.
Kotarski predstojnik
M. P." Potpis nečitljiv

Grb
Nezavisna Država Hrvatska
VELIKA ŽUPA CETINA
u Omišu

Omiš, dne 31. VIII. 1941.

Broj	obrađivač	Prilozi
pov. 318	Pln.	227

Dostavljeno Ministarstvu izravno od Kotarske Oblasti.
u Sinju

Veliki Župan
podžupan:

Omiš, 3/IX. 41.

Stanojević s. r.

Pok. Prs. 1/41.

O S U D A

U ime Nezavisne Države Hrvatske u Mostaru u smislu Zapovjedi pos. opom. poglavnika br. 396 kao pokretni prijeki sud u Sinju, pod predsjedanjem Boršića dr. Rafaela, a u prisutnosti članova: Renete Dr. Zvonimira i Kralja Pavia, te Envera Krpe sudbenog prislušnika u krivičnom predmetu protiv Cerina Tonka i drugova zbog kažnjivog djela iz §. 1 stav 1. Zakonske odredbe o pokretnom prijekom sudu i t. d., nakon naredbom od dana 28. VIII. 1941. održane rasprave na kojoj je optužbu zastupao državni tužitelj pokretnog prijekog suda Grabovac Nikola i okrivljenih koji se nalaze u pritvoru, branitelja okrivljenih: Dr. Ive Smolića, odvjetnika u Sinju, 2. Dr. Petra Tripala, odvjetnika u Sinju nakon što je državni tužitelj stavio konačni prijedlog da se okrivljeni proglašavaju krivim, a branitelj optuženih da se optuženi oslobode od optužbe, dana 26. kolovoza 1941.,

Presudio je

1. Čerina Tonko, pok. Tome iz Blataca kod Solina, nastanjen u Blaticima, rođen 25. XI. 1913. godine, rim. kat. neoženjen, pismen, samouk,
2. Katić Ante, pok. Marina, rođen i živi u Solinu, rođen 4. siječnja 1915. godine, oženjen, sa dvoje djece, pismen, sa 6 razreda pučke škole, obalni radnik, u tvornici Sv. Kaja u Solinu, sudski nekažnjavan, nalazi se u pritvoru.

3. Rogulj Dragutin pok. Ivana rodod iz Mravinaca kotar Split i tamo nastanjen, rođen 5. IV. 1911. godine rim- kat. sa spornog teritorija, neporočan, nalazi se u pritvoru, brijač.
4. Urlić Davor pok. Fausta, rođen u Sinju 6. I. 1920. godine nastanjen u Splitu, rim. kat. pismen, sa tri razreda realne gimnazije, tesarski radnik, bez posla, neporočan, nalazi se u pritvoru.
5. Frua Dušan pok. Enrika iz Splita, rođen 20. XII. 1917. u Splitu, gdje i živi, neoženjen, rim. kat. brijač, pismen, sa 6 razreda pučke škole, neporočan.
6. Zelić Ante pok. Jure iz Splita, rođen 26. II. 1918. godine nastanjen u Splitu, vojsku služio, pismen, sa 5 razreda osnovne škole, neoženjen, neporočan.
7. Markotić Josip pok. Ljubomira, rođen u Lovreću, živi u Splitu, rođen 9. II. 1917. godine rim. kat. pismen, sa 4 razreda srednje škole, bivši činovnik okružnog ureda za osiguranje radnika u Splitu, neporočan.
8. Skopljanac Tadija Markov, rođen u selu Radošiću, općine Lećevica, živi u Splitu, rođen 17. X. 1919. godine rim. kat. pismen, sa 4 razreda osnovne škole i tri razreda zanatske škole brodski kotlar.
9. Popović Ante nez. sin Kristine pokojne, rođen u Splitu 25. V. 1913. godine u Splitu, gdje i živi, knjigovezački radnik, pismen sa 6 razreda osnovne škole, grčko istočne vjere, oženjen sa jednim djetetom, nekažnjavan.
10. Radetić Josip pok. Jure rodod iz Suice kotar Kupres, nastanjen u Splitu, rođen 1918. godine rim. kat., neoženjen.
11. Torkar Ante Josipov, rođen u Makarskoj 21. XI. 1922. godine rim. kat. kovač, pismen, neoženjen, neosuđivan.
12. Matković Marin pok. Ivana, rodod iz Kučina, kotar Split, gdje i živi, rođen 1919. rim. kat. pismen, sa 4 razreda osnovne škole, neporočan.
13. Antonini Ivan pok. Štipana, rođen u Makarskoj, živi u Muću, rođen 1906. godine rim. kat. pismen, sa 4 razreda osnovne škole, oženjen, sa 4 djece, brijač, neporočan.
14. Marković Ivan pok. Grge rodod iz Kučića kotar Split, rođen 28. V. 1919. godine stanuje u Kučićima, rim. kat. pismen, sa 8 razreda osnovne škole, zemljoradnik, neosuđivan.
15. Jelaska Petar Antin iz Splita, rođen 15. VIII. 1920. u Splitu, gdje živi, rim. kat. bojadiserski pomoćnik, pismen sa 5 -razreda osnovne škole i 2 razr. stručne škole, neoženjen, neporočan.
16. Borovčić-Kurir Bruno-Đordano Franin rođen 12. VIII. 1912. u Splitu, gdje i živi, rim. kat. pismen sa 6 razreda osnovne škole i 3 razr. zanatske škole, tapetar, neoženjen, sudski nekažnjavan.
17. Santini Alfred Šimin, rođen u Zadru 25. VIII. 1918. godine nastanjen u Splitu, rim. kat. student agronomije, oženjen, pismen, neporočan.

18. Duplančić Branko Lukin, rođen 13. lipnja 1921. u Splitu, gdje i živi rim. kat. pismen, sa 5 razreda osnovne škole, drvodjelac, neoženjen, neporočan.
19. Petrić Josip Dujin iz Splita rođen 30. XII. 1919. godine u Splitu, rim. kat. pismen sa 6 razreda osnovne i 4 razreda zanatske škole, bravar instalater.
20. Borozan Nebojša pok. Ivana iz Splita rođen 7. VII. 1922. rim. kat. neoženjen, pismen, sa 7 razreda gimnazije, vojsku nije služio, neoženjen, neporočan.
21. Ozretić Vjekoslav Ivanov iz Splita, rođen 17. II. 1917. u Splitu, rim. kat. pismen, sa 5 razreda osnovne i 2 razreda zanatske škole, krojač, neporočan.
22. Dujmić Mirko pok. Štipana iz Bole na Braču, rođen na Bolu 10. IV. 1917. godine živi u Splitu, rim. kat. pismen, sa 4 razreda osnovne škole, neoženjen, neporočan.
23. Krstulović Jozo Marinov, iz Splita, rođen 22. III. 1920. u Splitu, rim. kat. instalater, pismen, neoženjen, neporočan.
24. Stojanac Šime pok. Petra rodom iz Sušaca kotar Sinj, gdje i živi, rođen u travnju 1878. godine grčko istočne vjere, oženjen, sa 5 djece, nepismen, zemljoradnik i gonič stoke za Mitrovića u Splitu, neporočan.

Krivi su:

I. Optuženi Čerina Tonko i Katić Ante što su dne 11. kolovoza t. j. u 20 sati na poziv vodnika Grubišića Mile i drugih neustanovljenih vođa došli na sastanak sa još 20 ljudi na mjesto zvano Sv. Juraj, te su dobili puške i municiju pa tako naoružani vojničkim postrojbama, uz drugo, pošli prema Vagnju, u cilju da se sastanu sa drugim pobunjeničkim postrojbama, pa da tako zajedničkom silom protuzakonito prigrabe vlast u raznim mjestirria Nezavisne Države Hrvatske i time silom, promjene njezino državno uređenje, politički i društveni poredak u komunističkom pravcu te ujedno uguše ustaški pokret, — a od svoje grupe su se navodno odvojili tek tada kad su drugi učesnici *na* brdu kod sela Košuta stupili u borbu vatrenim oružjem, najprije sa oružnicima i ustašama, a zatim i sa Hrvatskim domobranstvom — čime su počinili kažnjivo djelo iz § 2. t. 1 (§ 95 u vezi § 94. t. 1. i 98 t. 2). Zakonske odredbe o pokretnom prijekom sudu od 26. VI. 1941. te § 1 t. 1 Zakonske odredbe o promjeni Zakonske odredbe o prijekom sudu i Zakonske odredbe o pokretnom prijekom sudu od 5. srpnja 1941.

II. Optuženi Katić Ante što je kod njega dana 12. VIII. 1941. na brdu kraj Sušca, nakon što je bila svršena borba opisana pod I., našeno 4 komunistička letka br. 32, 34, 35, 36 sa naslovom: Naš izvještaj datira sa 4. 6. 7 i 7. VIII. te jedna komunistička brošura sa naslovom: »Revolucionarna vojska i revolucionarna vlada« — čime je počinio kažnjivo djelo iz § 1 t. 3 Zakonske odredbe o promjeni Zakonske odredbe o prijekom sudu i Zakonske odredbe o pokretnom prijekom sudu od 5. srpnja 1941. godine.

III. Optuž. Rogulj Dragutin, Urlič Davor, Frua Dušan, Zelić Ante, Markotić Josip, Skopljanac Tadija, Popović Ante, Radetić Josip, Matković Marin, Torkar Ante, Antonini Ivan, Marković Ivan, Jelaska Petar, Borovčić-Kurir Bruno-Đordano, Santini Alfred, Dupljančić Branko, Petrić Josip, Borozan Nebojša, Ozretić Vjekoslav, Dujmić Mirko i Krstulović Jozo, što su dne 11. kolovoza 1941. godine na mjestu zv. Plokita kotar Split na poziv vođa Mirka zvanog Crnogorca i drugih došli na sastanak sa preko 20 lica te naoružani puškama, bombama i puškomitraljezom, u istom cilju i na isti način, поблиže opisan pod I. — pošli preko Mosora, pravcem preko sela Košuta, Cetina na Vaganj, gdje su se imali sastati sa drugim pobunjeničkim grupama, te kada su dana 14. VIII. 1941. u jutro došli na brdo Košute oprli i otvorili vatru na oružnike, ustaše, Hrvatsko domobranstvo i italijansku vojsku kojom prilikom su ubijena četiri domobrana (Jerlić Mile, Majić Jakov, Kelava Stipe i Šušte Božo) dva ustaša (Bilobrk Miroslav i Vukorepa Ivica) te jedan talijanski fašista, a četiri domobrana (Tenžera Jozo, Šimatović Ivan, Bašlić Filip i Vućemilović Ivan) ranjeni i to ušli u borbu svi osim Rogulj Dragutina, Popović Ante i Markotić Josipa koji su se još prije početka gore opisane bitke odvojili od svoje grupe — čime su počinili kažnjivo djelo iz § t. 1 (§. 95 u vezi § 94. t. 1. i 98 t. 2 a svi osim Rogulja Dragutina, Popović Ante i Markotić Josipa i još iz § 98 t. 7) Zakonske odredbe o pokretnom prijekom sudu od 24/VI. 1941. te § 1 t. 2. Zakonske odredbe o promjeni Tak. odredbe o prijekom sudu i zak. odredbe o pokretnom prijekom sudu od 5. srpnja 1941. godine.

IV. Opt. Stojanac Simo što je dne 12. VIII. 1941. rano u jutro na brdu Košuta predao okrivljenicima pod I. i to: vođi Grubišić Mili, osam pušaka, — što je dakle prizvao u pomoć osobama, za koje je mogao sumnjati da su izvršili odnosno pripremali izvršenje djela opisanog pod I. — čime je počinio kažnjivo djelo iz § 2. t. 3. Zakonske odredbe o pokretnom prijekom sudu od 26/VI. 1941. pa se svi oni po zadnjem stavu citirane zakonske odredbe o prijekom sudu osuđuju na kaznu smrti — strijeljanjem, koja se kazna ima izvršiti redom kako su osuđenici uvodno iiavedeni..

FORMIRANJE PARTIZANSKIH ODREDA NA ŠIBENSKOM PODRUČJU

Čim je stigao na šibensko područje, Pavle Pap-Šilja počeo je CJtvarivati zadatak, radi kojega je došao iz Splita. Na sastanku Okružnog komiteta KP Šibenik, koji je održan u predjelu Lisci na zatonskom terenu, bio je razrađen plan za podizanje ustanka. Prema njemu u Šibeniku i njegovoj okolici imala su se formirati tri odreda, i to Šibenski, Zatonsko-vodički i Primoštensko-rogoznički partizanski odred. Ti odredi trebali su krenuti u dva pravca:

Primoštenski i Šibenski odred pravcem Šibenik — Drniško polje, vezujući se s odredima srednje Dalmacije u dolini rijeke Cetine, a Vodičko-zatonski pravcem prema Bukovici, povezujući se sjeverno od Knina na sektoru Dinare s ostalim odredima. Na sastanku su bili predviđeni rukovodioci svih odreda, utvrđeni pravci kretanja i vrijeme polaska¹.

VODIČKO-ZATONSKI ODRED

Pavle Pap ostao je na zatonskom terenu da lično učestvuje u stvaranju Vodičko-zatonskog partizanskog odreda. Već pri prvim koracima stvaranja odreda on je naišao na ozbiljne teškoće. Uslijed djelovanja oportunističke Fabe Mrše, Kamila Pamukovića, Ante Živkovića i drugih mnogi dobrovoljci bili su se pokolebali. Jača demoralizacija nastala je, kada su vidjeli, da se ne radi o nekom momentanom nesporazumu među partijskim rukovodstvom, već o podvojenosti na principijelnom pitanju organiziranja oružane borbe. Zato se, kada je Pavle Pap pozvao prisutne, da pođu s njim svi oni, koji su spremni da se bore, iz Vodica, Prvića i Zatona odazvalo svega šezdesetak boraca. Pavle Pap postao je komandir odreda, a komesar Franjo Kursar.

Tog istog dana Pap je prema Bukovici uputio borce Dragu Živkovića i Paška Trlaju dajući im zadatak, da u selima, kroz koja budu prolazili, uspostave veze i po dolasku u Bukovicu obavijeste tamošnje rukovodstvo o najnovijim zadacima u vezi s ustankom.²

Već idućeg jutra Živković i Trlaja su se vratili na zatonski teren, poslije nego su izvršili postavljeni im zadatak. I kad se očeki-

¹ Za komandira Šibenskog odreda bio je postavljen Pepo Polak-Martin, a za komesara Miro Višić. Za komandira Primoštensko-rogozničkog odreda postavljen je Petar Grubišić-Pjero, koji je ujedno bio i komesar.

² Drago Živković i Milošević Cimpro, koji su živjeli u ilegalnosti, upali su nekoliko dana prije Živkovićeva puta u Bukovicu u blizini Zatona u talijansku zasjeđu i bili uhvaćeni. Grupa talijanskih vojnika, pretpostavljajući, da u blizini još ima partizana, pošla je malo dalje i postavila nove zasjeđe, a za to vrijeme ostavila dvojicu vojnika, da čuvaju uhapšene. Izmijenivši neprimjetno međusobno znakove, Živković i Milošević skaču svaki na svoga Talijana i poslije ogorčenog rvanja ih svladavaju. Jedan talijanski vojnik bio je na mjestu dotučen, dok je drugi uspio preboljeti zadobivene rane. Kada su im oduzeli puške, obojica su pobjegli. Tada Talijani upadaju jačim snagama u Zaton, vrše strahoviti teror i

vaio, da će Pap zajedno s odredom krenuti određenim pravcem, on donosi drugu odluku- Uzima sa sobom borca Paška Trlaju i s njim kreće prema Bukovici. U isto vrijeme dao je nalog, da odred krene za njim sutra uveče istim pravcem.

Pavle Pap i Paško Trlaja krenuli su prema Bukovici 12. augusta uveče. U ranu zoru 13. augusta stigli su u blizinu dijelom ustaški nastrojenog sela Voćana i sišli na izvor vode zvan Mikuljac da se umiju, nakon čega su, premoreni, u blizini zaspali. Tu ih je primijetila špijunka Tereza Kortola, koja je izvijestila Talijane. Pavle Pap i Paško Trlaja bili su za kratko vrijeme opkoljeni i uhvaćeni. 15. augusta obojica su strijeljana u Skradinu na mjesnom groblju. Saznavši za njihovu smrt, većina boraca Vodičko-zatonskog odreda vratila se svojim kućama, dok je manji dio i dalje ostao da živi u ilegalnosti.

ŠIBENSKI PARTIZANSKI ODRED

Šibenski partizanski odred krenuo je iz Šibenika u pravcu kninske Dinare 12. augusta uveče- U odredu je bio 31 borac. Peti dan poslije odlaska, dok se odred odmarao u Ravnom Gaju blizu Drniša, bio je iznenada napadnut od žandara i Talijana. Odred je prihvatio borbu i natjerao žandare i Talijane u bijeg. U borbi je poginuo jedan borac, desetoricu su zarobili žandari,¹ dok je nekoliko boraca bilo zalutalo i vratilo se natrag.

Poslije borbe na okupu se našlo svega 19 ljudi. Oni su došli u vezu s četnikom Pajom Popovićem u selu Biskupiji u Kosovskoj dolini. Paja Popović je donio pismo Ljube Babića iz Drvara, koje je — po njegovim riječima — donijela neka učiteljica i u kojemu se primorski partizani pozivaju, da se prebace na oslobođeni teritorij Bosanske Krajine. Sam Paja ponudio se partizanima, da će ih bez opasnosti provesti preko Kaldrme u selo Polaču, odakle mogu lako krenuti u Drvar.

odvođe oko- 80 ljudi, od kojih su većinu kasnije pustili, a nekoliko ih šalju u internaciju.

Paško Trlaja bio je nešto ranije izvršio poznatu akciju u tvornici feroman-gana u Šibeniku. Mnogi su tada vjerovali, da je Pavle Pap baš zato uputio Zivkovića i Trlaju u Bukovicu, jer je, budući su se već bili pokazali na djelu, imao u njih najveće povjerenje.

¹ Od te desetorice zarobljenih boraca osmorica su bila strijeljana u Drnišu.

Komandir Šibenskog odreda Polak Martin-Pepo prihvatio je prijedlog Paje Popovića, pa je odred 24. augusta s Pajom kao vodičem krenuo u pravcu oslobođenog teritorija. Kad su došli nedaleko od ceste, preko koje je trebalo prijeći, naprijed na čelu s Pajom upućeno je pet boraca.

Neposredno pred cestom Paja Popović se izdvojio od ostalih i sam pošao naprijed, navodno ispitujući teren. Odjednom se čuo revolverski hitac, a zatim je na partizane otvorena mitraljeska vatra- Odred kao cjelina bio je razbijen, pa su se grupe boraca stale probijati u raznim pravcima. Tako se do Polače bilo probilo šest šibenskih partizana, gdje su stigli još iste noći. Drugim pravcem probijala su se četvorica i došla u Polaču sutradan. Jedan borac bio je zarobljen, a petorica s komandantom Polakom vratila se u Šibenik. Iz Polače su deseterica partizana šibenskog odreda krenula prema Bosni i stigla u Risovac, gdje je bio front oslobođenog teritorija. Odatle su se 27. augusta prebacili kamionom u Drvar. Prispjeli šibenski partizani ostali su u Drvaru nekoliko dana, a zatim ih štab Drvarske brigade upućuje u oslobođena sela sjeverozapadnog dijela Livanjskog polja, da tamo politički djeluju među narodom.¹

PRIMOŠTENSKO-ROGOZNIČKI ODRED

Primoštensko-rogoznički odred u jačini od 30 partizana bio je krenuo u pravcu Kninske Krajine. Kad je prelazio željezničku prugu kraj Perkovića, na odred su zapucali Talijani i žandari, nakon čega su se borci raspršili i vratili natrag. Odred je bio isključivo sastavljen, od ljudi sa sela, u njemu nije bilo članova KP i to je bio glavni razlog što je pri prvj težkoći pokleknuo.

¹ Miro Višić, koji je također bio upućen u Livanjsko polje, postao je komesar ustaničkog bataljona »Starac Vujadin«, koji se u to vrijeme nalazi u sjeverozapadnom dijelu Livanjskog polja. Poginuo je u borbama na planini Ozrenu u toku V. ofenzive. Proglašen je Narodnim herojem.

DOGAĐAJI U SINJSKOM PARTIZANSKOM ODREDU

Za sve to vrijeme Sinjski partizanski odred čekao je u Dinari odrede iz Primorja. Partizanske patrole upućivane su u svim prav-
* cima, a jedan kurir pošao je u selo Jabuku kod Trilja, kuda su trebali proći odredi, ne bi li tamo o njima nešto saznao. Videći, da uokolo nema nikoga, Sinjski odred krenuo je u pravcu Bajagića i tamo stigao u ponedjeljak 18. augusta. U jednoj šumici ostao je čitav dan, a navečer je krenuo prema Vrdovu-

U Vrdovu na Dinari borci su doznali od seljaka, da su ustaše u Sinju izlijepile proglas, u kojem stoji, da se partizanima — ako se vrate kroz dva dana — ne će ništa dogoditi.

Već je ranije uslijed demoralizacije iz odreda dezertirao 21 borac, a sada, poslije te ustaške ponude, otišlo ih je još 12. Štab odreda poslao je u Sinj jednog borca, da uhvati vezu i izvidi situaciju, ali on se više nije vratio. Tada je u Sinj poslana majka partizana Bračulja iz Bitelića, koja je donijela vijest, da su u Sinju strijeljana 24 partizana, koje su ustaše nekoliko dana ranije uhvatili.

Odred je bio zapao u tešku moralnu i materijalnu krizu. Ostao je bez novca i hrane, pa je u selo Glavice poslan Stipe Romac, da nešto donese. On se poslije dva dana vratio i donio 1500 dinara. Usto je donio vijest, da su Sinj i Glavice blokirali ustaše i da je svaki rad aktivista, koji su ostali na tom terenu, bio onemogućen. Komesar odreda Stevo Marković ponovno je u Sinj poslao Romca sa zadatkom, da po svaku cijenu uspostavi vezu sa Pokrajinskim komitetom u Splitu.

Dok su čekali, da se Romac vrati, među borcima je sve više raslo nezadovoljstvo, pa je ponovno dezertirala jedna grupa od 8 boraca. Poslije toga u odred u bilo ostalo svega 15 ljudi. Komanda odreda uputila je u pravcu Crnog luga u Livanjskom polju trojicu boraca sa zadatkom, da uhvate vezu s bosanskim partizanima. Međutim oni su naišli na četničku zasjedu, pa su se još istog dana vratili natrag-

U takvoj situaciji bio je 30. augusta sazvan sastanak svih boraca, koji su još ostali u odred u. Raspravljalo se o stanju, u kojem se nalaze. Svi su bili jednog mišljenja: komandir, komesar odreda i Vice Buljan treba da se probiju do Splita i od PK zatraže

uputstva o svom daljnjem opstojanju i djelovanju. Tako je bilo i učinjeno¹.

Dok su se oni probijali prema Splitu, iz odreda su ponovno dezertirali neki demoralizirani borci. U njemu je do kraja bila ostala mala grupa od 7—8 boraca na čelu s Tadijom Anušićem i Ivanom Bračuljom.

Tako je prvo partizansko sjeme posijano, da bi iz njega iznikao opći plamen oslobodilačke borbe naroda Dalmacije, bilo zatrto. Osnovni razlozi za neuspjeh i stradanje prvi partizanskih odreda Dalmacije bili su slijedeći: odredi su bili formirani na brzinu, u roku od tri dana. To vrijeme bilo je premaleno, da bi se proveo tako zamašan i odgovoran zadatak. Teren onog dijela Dalmatinske Zagore, kroz koji su prvi odredi trebali najprije proći, a zatim se i zadržati, nije bio prethodno politički pripremljen. Partijske organizacije Sinjskog kotara, koje su bile dobile zadatak, da u narodu populariziraju partizane i njihovu borbu, da u selima stvore čvrste veze, na koje bi se prvi partizani mogli osloniti, nisu bile izvršile postavljeni zadatak.² Tako se dogodilo, da seljaci o partizanima nisu bili ništa čuli, pa su ih zamijenili sa četnicima.³

Veze, na koje su se odredi na svom putu trebali oslanjati, bile su organizirane na način, koji nije davao velike garancije, da će oni do svojih odredišta biti sigurno provedeni.

Na sastanku, koji je održan 4. septembra Pokrajinski komitet je donio odluku, da se iz partijskih organizacija odstrane svi oportunisti i kolebljivci, u prvom redu oni članovi, koji su zatajili u

¹ Stevo Marković i Paško Mrduljaš nisu se više vraćali u Dinaru. Tamo se poslije par mjeseci povratio Vice Buljan.

² Te zadatke bili su pred sinjsku partijsku organizaciju postavili Andrija Božanić i Stevo Marković, kada su po zadatku organiziranja oružane borbe početkom augusta boravili na sinjskom terenu. Bez većih napora mogla se na predjelu bivše Sinjske općine popularizirati partizanska borba, jer je Partija u tom kraju još od ranije uživala veliki ugled. Narod Sinjske Krajine bio je na općinskim izborima 1940. godine za načelnika izabrao komunista Vicu Buljana.

³ Hrvatska sela su se u to vrijeme bojala, da će četnici zbog ustaških zlodjela, počinjenih nad pravoslavnim selima, izvršiti osvetu nad njima. Strah od »srpskih četnika« naročito su u selima širili ustaški nastrojeni popovi i drugi ustaški elementi, računajući, da će tako lakše uspjeti ugarati seljacima puške i od njih stvoriti svoju ustašku miliciju. Iz svih tih razloga seljaci, koji su ustašama prijavili prve partizanske odrede i sami učestvovali u hvatanju boraca, bili su, uvjereni, da su to četnici, koji su došli da im se osvete.

odsudnom času stvaranja prvih odreda.¹ Donesena je odluka, da se zbog ispoljenog oportunitizma rasformira Kotarski komitet Sinj i raspuste sve partijske organizacije u Sinjskom kotaru.

Uskoro zatim bio je formiran novi Kotarski komitet Sinj, u koji su ušli većinom mlađi ljudi, a od prijašnjih jedini Tadija Anušić. Za sekretara je izabran Jerko Lovrić-Srdan, a članovi su bili Tadija Anušić, Ivan Grubiša, Joko Čikara, Božo Bilić-Marijan² i Jovo Stričević. Istovremeno se u selima počinju ponovno formirati i partijske organizacije, najprije u Glavicama, a zatim i u drugim, selima.

U BUKOVICI FORMIRAN PARTIZANSKI ODRED U NAMJERI DA SE PRIDRUŽI ODREDIMA IZ PRIMORJA

10. augusta u Bukovicu, u zaselak Čučevo, došli su iz Zatona Drago Živković i Paško Trlaja. Oni su članu Okružnog komiteta KP Šibenik Nikoli Sekuliću i Mjesnom komitetu Bukovice saopćili, da je na šibensko područje došao član CK KPH Pavle Pap da formira partizanske odrede i s njima krene u pravcu Knina, gdje će uspostaviti vezu s drvarskim ustanicima i odredima iz srednje Dalmacije. Rečeno je, da će partizanski odredi iz Šibenskog Primorja prijeći preko Mostina, napasti Kistanje i po likvidaciji Talijana nastaviti put prema Kninu i Dinari, likvidirajući usput neprijateljske garnizone. U vezi s tim pred Mjesni komitet Bukovice postavljen je' zadatak, da okupi što veći broj ljudi, koji bi se priključili odredima iz Primorja na njihovu prolazu kroz Bukovicu.

Mjesni komitet KP odmah je održao sastanak, kojemu je prisustvovao i Nikola Sekulić- Na njemu su prihvaćene direktive Pavia.

¹ Da bi se ustanovili razlozi raspada partizanskih odreda, Pokrajinski komitet je početkom septembra formirao partijsku komisiju, koja je dobila zadatak, da sasluša sve preživjele rukovodioce i pojedine borce bivših odreda. Komisija u sastavu Andrija Božanić, Maks Baće i Zlata Šegvić saslušavala je učesnike odreda nekoliko dana i na kraju njihove iscrpne iskaze o razvoju događaja podnijela Pokrajinskom komitetu.

² Božo Bilić-Marijan bio se tih dana vratio u zemlju iz Francuske, gdje je kao španski borac poslije poraza republikanske vojske bio strpan u logor. Bio je rodom iz Kijeve kraj Vrlike, pa je i to razlog, da ga PK upućuje na politički rad- u Sinjsku Krajinu. Božo Bilić kasnije postaje istaknuti rukovodilac dalmatinskih, partizanskih jedinica.

;Papa i Okružnog komiteta Šibenik. Poslije sastanka Živkovića i Trlaja krenuli su u Šibenik, a članovi komiteta u pojedina sela da okupljaju ljude.

Za kratko vrijeme bilo je naoružano oko 300 boraca. Borci iz Kistanja, njih oko 150, bili su raspoređeni u grupama u zaseocima Kistanja. Tu su odrede iz Primorja čekali nekoliko dana. U Mokrom Polju i Radučiću ljudi pod oružjem čekali su na Primorce 7 dana. Međutim, uslijed oportunističkog stava pojedinih partijskih rukovodilaca u Zatonu i Vodicama odredi iz Primorja nisu bili ni krenuli.

Među naoružanim ljudima u Bukovici raslo je nestrpljenje. •Oni su počeli prigovarati članovima Mjesnog komiteta, smatrajući, da ovi nemaju odlučnosti za početak borbe. Pretpostavljajući, da će se događaji, nastali u Primorju, negativno odraziti na borbeni elan boraca, rukovodstvo NOP-a odlučilo je, da im se o njima ništa ne govori. U nastaloj situaciji svi oni, koji nisu bili kompromitirani, vratili su se kućama, a u ilegalnosti i dalje ostaju oni, koji su se i dotada krili pred okupatorom.

U međuvremenu je u Šibenik bio pošao Nikola Sekulić-Bunko, koji se ponovno 16. septembra vratio u Bukovicu- Upoznavši se u Šibeniku s najnovijim direktivama o podizanju ustanka, on odmah poduzimlje mjere, koje su išle za tim, da se i na području Bukovice što prije počnu izvoditi akcije protiv neprijatelja. Po njegovim uputstvima Mjesni komitet KP još jače razvija agitaciono-politički rad i organizira nove grupe simpatizera u selima oko Obrovca i Promine. Po odluci Mjesnog komiteta u Prominu odlazi njegov član Petar Vejinović, koji tamo formira jednu grupu od 7 simpatizera.

U to vrijeme naročito se pojačava politički rad na raskrinkavanju izdajničke uloge četničkog vođe popa Đujića, koji već otvoreno surađuje s Talijanima.

STAV BIVŠIH GRAĐANSKIH STRANAKA I NJIHOVIH VOĐA PREMA NOB

Kada su u krajevima, koji su bili potpali pod NDH, započeli -masovni pokolji srpskog stanovništva, mnogi Srbi bježeći pred 'ustaškim nožem dolaze u Split. Ostvarujući na ovoj obali Jadrana

svoje vjekovne ciljeve, Talijani se vješto koriste ustaškim zlodjelima i nastoje još više raspiriti započetu bratoubilačku borbu. Oni i u Splitu prihvaćaju srpske izbjeglice, izdaju im dozvole boravka, propusnice za slobodno kretanje, karte za snabdijevanje i drugo. U nastaloj situaciji velikosrpski nastrojeni elementi, koji su često kao poslanici, načelnici i drugi funkcioneri bivših režima imali izvjestan utjecaj na srpske mase, vraćajući se povremeno u svoj kraj, u razgovorima na sastancima i zborovima ističu Talijane kao spasioce Srba, istovremeno se obarajući na sve, što je hrvatsko. Time oni dovode u zabunu mase poštenih Srba, koji počinju u svakom Hrvatu gledati ustašu.

Da bi pomogli izbjegloj »braći«, pojedini velikosrbi u Splitu počinju u to vrijeme sve češće odlaziti u talijanska nadleštva tobože radi pribavljanja raznih dokumenata za izbjegle Srbe. Prve uže dodire s Talijanima uspostavio je pravoslavni pop prota Urukalo u Splitu. On se vrlo lako sporazumijevao s Talijanima, kad god je bilo potrebno ishoditi neku njihovu suglasnost- Čim je poslije savjetovanja jedne grupe velikosrba prota Urukalo zatražio od Talijana dozvolu za formiranje »Srpskog odbora za pomoć izbjeglicama«, oni su mu takvu dozvolu dali.

U rukovodstvo »Srpskog odbora« bili su izabrani prota Urukalo, prof. Silvijje Alfirević, Niko Bartulović, Muškateo i Dobrosav Jevđević¹.

Već prvi korak, što ga je »Srpski odbor« poduzeo, govorio je o njegovoj pravoj namjeni. Naime, odbor je počeo prikupljati pomoć isključivo od pravoslavnih porodica u Splitu, iako su stotine poštenih Hrvata rodoljuba, koji su osuđivali ustaška zlodjela, bili spremni pružiti pomoć. Tako se odmah u početku dalo naslutiti, da Urukalov »Srpski odbor« ne će biti običan odbor, ni sakupljanje pomoći obično sakupljanje pomoći. I zaista, nije prošlo mnogo, i pokazalo se, da je Urukalov »Odbor za pomoć srpskim izbjeglicama« već u svom formiranju imao glavni zadatak, da okuplja i organizira velikosrpski nastrojene elemente u Splitu.

Odbor je okupio i međusobno povezao bivše poslanike, načelnike, više oficire i činovnike vladajućih režima, koji su se u to

¹ Ovaj posljednji došao je u Split kao srpski izbjeglica iz kotara Foča, u: kojemu je za vrijeme stare Jugoslavije bio narodni poslanik.

Urukalo i Alfirević kao narodni neprijatelji osuđeni su na smrt od Narodnog suda i strijeljani 1943. godine.

vrijeme našli u Splitu kao izbjeglice ili su još od ranije u njemu bili. Jednom riječju, oko tog odbora okupio se elemenat, koji je za čitavo vrijeme postojanja stare Jugoslavije bio nosilac svih protunarodnih režima. Tokom vremena Urukaloov »Srpski odbor« prerastao je u duhovno vodstvo četničkog pokreta za područje cijele Dalmacije.

RAD POKRAJINSKOG KOMITETA NA STVARANJU NARODNOG FRONTA ZA BORBU PROTIV OKUPATORA

Pokrajinski komitet KPH-a za Dalmaciju, rukovodeći se uputstvima CK KPJ, da se u borbi protiv okupatora ostvari puno jedinstvo svih narodnih snaga, izdao je platformu, na osnovu koje su rukovodstva NOP-a u cijeloj Dalmaciji trebala prići ostvarenju tog značajnog zadatka. U platformi se govori:

»Poznat je i očit cilj hitlerizma, da zagospodari cijelim svijetom, ali je još očitija njegova namjera, da podjarmi, naročito, slavenske narode. Pošto je prethodno osvojio cijelu Evropu i sve male slavenske narode, udario je na moćni i napredni Sovjetski Savez, u čijem se sklopu, pored drugih slobodnih naroda, nalaze i dva najveća slavenska naroda: Rusi i Ukrajinci. Po Hitlerovu planu Slavene kao nižu rasu treba djelomično iskorijeniti, a djelomično pretvoriti u bespravno roblje. Privredu slavenskih zemalja žele osvajači da podčine potrebama njemačke industrije i da na ogromnim prostranstvima slavenskih zemalja stvore velike posjede, na kojima će njemački, talijanski i mađarski baroni i grofovi izrabljivati i tlačiti seljaštvo slavenskih naroda. Privredno podčiniti, nacionalno i kulturno uništiti i porobiti sve narode, a naročito slavenske, to je cilj njemačkog fašizma. U provođenju tih paklenih planova njemački fašizam ima pokorne pomagače u svojim prirepcima: talijanskom, mađarskom, rumunjskom i finskom fašizmu.

Ali sigurno najodvratnije sredstvo u borbi hitlerizma protiv Slavena jest njegovo nastojanje, da preko svojih plaćenih slugu u pojedinim slavenskim narodima zavadi te narode, kako bi se oni u toj borbi iskrvarili i međusobno uništili.

Kod nas u t. zv. Nezavisnoj Hrvatskoj tu ulogu Hitlerovih plaćenika igraju Pavelić i njegova franko-ustaška banda, neosporno najveći izrodi i izdajnici, što ih je ikad hrvatski narod imao. Oni su talijanskom fašizmu prodali našu divnu Dalmaciju, kolijevku hrvatske kulture; oni su predali Mađžarima Međimurje; oni su spremni da potpuno predađu i ostale krajeve »nezavisne« Hrvatske starim osvajačima, samo da im se kao dobre sluge ne bi zamjerili. Glavna zadaća tog ološa, koji nema nikakva oslonca i utjecaja u hrvatskom narodu, sastoji se u izazivanju što veće mržnje i borbe između Srba i Hrvata, da bi tako tuđinski osva-

jači što lakše i sa što manje vojnih snaga, koje su im potrebne u borbi protiv SSSR i drugih slobodnih naroda, mogli vladati u našoj zemlji.

Potrebno je, napose, ovdje istaći lukavu politiku talijanskog fašizma. U krajevima potpuno pripojenim Italiji talijanski fašizam primjenjuje bezobzirne mjere terora, izgladnjivanja, pljačke, odnarodavanja i uništavanja hrvatske nacionalne kulture. Međutim, u krajevima, gdje »vladaju« ustaše, talijanski fašizam provodi dvoličnu politiku. Dok s jedne strane suraduje s ustašama u borbi protiv partizanskih odreda i podjuruje ih na krvava djela protiv naroda i njegovih boraca, dotle s druge strane nastoji među izvjesnim srpskim krugovima, prikazujući se kao, tobože, zaštitnik Srba od ustaša, vrbovati svoje agente i plaćenike. Na taj način, uz njihovu pomoć, talijanski fašizam namjerava potpuno okupirati i ostali dio Hrvatske i Bosne. Ti agenti, koji su se pojavili kod Srba, traže, da Srbi na »velikodušnost« talijanskog fašističkog razbojnika odgovore lojalnom suradnjom u borbi protiv Oslobođilačkog partizanskog pokreta. Tim izrodima, koji su spremni da zbog svojih prljavih računa u najodlučnijem trenutku borbe zabodu narodu nož u leđa, treba bezobzirno zderati krinku i dati im odlučan otpor.

Čitav hrvatski i srpski narod moraju se baš zato ujediniti u bezobzirnoj i nepomirljivoj borbi protiv tuđinaca i njihovih slugu i najodlučnije odbiti sve pokušaje, koji idu za tim, da razbiju Jedinostveni narodnooslobodilački front i oslabe njegovu borbu.

Jedini put k nacionalnom oslobođenju naših potlačenih naroda može biti samo borba svih iskrenih rodoljuba na bazi Jedinostvenog narodnooslobodilačkog fronta. Pripadnost različitim političkim strankama i strujama, kao i nacionalna i vjerska raznolikost ne smiju biti prepreka u zajedničkoj borbi protiv vjeredničkog neprijatelja — stranih fašističkih osvajača i njihovih domaćih slugu, ustaša i drugih, koji bi bili spremni pod bilo kojom izlikom služiti tuđinu. Lojalna suradnja unutar Jedinostvenog narodnooslobodilačkog fronta osnovni je predušlov uspješne borbe i pobjede. Stvarna spremnost za učestvovanje u toj borbi jedino je mjerilo iskrene ljubavi prema svom narodu.

Pitanje organizacije buduće države i društvenog sistema nije sada potrebno isticati. To će pitanje riješiti oslobođeni narod svojom slobodnom voljom, kad naš glavni zajednički cilj bude postignut — a to je protjerivanje tuđinskih osvajača i uništenje njihovih domaćih plaćenika, ustaša i ostalih.

Neosporno je, da je postignuće tog cilja moguće jedino putem oružane borbe, putem sveopćeg narodnog oružanog ustanka. U toj borbi učestvuju partizani Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Like i Korduna; ona je našla svog odraza i kod nas u Dalmaciji, gdje su u oružanoj borbi protiv tuđina i njegovih slugu pale prve žrtve za nacionalnu slobodu.

Budući da su partizanski odredi sada najvažniji oblik borbe protiv tuđinskih osvajača i njihovih slugu, to najžešće treba pobijati one, koji žele prikazati partizane kao bivše velikosrpske »četnike«, koje su organizirali neprijatelji hrvatskog i srpskog naroda za svoje protunacionalne ciljeve. U Narodnooslobodilačkoj borbi potrebno je primjenjivati isto tako i sve druge moguće oblike borbe, koji će slabiti vojnu snagu nepri-

jatelja, kojima ćemo mu se suprotstaviti i onemogućiti mu da nas nacionalno, kulturno i ekonomski porobi.

Oblici borbe, koje predlaže Komunistička partija Dalmacije svima političkim strankama i grupama, svima rodoljubima, sastoje se u sljedećem:

a) U prvom je redu dužnost naroda, da se prihvati oružja, da bi s oružjem u ruci istjerao neprijatelja. Prvi korak u oružanoj borbi jest stvaranje partizanskih odreda, kojima je zadaća uništavanje neprijateljskih vojnih formacija, skladišta, željeznica, transporta i t. d. Kod postojećih odreda treba uspostaviti jedinstveno rukovodstvo. Formiranje i snabdijevanje partizanskih odreda mora biti zadaća cijelog naroda u svim gradovima i selima. U krajevima, gdje se vode partizanske borbe, treba stvarati zajedničke odbore za pomoć partizanima. Ukoliko uslovi u pojedinim krajevima dozvoljavaju, treba da se i sav narod podigne u oružanu borbu, u opći narodni ustanak protiv stranih zavojevača i njihovih slugu.

b) Fašisti i njihove sluge ustaše, da bi što više držali narod na uzdi, vrše nad narodom krvavi teror. Oni ubijaju najbolje sinove hrvatskog i srpskog naroda. »Ustaše« vrše, naročito, teror nad Srbima u cilju razdvajanja naroda, a fašisti izlaze na ulice s korbačima i bombama, sile narod da pozdravlja fašistički, prebijaju ljude, jer govore hrvatski i pjevaju hrvatske pjesme. U policijskim i karabinjerskim kasarnama prebijaju i truju nećužno građanstvo. Protiv svih tih oblika terora narod mora da se odupre s oružjem u ruci, da ubija nosioce i izvršioce toga terora.

c) Kako fašisti i njihove sluge ustaše žele narodu oduzeti njegovu imovinu i hranu, to u svakom mjestu treba organizirati oružani otpor protiv revkizicije svake vrste. Oružani otpor treba pružiti i protiv ubiranja poreza i drugih daća, ako neprijatelj to pokuša silom.

d) Narodni neprijatelji žele našu industriju i transport pretvoriti u oruđa za snabdijevanje neprijateljske vojske. Stoga treba u tim industrijama onemogućiti rad u prvom redu sabotazom na industrijskim i transportnim instalacijama. Radnici u tim poduzećima moraju prići obustavi rada. U svim ustanovama državnim i samoupravnim, koje služe neprijatelju i njegovim slugama ustašama, treba provoditi sistematsku sabotazu počevši od polaganog rada do potpunog uništenja instalacija, ureda, arhiva i t. d.

e) Talijanskom fašizmu je cilj, da hrvatski i srpski narod potpuno odnarođi i da ga potalijanči. Toj svrsi služe neprijatelju razne priredbe, nazovikulturne ustanove, kao »Dopolavoro«, kazalište, štampa, film, pjesme i t. d. Da se neprijatelja spriječi u njegovoj namjeri, treba bojkotirati sve talijanske priredbe, ustanove, društva, kazališta i štampu. Svakog, tko u takvim priredbama učestvuje, treba smatrati izdajicom narodne borbe. Naprotiv, mi moramo svagdje isticati hrvatstvo i srpstvo, govoriti samo hrvatski i boriti se protiv upotrebe talijanskog jezika, pjevati samo hrvatske i srpske narodne pjesme, isticati slavensku solidarnost protiv fašizma.

f) Talijanski fašizam i njegove sluge ustaše nastoje da što više upokore narod, da ga zarobe i natjeraju da služi njihovim interesima, da

od naroda odgoje razbojнике, denuncijante i beskičmenjake, pokorne robove, ukratko, da unesu u narod t. zv. fašističku kulturu. Oni osnivaju svoja razna fašistička udruženja i ustanove kao balile, litorsku omladinu, dopolavoro, fašio i t. d., a u Hrvatskoj pod drugim imenima ista udruženja. Da bi se narod sačuvao od te »kulture«, treba sva ta udruženja bojkotirati. Svakoga tko u njima učestvuje, smatrati ga izdajicom. No fašisti i ustaše ne zadovoljavaju se samo osnivanjem novih fašističkih i ustaških udruženja. Oni naročito žele, da naša postojeća društva i udruženja, kao stručna i privredna, pjevačka, vatrogasna, sportska i druga, prijeđu u cijelosti u njihova udruženja ili da prihvate »ustaška načela«. Stoga moramo nastojati, da sva ta udruženja ne prijeđu na stranu neprijatelja, nego da ih radije formalno raspustimo, ako ih ne možemo braniti. Talijanski fašizam naročito nastoji, da sva udruženja prijeđu u fašistička, jer time želi dokazati, da su se odrekla svoje narodnosti, odnosno da u Dalmaciji žive Talijani, a ne Hrvati.

g) Tuđinski okupatori osiromašili su i ekonomski porobili naš narod. Najprije su nasilno srušili vrijednost našeg novca, pa ga razmijenili za bezvrijedni osovinski novac — bonove. Oni tu svoju financijsku, industrijsku i trgovačku politiku provode s namjerom, da unište našu domaću industriju i trgovinu i da omoguću svojim trgovcima i industrijalcima pljačku našeg naroda. Iz zemlje su izveli svu našu hranu i sve zalihe robe. Uslijed toga nastala je strahovita nestašica i skupoća, tako da narod, naročito najsiromašniji slojevi, strahovito pate i gladuju. Protiv porobljavanja naroda i narodne imovine treba organizirati zajedničku borbu te uspostaviti u toj borbi djelotvornu solidarnost cijelog naroda. Narod treba da bojkotira tuđinsku robu, tuđinske trgovce, a protiv nesavjesnog pljačkanja i izrabljivanja od strane domaćih privrednika i špekulanata zadatak je Narodnooslobodilačkog fronta, da pomaže ekonomsku borbu radnih masa. (U ekonomskim sukobima između pojedinih slojeva našeg naroda ne smiju se pozivati tuđinske i ustaške vlasti radi intervencije.)

h) Da bismo što prije rastrojili fašističku i ustašku vlast, moramo protiv svih ovih mjera vlasti pružati otpor. Na pozive vlasti, pa i najneznatnije, ne treba se odazivati. Ni na kakve upite ne treba odgovarati. Ne treba se prihvaćati nikakvih dužnosti, koje nalaže vlast, kao što su na pr.: razne počasne službe, dužnosti posrednika za otkup rekvirirane robe, i t. d. Naročito ovamo spada neodazivanje na pozive u vojsku i vršenje bilo kakvih dužnosti u vezi s vojskom.

i) Fašistički osvajači pomoću svojih slugu ustaša uveli su u našu domovinu nekulturnu tekovinu »novoga reda« antisemitizam, t. j. ubijanje, pljačkanje, izrugivanje i proganjanje Židova. Kako taj postupak ima cilj da skrene pažnju naroda s pravih krivaca narodnih nevolja, sa stranih okupatora i njihovih slugu, to je naša zadaća da se odupremo teroru i proganjanju Židova.

Kako je narodni neprijatelj jak, a cilj Jedinствene fronte velik, to je potrebno, da bi se cijela narodna borba uskladila i što uspješnije provodila, za cijelu Dalmaciju osnovati u Splitu odbor Jedinственog nacionalnog oslobodilačkog fronta, a po svim mjestima osnovati mjesne odbore. Ti odbori treba da budu sastavljeni od predstavnika svih klasa, političkih grupa i stranaka, kao i pojedinih većih i manjih društava i t. d. Ti odbori treba da budu organi cjelokupne narodne oslobodilačke borbe.«

U Splitu PK stupa u direktne razgovore s pojedinim rukovodiocima bivših građanskih stranaka, insistirajući u tim razgovorima, da se formira Jedinstveni narodnooslobodilački front svih narodnih snaga radi zajedničke borbe protiv okupatora.

Preko potpredsjednika SDS u Splitu Miloša Jelaske PK je došao u vezu s Dobrosavom Jevđevićem i s njim ugovorio sastanak. Na sastanak u Viškoj ulici broj 25 pošao je Vicko Krstulović, sekretar Pokrajinskog komiteta. To je bilo početkom augusta, i Jevđevićovo šurovanje s okupatorom nije još bilo uzelo šireg maha.

U razgovoru s Krstulovićem Jevđević je formalno pristao na suradnju, ali se odmah izvlačio s motivacijom, da će u Splitu ostati kratko, da mora u Bosnu, gdje ima bolesnu majku, -pa neka mu se netko od strane NOP-a tamo javi.

Pokrajinskom komitetu bilo je jasno, da to Jevđevićovo izvlačenje ustvari u zavijenoj formi predstavlja odbijanje suradnje, ali je ipak o toj izjavi Jevđevića obavijestio CK KPH.

Pokrajinski komitet u nastojanju, da se stvori jedinstveni front, odozgo traži veze i s drugim istaknutijim nacionalistima. Preko liječnika dra. Ante Kovačića zvanog Sebiškin organizirao je sastanak i s protom Urukalom. Na sastanak, koji je održan u Marmontovoj ulici u liječničkoj ambulanti dr. Kovačića, sa strane NOP-a došao je Ivan Lavčević i Marin Krstulović, a sa strane Srpskog odbora Urukalo, dr. Kovačić i dva viša oficira bivše jugoslavenske vojske.

Taj sastanak održan je koncem augusta 1941. godine, neposredno poslije strijeljanja boraca Splitskog partizanskog odreda u Sinju. Već kod prve izmjene misli vidjelo se, da Urukalo sa svojim ljudima nije došao da pregovara. Oni nisu bili ni za kakav zajednički front, u kojemu bi sve stranke bile zastupljene s jednakim pravima. Urukalo je izričito naglasio, da su oni ti, koji treba da dadu znak za ustanak. Dotada ostaje, da se čeka i ravna po njihovim uputstvima. Oštro su napadali Lavčevića zbog akcija, koje protiv Talijana poduzimlju aktivisti NOP-a, a posebno su grubo napadali rukovodstvo zbog stradanja Splitskog odreda, govoreći da je to avanturizam, koji ljude beskorisno šalje u smrt.

Pokrajinski komitet i poslije neuspjeha u pregovorima s Urukalom pokušava da dođe u vezu s nekim istaknutijim nacionalistom, s kojim bi se moglo razgovarati o stvaranju Jedinstvenog fronta.

Liječnik dr. Ante Kovačić-Sebiškin, koji je u to vrijeme zastupao stanovište potrebe stvaranja Jedinštenog fronta, ali se na kraju i sam pridružio velikosrpskoj politici, ponovno je ponudio vezu s jednim nacionalistom, rekavši predstavniku Pokrajinskog komiteta, da se radi o starom patriotu i solunskom borcu.

Međutim, prije nego je Pokrajinski komitet prihvatio tu vezu, htio je i sa svoje strane da ispita, o kome se radi. I saznalo se, da se radi o Iliji Birčaninu, koji ustvari predstavlja izaslanika štaba Draže Mihajlovića u Splitu, a kako se već tada bilo saznalo za izdajstvo Draže Mihajlovića, prijetila je velika opasnost, da NOP bude s te strane provaljen. Zbog toga ta veza nije bila prihvaćena.

Kada je Pokrajinski komitet vidio, da su svi njegovi naponi, da se poveže s vođama nacionalista u Splitu, jedan za drugim propali, da s te strane nije pokazana nikakva volja, da se narod ujedini u zajedničkoj borbi protiv okupatora i da svi oni zajedno imaju svoje vlastite planove, koji nemaju veze s narodom i njegovom borbom, nije više pokušavao s njima dolaziti u dodir.

Tek je vrijeme pokazalo, zašto Pokrajinski komitet nije u to doba mogao privoliti bilo kojeg istaknutijeg nacionalista za suradnju i zajedničko stvaranje Jedinštenog fronta.

Vrijeme je pokazalo, da ti ljudi, kasnije četničke glavešine, nisu htjeli suradnju ni s kim, tko bi im mogao iole smetati u kasnijem zauzimanju vlasti. Njima je od svega bilo najvažnije, kako će¹ poslije rata preuzeti vlast- Radi toga prišli su suradnji s okupatorom i u isto vrijeme nazivali se vojskom kralja Petra u otadžbini. Oni su računali: ako pobijede Talijani, nagađat ćemo se s njima barem za Bosnu i dio Dalmacije, što bi trebalo pripasti Velikoj Srbiji; dođe li do pobjede saveznika, tada je najvažnije, da imamo» jaku političku i vojnu organizaciju, s kojom ćemo izaći pred saveznike i zatražiti vlast. Dotada je najvažnije sačuvati glave i stvoriti takvu organizaciju. Ako se to ima na umu, jasno postaje, zašto su četnici sebe proglasili oslobodilačkom vojskom u otadžbini, dok u isto vrijeme surađuju s okupatorom, primaju od njega oružje i novac, s pomoću kojeg stvaraju tu vojsku i četničku organizaciju.

Rukovodeći se takvom linijom, Srpski odbor je s Talijanima sklopio ugovor, po kojem će četnički pokret učiniti sve, da se zavede red i mir u krajevima sa srpskim življem, koje su okupirali Talijani. S druge strane pak Talijani ne će četnicima u radu praviti nikakve smetnje.

Naročitu revnost na tom poslu pokazivao je Velikosrbini Dobrosrav Jevđević¹. On je Talijanima bio obećao umiriti srpski živalj u zapadnoj Bosni, koji se u to vrijeme digao na oružje protiv okupatora i ustaša. Radi toga Jevđević zajedno s talijanskim oficirima često putuje u Bosnu, da bi se poslije kraćeg boravka opet -vratio natrag u Split.

Jevđevića u to vrijeme svaki građanin Splita može najčešće -vidjeti u društvu talijanskih oficira. Njegova otvorena veza s Talijanima je sve više kompromitirala ne samo Jevđevića, nego i čitav •četnički pokret, uslijed čega negoduju i poneki nacionalisti. Da bi se opravdali pred tim negodovanjem, četnici se izgovaraju, kako ..Jevđević odlazi u Bosnu s talijanskim oficirima, da bi tamo spasa-vao srpski živalj.

Pravdajući svoju pomirljivost prema okupatoru, četnici šire propagandu, da jedino saveznici mogu odlučiti, kad će rat biti završen, a da mi ovdje ne možemo baš ni u čemu utjecati na njegov završetak. Javno su osuđivali NOP i partizane govoreći, da su oni "krivi, što Talijani odvođe u internaciju i na strijeljanje naše ljude.

U stvari četnici u to vrijeme vode politiku jugoslavenske izbjegličke vlade, koja preko londonskog radija svakodnevno poziva narod: »Čekajte, još nije vrijeme.« Propagirajući takve poruke izbjegličke vlade, četnici najviše izlaze na ruku talijanskom okupatoru, koji se u to vrijeme svim silama trudi, da očuva mir u pokrajinama, koje je okupirao.

S obzirom na takav razvoj odnosa između njih i Talijana četnici su odlučili da Split pretvore u centar, iz kojega će provoditi svoje velikosrpske planove u Dalmaciji, jednom dijelu Hercegovine, Bosne i Like. Split je bio pogodan i kao najbliža veza s izbjegličkom vladom i direktna veza s talijanskom komandom.

Za ostvarenje tih planova bilo je potrebno organizirati sposobnije četničko rukovodstvo od onoga, koje je dotada postojalo u Splitu. U prvom redu trebalo je pronaći jedno takvo lice, koje bi već po svom imenu predstavljalo dovoljan autoritet, da sve velikosrpski nastrojene elemente politički okupi i njima rukovodi.

Ravnogorski štab Draže Mihajlovića, pridajući veliku važnost •stvaranju jednog jakog četničkog rukovodstva u Dalmaciji, odlučio

¹ Kasnije, u 1942. g. Jevđević je glavni predstavnik Draže Mihajlovića pri štabu XV. talijanske armije u Dubrovniku i veza s komandom bosansko-hercegovačkih četnika. Emigrirao iz zemlje.

je, da na dužnost komandanta sa sjedištem u Splitu uputi vojvodu Iliju Trifunovića-Birčanina¹.

Birčanin se u to vrijeme nalazio u Kolašinu u Crnoj Gori, gdje je također radio na organiziranju četničkog pokreta. Tako je krajem septembra 1941. godine Birčanin došao u Split i preuzeo rukovodstvo nad četničkom organizacijom u Dalmaciji.

Nakon dolaska Birčanina i organiziranja četničkog štaba otpočinje nova pojačana djelatnost četničke organizacije ne samo u Splitu, već i u čitavoj Dalmaciji. U isto vrijeme stvorena je još tješnja suradnja s talijanskim okupatorom, naročito u pogledu koordiniranja zajedničkih akcija četnika i Talijana u borbi protiv NOP-a. Uspostavljena je veza i s popom Dujićem, koji u to vrijeme zapovijeda četničkim odredima u Kninskoj Krajini-

Birčanin je naročito vodio računa, da se on lično ne kompromitira u suradnji s Talijanima, zbog čega i ne odlazi k njima. Ako je sam trebao učestvovati u raspravljanju nekih pitanja, Talijani su dolazili k njemu. Svakodnevna veza u poslovima između četnika i Talijana ostao je i dalje Jevđević, koji — što se kompromitiranja tiče — više nije imao što izgubiti u očima masa.

Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju, raspravljajući na svojoj sjednici o djelatnosti »Odbora za pomoć srpskim izbjeglicama«, ocijenio je, da je to odbor četnika Draže Mihajlovića, koji se u svom radu najtješnje povezivao s okupatorom. Zato je svim partijskim i drugim organizacijama NOP bila dana direktiva, da se priđe raskrinkavanju tog odbora i četnika kao narodnih izdajica, koji s okupatorom šuruju, primaju od njega oružje i novac, dok taj isti okupator ubija po svim krajevima najbolje naše sinove i stotine nezužnih ljudi odvodi u internaciju.

POKRAJINSKI KOMITET USPOSTAVLJA VEZE I S VOĐAMA HSS-a U SPLITU

Pokrajinski komitet uspostavlja vezu i s bivšim vodstvima drugih građanskih partija, nastojeći ih pridobiti za zajedničku

¹ Birčanin je kao solunski borac, bivši predsjednik Narodne obrane u staroj Jugoslaviji i stari četnički vojvoda bio poznat među mnogim nacionalistima u zemlji. Kasnije je postao komandant svih četničkih vojnih formacija u Dalmaciji, Lici i Zapadnoj Bosni. Umro je u Splitu 1943. godine.

borbu protiv okupatora. Preko Stipe Kragića¹ bio je ugovoren sastanak s predsjednikom HSS-a Paškom Kaliternom. Sekretar PK Vicko Krstulović sastao se s Kaliternom u njegovu dućanu u Križevoj ulici. U to vrijeme partizani su bili već izvršili niz akcija u zemlji, među kojima i poznatu akciju na glavnu poštu u Zagrebu. Vicko Krstulović je rekao Kaliterni, da je došao kao predstavnik radničkog pokreta da razgovara o situaciji iznoseći mu između ostalog i prijedlog za organiziranje zajedničke borbe protiv okupatora. Međutim, Kaliterna je na to odgovorio: »Mi s vama ne možemo imati nikakve suradnje, rušite pruge, razrušili ste poštu u Zagrebu i stvarate narodu štetu. Eto, sada nemamo ni veze sa Zagrebom.«

Vicko Krstulović nastojao je Kaliterni objasniti stav rukovodstva NOP-a u vezi s takvim akcijama- On mu je rekao, da se mora rušiti sve, što služi okupatoru. Kaliterna je na to odgovorio, da HSS ne misli, da je to put borbe, da o njihovoj zajedničkoj borbi s komunistima ne može biti govora i da bez velikih sila nema svršetka rata. — »Pored takvog vašeg stava mi smo prisiljeni da nastavimo borbu sami. Vrijeme će pokazati, tko je bio u pravu. A vi ćete snositi odgovornost pred narodom i historijom!« — rekao mu je Krstulović S izišao.

Predstavnici Narodnooslobodilačkog pokreta u Splitu došli su u vezu i sa zastupnikom HSS-a Petrom Mladineom i s njim vodili razgovore, da bi ga privolili na suradnju u NOP-u. Međutim, on se na sve načine izvlačio, da uđe u Narodni front, a kada je vidio, da se NOP sve više raspamsava i da će teško moći ostati postrani, odselio se iz Splita.

Predstavnici KP tih su dana i u ostalim krajevima Dalmacije pristupali rukovodiocima HSS-a, nastojeći ih pridobiti za suradnju u borbi protiv okupatora. Međutim, uz nekoliko izuzetaka, svi oni odbijaju suradnju s komunistima i većina ih pristupa najprije prikriveno, a kasnije i otvoreno ustaškom pokretu. Međutim, rukovodioci HSS-a J. Berković, A. Luetić, S. Matijević i neki drugi postaju još u rasulu bivše Jugoslavije glavni organizatori ustaštva u Dalmaciji- Rukovodioci HSS-a u Kninu Ivan Kurtović i Šime Dogan nakon pristupanja ustašama upućuju u Zagreb delegaciju, koja traži od Pavelića, da u Knin pošalje ustaške vojne formacije.

¹ Kragić je bio rođak Paška Kaliterne, inače stari splitski komunist.

Prvak HSS-a u Dubrovniku Mate Jeričević položio je Paveliću zakletvu i postao jedan od glavnih funkcionera ustaštva dubrovačkog kraja. Isto.vetno njima ustaškom pokretu je pristupila i većina drugih rukovodilaca i bivših poslanika HSS-a u Dalmaciji.

Predstavnici Pokrajinskog komiteta vodili su razgovore i s predstavnicima SDS (samostalaca) i nastojali ih ujediniti u Jedinštveni front borbe protiv okupatora. Rukovodioci SDS nisu se protivili Narodnooslobodilačkoj borbi; na riječima su bili za tu borbu, ali nisu htjeli ući u Narodni front. Na kraju razgovora obećali su, da će NOP materijalno pomagati.

Kad je Partiji postalo jasno, da je pregovaranje s tim raznim »vodama« jalov posao, ona se direktno obraća masama. Vidjevši izdajstvo svojih bivših vodstava, i oni rodoljubi, koji su dotada za njima išli, napuštaju ih i prihvaćaju poziv KP za borbu protiv okupatora.

SITUACIJA POSLIJE STRADANJA PRVIH PARTIZANSKIH ODREDA

Vijest o stradanju partizanskih odreda pročula se odmah, još prije nego su je objavili Talijani i ustaše. Ona je bolno odjeknula u narodu onih krajeva, u kojima su bili formirani prvi odredi. Međutim, nju je sa zebnjom primio i narod onih predjela Dalmacije, u kojima još nisu bile stvorene partizanske jedinice, ali je svim svojim žarom i ljubavlju već u to vrijeme pratio prve partizanske akcije širom zemlje.

Neuspjeh u organizaciji partizanskih odreda bio je težak udarac za Narodnooslobodilački pokret u Dalmaciji. Bilo je palo preko 40 boraca protiv fašizma, i to onih najsmjelijih i najodanijih, prekaljenih u surovnoj borbi s bivšim nenarodnim režimima.

Koristeći se tim privremenim neuspjehom, neprijatelji Partije i naroda digli su svoj glas. Oni su se oborili na Pokrajinski komitet napadajući ga, da iz avanturizma šalje ljude u smrt. Diskusiju o nesposobnosti Pokrajinskog komiteta da organizira partizanski pokret povelj su prikriiveni kolebljivci i oportunisti u redovima Partije, a prihvatili je i prenosili neprijatelji u redovima bivših

građanskih stranaka, računajući, da će time onemogućiti oružanu borbu i, živeći na mirnoj nozi s okupatorom sačuvati svoje glave do završetka rata.

Centralni komitet KPH, razmatrajući razloge, zbog kojih je došlo do neuspjeha u stvaranju prvih partizanskih odreda u Dalmaciji, došao je do zaključka, da čitavu krivicu za taj neuspjeh snosi Pokrajinski komitet. Zbog toga on je donio odluku, da se Pokrajinski komitet kazni partijskim ukorom, a da bi se partijskom članstvu Dalmacije pomoglo, da pravilno shvati uzroke neuspjeha prvih odreda, napisano je i partijskim organizacijama u Dalmaciji upućeno otvoreno pismo Centralnog komiteta KPH.

U otvorenom pismu među ostalim se navodi, da Pokrajinski komitet nije shvatio potrebu organiziranja oružane borbe, već je pošao linijom sabotáže, da zbog toga nije ni izvršio temeljite pripreme za stvaranje partizanskih odreda, te su oni unaprijed bili osuđeni na propast. Pismo Centralnog komiteta KPH upućeno partijskim organizacijama u Dalmaciji glasi:

»Dragi drugovi! Prvi pokušaj stvaranja partizanskih odreda kod vas u mjesecu kolovozu završio je neuspjehom i teškim porazom. To je bio veliki udarac za vaše organizacije i narodnooslobodilački pokret, udarac, koji je izazvao nezdrave pojave u redovima Partije. Antipartijski i neprijateljski elementi izvan Partije nastoje da taj neuspjeh iskoriste u svoje prljave svrhe u borbi protiv Partije, protiv vašeg pokrajinskog rukovodstva i protiv narodnooslobodilačke borbe.

To su razlozi da Vam se CK obraća ovim pismom. Pitanje prvog neuspjeha u partizanskim odredima treba raspraviti i riješiti na partijski način, da bi partijske organizacije povukle pravilne zaključke i osposobile se za ispunjavanje onih velikih zadaća narodnooslobodilačke borbe, koje stoje pred našom Partijom i našim narodom.

Napad fašističkih razbojnika na SSSR stavio je pred našu Partiju nove velike i odgovorne zadaće. Partija je u svojim proglasima objasnila novonastalu situaciju, izdala direktive, da se partijske organizacije stave na čelo narodno-oslobodilačke borbe, da organiziraju široki narodno-oslobodilački pokret, da razviju sabotážu i diverzije, uništavaju sve što služi fašističkim okupatorima i da organiziraju partizanske odrede i pvedu oružanu borbu protiv fašističkih okupatora i njihovih domaćih slugu. Preko niza raznovrsnih akcija, a naročito preko oružanih partizanskih *borbi*, *pripremiti* i *izvesti opći narodni ustanak za istjerivanje* fašističkih okupatora iz naše porobljene zemlje i uništenje njihovih plaćenika — to je linija koju je Partija odredila odmah poslije napada fašističkih bandi na SSSR.

Vaše se Pokrajinsko rukovodstvo nije u početku snašlo i nije bilo na dovoljnoj političkoj visini. Dok su se u mnogim krajevima Hrvatske i u svim zemljama Jugoslavije formirali partizanski odredi i otpočele

oružane borbe protiv neprijatelja, u vašoj pokrajini nije bilo partizana i oružanih snaga. Vaše su se organizacije bile ograničile na sabotažu, diverzije i druge niže oblike borbe- Glavni uzrok što u vašoj pokrajini nisu pravovremeno osnivani partizanski odredi nalazi se u tome što vaš FK nije shvatio potrebu oružane borbe.

Takvo stanje kod vas izazvalo je potrebu da CK intervenira, da bi partijske organizacije i na vašem području držale korak s razvitkom pokreta u ostalim pokrajinama i provodile partijsku liniju. '

CK je u kolovozu uputio pismo PK-u u kome je obrazložio nužnost neodloživog stvaranja partizanskih odreda u Dalmaciji. Ujedno je poslao k vama i neke drugove, koji su trebali pomoći kod formiranja partizanskih odreda. Vaš PK nije pravilno pristupio provođenju direktiva CK. Mjesto da izvrši neophodne političke pripreme, da širokim masama objasni potrebu osnivanja partizanskih odreda, njihove zadaće, da osigura njihovu pomoć partizanima i da prethodno izvrši sve potrebne organizacione pripreme, *pa tek onda* da pristupi osnivanju partizanskih odreda, PK je prihvatio avanturistički tempo i bez ikakvih političkih i organizacionih priprema otpočeo osnivati partizanske odrede. Odluka PK-a, da se za 4—5 dana iz raznih mjesta mobilizira, opremi, svrsta u odrede i pošalje na teren oko 500 partizana, pokazuje njihovo nesnalaženje, veliku lakomislenost prema tako teškom i ozbiljnom zadatku i nedovoljnu političku samostalnost. Izvještaji komisije, koja je vodila istragu o toj stvari, također pokazuju, da se formiranju partizanskih odreda pristupilo bez najosnovnijih priprema i skrajnje lakomisleno. Pod takovim okolnostima morao je prvi pokušaj stvaranja partizanskih odreda neizbježno završiti neuspjehom i porazom.

Ovaj neuspjeh nanio je veliku političku i materijalnu štetu našoj partiji i narodno-oslobodilačkoj borbi, a da o gubitku velikog broja drugova i ne govorimo. On je izazvao nevjerovanje u sposobnost naše Partije da organizira uspješno oružane akcije, strah, nesigurnost i kolebanje. A sve to nije moglo, a da ne utiče na usporavanje i otežavanje daljnjeg razvitka partizanskog pokreta.

U vezi s tim neuspjehom pojavile su se kod vas u redovima partije neke nezdrave i štetne pojave. Kritika i samokritika predstavljaju moćno i nezamjenjivo oružje u borbi protiv pogrešaka i skretanja s partijske linije. Nju treba podsticati i razvijati unutar Partije, jer bez toga partijski aparat ne može funkcionirati, a partijske organizacije se ne mogu usavršavati i osposobiti za izvršenje svojih zadaća. Ali kritika pomaže razvitak Partije i narodno-oslobodilačke borbe samo onda, ako je pravilna, tj. ako se vrši unutar Partije i u određeno vrijeme, i ako si postavi za cilj da se otkriju i prebrode pogreške koje nastaju u partijskom radu. *Kod* vas kritika nije u cijelosti tako shvaćena. Mnogi članovi Partije prenose kritiku rada foruma **na ulicu**, o povjerljivim unutarpartijskim stvarima razgovaraju s nepartijcima, čime stvaraju neraspoloženje protiv Partije i njenih foruma i krnje njihov autoritet. Protiv tih opasnih i po Partiju štetnih pojava treba povesti nemilosrdnu borbu, a nepopravljive brbljavce, koji po ulici raznose partijske tajne, treba izbacivati iz Partije.

Vaš PK-a je u svojoj samokritičnoj izjavi uvidio i osudio svoje pogreške, a to je najbolje jamstvo, da će on, uz pomoć članstva ispraviti nedostatke u radu vaših organizacija i osposobiti ih da rukovode narodno-oslobodilačkom borbom.

CK je na osnovu prikupljenog materijala donio odluku, da se vaš PK kazni ukorom zbog nesnalaženja, lakomislenosti i nedovoljne političke samostalnosti. Time se pitanje pogrešaka PK kod formiranja partizanskih odreda skida s dnevnog reda. O tome je svaka daljnja diskusija u Partiji zabranjena.

Drugovi, CK apelira na vas i poziva vas da se čvrsto zbijete oko vašeg PK i da povedete odlučnu borbu protiv onih elemenata, koji pogreške PK iskorištavaju u svoje štetne svrhe. To je put kojim morate ići, da bi se vaše organizacije osposobile da rukovode velikom narodno-oslobodilačkom borbom.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

16. XI. 41.

**Centralni Komitet Komunističke
Partije Hrvatske.«**

Primivši otvoreno pismo i razmotrivši ga na zajedničkom sastanku, članovi Pokrajinskog komiteta bili su iznenađeni stavom Centralnog komiteta. Polit, sekretar Pokrajinskog komiteta Vicko Krstulović, diskutirajući na sastanku, stao je na stanovište, da za neuspjeh u stvaranju odreda treba snositi odgovornost, ali se ne slaže, da se sva krivica baci isključivo na Pokrajinski komitet. Sa stanovištem sekretara složili su se i drugi članovi PK.

Na kraju sastanka bilo je jednoglasno zaključeno, da se pismo ne upućuje partijskim organizacijama, već da se Centralnom komitetu napiše pismo, u kojemu će se obrazložiti ovakav stav Pokrajinskog komiteta. U pismu, upućenom Centralnom komitetu, Pokrajinski komitet piše:

Dragi drugovi! U našoj zajedničkoj izjavi o neuspjehu dalmatinskih partizanskih odreda u mjesecu augustu, mi smo uvidjeli i sami sei osudili zbog naših učinjenih grijeha. Znamo i svijesni smo toga, da 5 takve griješke snosimo odgovornost. Potpuno se slažemo s vašom odlukom, da Pokrajinski komitet kaznite opomenom.

Što se tiče otvorenog pisma, koje ste uputili partijskim organizacijama i članovima Partije u Dalmaciji, smatramo za potrebno i pravilno, da vam u vezi s tim pismom saopćimo naše mišljenje. Kod toga nas rukovodi samo odanost i vjernost našoj Partiji i njenom rukovodstvu.

Nakon zločinačkog napada njemačkog fašizma na SSSR i u vezi s primljenim uputama i direktivama CK KPH i CK KPJ, poduzeo je Pokrajinski komitet sve mjere, da svim snagama poradi na mobilizaciji

partijskih organizacija u Dalmaciji. Radili su na Jedinstvenoj narodno-oslobodilačkoj fronti u borbi protiv okupatora i njegovih slugu.

Tokom mjeseca jula proveli smo u Splitu štrajkove protiv okupacije fašističke Italije, u kojima su sudjelovali i radnici Splita, Solina i okoline. U polovini mjeseca augusta prekinuli smo u vezi sa odlaskom partizanskih odreda štrajk »električnih poduzeća«, u kome je sudjelovalo 90% ukupnog radništva. Dalje ćemo navesti sabotaze itd., koje smo proveli u Splitu za vrijeme napada na SSSR: paljenje dvaju velikih vojnih transportnih brodova, jedan sa 4—5000 t., drugi od 5—8000 t., paljenje jednog velikog vojnog skladišta, nadalje sabotaze na 4 ratna broda u brodogradilištu: teško je oštećeno kormilo na nosaču aviona »Zmaj«, a minonosci »Kobac« i »Soko« bili su dva puta teško oštećeni eksplozivom. Ova dva minonosca trebala su prije 4 mjeseca ispliviti, ali se još danas nalaze u brodogradilištu u Splitu na popravku.

Zatim je prije mjesec do mjesec i po isplovio minonosac »Orao«. Putem je zbog sabotaze nastalo oštećenje na mašinama i morao se ponovo povući u brodogradilište. Potopljene su dvije jante i to jedna s velikom količinom municije, i druga, koja je vlasništvo guvernera Dalmacije Bastijanini-a. Uništeno je bilo 15—20 lokomotiva i veći broj vagona, a željeznička pruga bila je oštećena kod Labina, Kaštela i Solina. Osim toga su izvršili još druge manje sabotaze radnici brodogradilišta, željeznice, tvornice cementa i drugi. Navest ćemo još uspješnu demonstraciju đaka kao i mobilizaciju građanstva protiv pokušaja talijaniziranja i fašiziranja škola, zbog čega Talijani škole ove godine uopće nisu otvorili, zatim demonstracije u vezi s kruhom i protiv okupatora na otocima Hvar, Brač i Vis.

Sve te navedene akcije kao i oružane borbe, koje smo izveli bacanjem bomba na ulicama Splita, Šibenika, Solina, Vodica i Zatona; kao i oružani napadi na talijanske odrede na ulicama Solina, Vrlike, Sinja . . . kao i općenito partizanske *borbe*, stajale su naš *mnogo* žrtava, Sinj 30 mrtvih, Split 18 mrtvih, Drniš 7 strijeljanih, Šibenik i Vodica 26 streljanih i 23 osuđena na smrt, koji se nalaze na bijegu i još mnoga druga strijeljanja u Dalmaciji. Svi ti drugovi pali su u aktivnoj borbi protiv okupatora dok su s druge strane vojni sudovi u Šibeniku i Splitu izrekli na stotine godina tamnice. Tim mjerama bilo je samo u Splitu pogodeno preko 1000 osoba.

U prvim danima napada na SSSR, počeli smo izdavanje »Našeg izvještaja«, kroz koji smo dnevno popularizirali liniju Partije i propagirali potrebu oružane borbe protiv okupatora. Tokom ovog vremena izišlo je 118 brojeva. Naglasili smo važnost narodnooslobodilačke fronte i ujedinjenja svih narodnih snaga u toj borbi.

Mi se u Dalmaciji ne nalazimo u istoj situaciji kao i ostali dijelovi naše zemlje. Kod nas je bila taktika talijanskih okupatora ne zaštititi odnose s narodom, tj. taktika laviranja i popuštanja. Drugo, vodstva svih građanskih stranaka, naročito HSS, bila su na liniji pasivnih odnosa prema okupatoru uprkos svim našim nastojanjima. Zatim sve izbjeglice iz naše čitave zemlje, koje su došle u Dalmaciju, većinom u Split, nisu samo nastojale da s okupatorom održavaju mirne i pasivne veze, nego su sklopile kompromis. Osim toga moramo još naglasiti, da kod nas ne živi pravoslavni element, kojemu je u drugim dijelovima Hrvatske voda

došla do grla i koji je u takvom položaju, da treba da brani svoj život i opstanak. Ti pravoslavni elementi, koji su pobjegli pred ustaškim krvolicima u šumu, da spase svoj život, zaista su spremni za borbu, ali se nalaze u rajonima kod Livna i Knina, gdje su naše partijske organizacije vrlo slabe ili ih uopće nema. Taj pravoslavni elemenat bio je pod jakim utjecajem velikosrpskih stranaka i nama nije bilo lako, da im se u tako kratko vrijeme stavimo na čelo i da taj elemenat organiziramo za borbu protiv ustaša i okupatora.

Poznato vam je, da je imala Partija u Dalmaciji svoje najjače oslonce i utjecaj u gradovima Split, Šibenik i ostalim obalnim gradovima i na otocima, a baš u tim obalnim gradovima bile su koncentrirane jake snage talijanske vojske.

Dakle, kao što vidite, morali smo se boriti protiv svih tih poteškoća, i mi sami vodili kurs pooštavanja borbe protiv okupatora i u te oružane borbe stupali smo uglavnom s našim partijskim kadrom i s našim simpatizerima. Konstatacija druga Brke¹ bila je da smo mi u Dalmaciji partijski više dali nego bilo koja pokrajina. Drugovi, smatrali smo za potrebno, da vam to saopćimo u vezi s mišljenjem pojedinih drugova iz rukovodstva da »Dalmacija nije ispunila nade« i da »ništa ne vrijedi«. Istina je, drugovi, da ste vi rekli kuriru i Francu, da mi ništa ne vrijedimo i da ćete nas raspustiti. U ovom listu saopćit ćemo vam naše mišljenje, da smo bili vrlo začuđeni, kada smo čitali vašu okružnicu br. 3, u kojoj ste govorili o raspuštanju dalmatinskih partizanskih odreda. Nama nije poznato, da je bila u Dalmaciji dana parola: »Ne dajte se od Talijana provocirati«. Odmah prvog dana dolaska okupatora znali smo, da oni ne će izazivati nezadovoljstvo naroda protiv sebe i već smo tada rekli, da je to njegova taktika i dali" smo svim organizacijama direktivu, da vode kurs zaoštavanja odnosa prema okupatoru, tj. kurs na oružanu borbu. Uostalom, smatramo, da broj 120² dovoljno govori o liniji koje smo se držali.

Istovremeno kada je bio drug Jović³ kod nas u mjesecu julu u novonastaloj situaciji bilo je postavljeno pitanje formiranja partizanskih odreda i razvijanja partizanskih borbi u Hrvatskoj. Uz izvještaj o prilikama i stanju u Dalmaciji, dao je drug Jović i svoje mišljenje o tome, u kojim predjelima Hrvatske postoje najbolji uvjeti za partizanski pokret. Naveo je granicu Bosne i Dalmacije, Drvar, Liku, Kordun, i sjevernu Dalmaciju. Da smo u ove krajeve uputili veći broj naših rukovodilaca možda ne bi bilo uspjelo četničkim elementima Đujiću, Bogunoviću, Paji Popoviću i kompaniji izvršiti zločinačku izdaju Dryara i pustiti unutra fašističke pse. Istovremeno opisao je drug Jović uvjete, koji postoje u Dalmaciji za partizanski pokret. Naveo je terenske poteškoće, gole stijene, nestašicu šuma, u ljetu nestašicu vode, a kao što je poznato to su toliko važni uslovi, da se ne mogu pustiti iz vida. U okružnici navodite, da je to likvidatorsko shvatanje. U jednom izvještaju pisali smo vam, da ove poteškoće nisu nesavladive, ali da se o njima mora voditi računa. To su pokazala naša skupa iskustva.

¹ Rade Končar.

² Odnosi se na broj izvedenih akcija.

³ Vicko Krstulović.

Udaljenost od Splita do Sinja iznosi 36 km. Ovaj put može se prijeći u jedan dan, ali Splitski odred išao je od Splita do Sinja od ponedjeljka navečer do četvrtka ujutro i to zbog toga što tamo nema šuma i tako se moglo ići samo noću. Ovu nestašicu šuma osjećaju mnogo odredi Solina i Cetine. Solinski odred održava se samo zbog toga, što su drugovi iskopali zemunice gdje žive i odakle i vode borbu protiv fašista. Cetinski odred bio je ovih dana opkoljen od talijanske vojske i zbog nestašice šuma izložen vatri talijanskih strojnica. Sreća je bila što su se nalazili u blizini vrha brda inače bi bili svi pobijeni. Dakle prevladali smo sve geografske poteškoće i usprkos svim tim poteškoćama mi vodimo partizansku borbu. U svojem pismu navodite da je glavni uzrok što u Dalmaciji nije osnovan nijedan partizanski odred u tome, što Pokrajinski komitet nije shvatio potrebu oružane borbe i da je baš zbog ovakvoga stanja potrebna intervencija CK. Pismo CK sadržavalo je i to, da ste poslali nekoliko drugova u pomoć za formiranje odreda. Sve je to trebalo dokazati našu veliku lakomislenost i nedovoljnu političku samostalnost. Vi nam, drugovi, niste objasnili u vašim intervencijama i pismima i po drugovima Mirku i Silji, da moramo najprije prirediti politički teren, kao što niste ništa ni rekli, o pripremama i organiziranju, nego ste vi jednostavno naredili, da treba u Dalmaciji odmah početi s oružanim akcijama i zauzimanjem sela. Kad su drugovi Mirko i Šilja forsirali, da u roku od 3 dana organiziramo odred i stavimo ga u pokret, nismo to mogli drukčije shvatiti, nego da je to vaša odluka i uputa, te smo to i bez primjedbe prihvatili. Dakle, ovdje je naša samostalnost, a ne kao što vi pišete u pismu Brki, da smo mi pokazali našu nesamostalnost u nepravilnom shvaćanju vašeg pisma. U pismu apelirate na naše članstvo, da se okupi oko Pokrajinskog komiteta, ali vaše pismo nas stavlja u teški položaj. Svi naši antipartijski i oportunistički elementi, a osobito grupa Jelaska, Marić, Baljkas, ne trebaju ništa drugo nego ovo pismo u borbi protiv Pokrajinskog komiteta i Partije.

Danas se čuje od onih, koji su pod njihovim utjecajem, slijedeća glasina, da je drug Jović slao ljude u partizane, da tamo nastradaju i da je on (Jović) od odijela sakupljenih za partizane dao izraditi odijela za svoju djecu. I kad vi u otvorenom pismu bacate svu krivicu na Pokrajinski komitet, onda možete biti sigurni, da će nas još više optužiti u vezi s palim drugovima, što nam ne može biti svejedno. Otvoreni stav u vašem pismu predstavlja još veću kaznu nego opomena, koju ste nam dali. Uvjereni smo, da bi drug Brko dijelio naše mišljenje, kad bi bio slobodan. Vi tražite da vam objasnimo onaj pasus u vašem saopćenju, u kojem se govori o našoj nesamostalnosti, nasuprot drugovima iz rukovodstva, zbog čega je došlo do nepravilnih zaključaka. To se odnosi — kao što ste i sami u pismu naveli, na generalni štrajk u septembru 1940. u koje vrijeme su bili u Splitu tri druga iz rukovodstva. Čitava krivica u pitanju partizana bila je bačena na naše rukovodstvo u Dalmaciji. Na Zemaljskoj konferenciji i kasnije u »Proleteru« bilo je saopćeno, da je učinilo Pokrajinsko rukovodstvo u Dalmaciji vrlo velike griješke. Vodio se kurs za generalni štrajk, tako kao da drugovi iz rukovodstva, koji su se nalazili cijelo vrijeme u Dalmaciji, ne mogu biti pozvani na odgovornost za te griješke. Znamo, da smo učinili nekoliko griješaka i ne bježimo od odgovornosti za njih, ali ne smatramo za korektno, da se sva krivica baca na Pokrajinski komitet Dalmacije.

Tom prilikom hoćemo još naglasiti, da nam ne pružate dovoljno konkretnu pomoć, čak ni onda, kada nam dajete direktive za rad i akcije, pa čak ni onda kada uvidate da činimo griješke. Pisali ste nam,, da platforma naše narodnooslobodilačke fronte nije dobra, a niste nam ukazali na konkretne griješke i nedostatke, iako ste nam to obećali. Ne samo to, da još danas ne *znamo* griješke platforme, nego i dalje ostajemo mišljenja, da je sadržajno dobra i politički pravilna.

Istina, prilično je dugačka, ali smatramo pravilnim da je čitaju široke mase i da se ovdje opširnije ocrtavaju ciljevi borbe protiv okupatora.

S pravom ste nas kritizirali, da vam šaljemo vrlo loše izvještaje o djelatnosti organizacija o pokretu u Dalmaciji. To je istina. Ali mi nastojimo, da vam šaljemo u svim pitanjima što bolje izvještaje. Kao što vidite šaljemo vam i sada izvještaje od 6 stranica. I protiv volje dobijamo utisak, da nas vi previše napadate i optužujete. Na pr. navodite u posljednjem pismu, da je bila vrlo velika naša griješka, što se dozvolilo, da se preveze druga Brku u vojnu bolnicu. Kažete, da smo trebali postaviti stražu. Ali kao što vam je možda poznato ovdje je policijski sat u 7 sati navečer. Optužujete nas, da smo mi dozvolili, da drug Brko pokuša pobjeći skokom kroz prozor, ali mi mislimo, da za njegovo oslobodenje nije bilo potrebno, da skače s nogom u gipsu. Pišete nam zašto smo dozvolili takova masovna hapšenja u Splitu itd.

Možda ćete reći, da smo sitničavi, ali ako smo se već odlučili, da vam pišemo, onda ćemo pisati sve što namjeravamo. Ne bi bilo drugarski *niti* lijepo, ako bi sve te stvari zadržavali i sakrivali. Nadamo se, da ne ćete naše pismo shvatiti tako kao nešto slično i zajedničko s pređašnjim i antipartijskim harangiranjem protiv rukovodstva sa strane Jelaske i drugih. To je drugarsko pismo, upravljeno na vas, naše rukovodstvo, prema kojemu imamo puno povjerenje te u pismu iskreno ističemo sve ono što mislimo, da je u interesu Partije i pokreta.

S drugarskim pozdravom,

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

POKRAJINSKI KOMITET ZA DALMACIJU

Centralni komitet je poslije takvog obrazloženja Pokrajinskog komiteta KP za Dalmaciju bio u izvjesnoj mjeri korigirao svoje ranije mišljenje o uzrocima stradanja prvih partizanskih odreda. Tako je dao direktivu da se pojedine formulacije u pismu isprave, a zatim neka se uputi partijskim organizacijama na terenu.¹

¹ Kako je prepiska između Centralnog komiteta i Pokrajinskog komiteta o pojedinim formulacijama u pismu trajala više vremena, pismo je izgubilo na svojoj aktuelnosti i više nije ni bilo upućeno partijskim organizacijama.

STVARANJE ODBORA NARODNE POMOĆI I AKCIONIH ODBORA

Nekoliko mjeseci po dolasku okupatora i ustaša u mnogim selima i nekim gradovima, naročito u Primorju, počinju se stvarati odbori Narodne pomoći. (Oni su u većini slučajeva izrasli iz tzv. Crvene pomoći, koja se prije rata sakupljala od simpatizera Partije, a bila namijenjena komunistima u zatvorima i logorima režima Cvetković-Maček.)

Ti odbori u početku imaju zadatak, da od rodoljuba prikupljaju pomoć u novcu i hrani, a radi izdržavanja ilegalaca i u nekim kotarima domobranskih bjegunaca. Dajući pomoć organizaciji, koja je pred sebe postavila zadatak nepomirljive borbe protiv okupatora i domaćih izdajica, velik broj rodoljuba već se tada opredijelio i stao na stranu Oslobođilačke borbe. I ne samo to. Tokom vremena, s razvojem snaga NOP-a i provođenjem organiziranih akcija protiv neprijatelja, sve veći broj rodoljuba okupljenih oko organizacije Narodne pomoći počinje u njima direktno ili indirektno učestvovati. I dok u gradovima Splitu, Šibeniku, Solinu, Trogiru i Omišu, odbori Narodne pomoći tokom vremena prerastaju u Narodnooslobodilački fond, a kao politički organi NOB-e niču tzv. akcioni odbori, u većini drugih predjela Dalmacije: u Makarskoj, Metkoviću, Korčuli, Braču, Hvaru, Visu, Šolti i t. d., a naročito u predjelu Bukovice, odbori Narodne pomoći proširuju svoju djelatnost i na ostala područja oslobodilačke aktivnosti i postaju osnova, na kojoj se tokom 1942. godine formiraju narodnooslobodilački odbori.

U Bukovici, u selu Čučevu, već u junu 1941. formiran je odbor Narodne pomoći. U odbor su bili izabrani Đuro Karanović, Stevo Štrbac i Petar Kutlača. Do kraja 1941. godine odbori Narodne pomoći bili su formirani u većini drugih sela u Bukovici. U većim selima, kao što su Ivoševci, Kistanje i druga, odbor se birao za čitavo selo, a pododbori za pojedine zaseoke. Kratko vrijeme poslije nego je formiran, odbor Narodne pomoći u selu Čučevu bio je prikupio 2500 kilograma raznovrsne hrane. Hrana se od seljaka prikupljala na dobrovoljnoj bazi. Slične rezultate bili su postigli i ostali odbori Narodne pomoći. U daljnjem razvoju prilika odbori proširuju svoju djelatnost te uz hranu prikupljaju i pohranjuju odjeću i obuću.

Odbori Narodne pomoći dobivaju naročiti značaj u vrijeme, kada kroz Bukovicu za Liku prolaze prvi partizani iz Primorja. Oni su tada sigurni, već na nizu zadataka provjereni oslonci prvih boraca u ovom kraju. Što su oni značili na kanalima prebacivanja u Liku, najbolje se može ocijeniti, ako se ima na umu, da su prvi partizanski odredi Dalmacije u prvom redu stradali baš zbog pomanjkanja sigurnih veza na svom putu.

Iako je ekonomska aktivnost odbora Narodne pomoći već od početka bila prožeta i političkim djelovanjem (jer su seljaci, tek pošto su bili upoznati s ciljevima NOB-e, davali dobrovoljno hranu i drugo), njihova intenzivnija politička aktivnost nastaje nešto kasnije, u vrijeme, kada su prve partizanske akcije i reagiranje okupatora šire zatalasali i stanovništvo Bukovice. Tako se tokom augusta i septembra u svim selima i zaseocima, u kojima su bili osnovani odbori Narodne pomoći, održavaju sastanci, sijela i prela, na kojima se govori o predstojećoj borbi. Na sastancima se čitaju leci i vijesti dobivene vezom iz Drvara kao i vijesti, koje u to vrijeme rukovodstvo NOP-a u Bukovici hvata na radio-aparatu i umnožava na ciklostilu.

Takav rad odbora Narodne pomoći povezivao je iz dana u dan sve čvršće narod Bukovice uz NOB-u. Pomoć Narodnooslobodilačkom pokretu ne dolazi više samo na ekonomskom polju, već seljaci učestvuju u kurirskoj službi, skrivanju ilegalaca, čuvanju straža i vršenju niza drugih zadataka. Upravo djelatnost odbora Narodne pomoći u velikoj je mjeri pridonijela, da se politička svijest bukovičkog stanovništva već u to vrijeme uzdigla na nivo, koji je potpuno onemogućio planove okupatora, da razjedini narod, kao što mu je to bilo uspjelo učiniti u susjednoj Kninskoj Krajini.

S daljnjim razvojem NOB-e osjetila se potreba stvaranja jednog tijela, koje bi objedinilo rad odbora Narodne pomoći i jedinstvenije vodilo njihovu djelatnost na području cijele Bukovice. Tako je krajem 1941. godine bio osnovan Općinski odbor, koji su sačinjavali Ignjatije Macura, Stevo Mažibrada i Stevo Karanović. Odbori Narodne pomoći prerasli su tokom 1942. u narodnooslobodilačke odbore i postali jedina stvarna vlast, kojoj se obraćao narod na području Bukovice.

U sjeverodalmatinskom Primorju u to vrijeme nije došlo čo stvaranja nikakvih organa NOB-e. Na tom području komunisti još

nisu razumijevali njihov značaj. Smatralo se, da je stvaranje takvih organa u selima, gdje postoje jake partijske i skojevske organizacije, suvišno.

STVARANJE AKCIONIH ODBORA U GRADOVIMA ARCIONI ODBORI U SPLITU

Odbori Narodne pomoći, koji su se u pojedinim ustanovama i na terenu u rajonima počeli formirati odmah poslije dolaska okupatora, okupili su i aktivirali na zadacima NOP-a do marta 1942. godine velik broj rodoljuba Splita. Te u borbi protiv okupatora izrasle organizacije trebalo je međusobno povezati, dati im određeni organizacioni oblik i pretvoriti ih u jedinstvenu silu, sposobnu da uspješno izvrši bilo koji zadatak borbe.

Taj oblik međusobnog povezivanja rodoljuba stvorio je sam način rada organizacije Narodne pomoći. U toku borbe rodoljubi, svaki u svom staležu, struci, u poduzeću i uredu, počeli su se međusobno okupljati u odbore. Tako su nastali akcioni odbori državnih namještenika, radnika, težaka, željezničara, intelektualaca, obrtnika, trgovaca, oficira i pomoraca. Ti akcioni odbori bili su samo oformljeni izraz već postojeće široke aktivnosti narodnih masa na svim sektorima borbe, koju su te mase vodile protiv okupatora bez obzira na stav njihovih bivših političkih vodstava.

Među prve akcione odbore, koji su se formirali u toku marta i aprila 1942. godine, spadaju: Akcioni odbor brodogradilišta, Akcioni odbor državnih namještenika i Akcioni odbor željezničara. Ostali akcioni odbori formirali su se postepeno i neposredno iza tih.¹

Tako se u zajedničkoj borbi svih rodoljuba protiv fašističkog okupatora, bez obzira na njihovo ranije političko uvjerenje, nacionalnost i vjeru, stvarao odozdo iz redova širokih masa Jedinstveni narodnooslobodilački front, koji je svakog dana okupljao nove rodoljube, da konačno u danima oslobođenja u svoje redove okupi 99 posto građanstva Splita.

¹ U stvaranju akcionih odbora u Splitu naročito je bio angažiran dr. Miloš Zanko. Dok se je njihov rad razvio, on direktno rukovodi i s nekoliko pododbora.

U pojedine akcijske odbore ulazili su predstavnici svih struka i staleža, čiji je posao po svom karakteru bio isti ili srodan. Radeći na istim ili sličnim poslovima, često u istoj ustanovi, članovi jednog takvog odbora mogli su najbolje ocjenjivati vlastite mogućnosti i stavljati u borbu svoje snage. U tome je i bila suština stvaranja akcionih odbora po srodnim ili istim strukama i staležima. Tako su u Akcioni odbor državnih činovnika ulazili rodoljubi iz Općine, Gradske pošte, Direkcije pomorskog saobraćaja, Financijske direkcije, Suda, Državne hip. banke i drugih ustanova. U Akcioni odbor željezničara ušli su rodoljubi iz Željezničke ložionice, Željezničke stanice i iz Sekcije za održavanje pruge.

Svi članovi akcionih odbora bili su ustvari izaslanici svojih pododбора, koji su postojali u svakoj od tih državnih, željezničkih i drugih srodnih ustanova i grana djelatnosti. Ako je u jednoj ustanovi, t. j. pododboru, organizacija bila brojnija, tako da je rukovođenje postalo otežano, ona se dijelila na grupe, koje su opet po mogućnosti sačinjavali ljudi istih ili sličnih profesija. Tako je Pododbor umjetnika, kojim je rukovodio Akcioni odbor intelektualaca, imao tri grupe: a) likovnih umjetnika, b) muzičara, c) književnika.

Da bi se mogao pravilno ocijeniti rad akcionih odbora i njihovih pododбора, dovoljno je kao karakterističan primjer navesti rad Akcionog odbora državnih službenika i Pododбора državnih namještenika Gradske općine Split, koji je spadao pod rukovodstvo ovog prvog.

Kad su početkom aprila 1942. godine Talijani pripremali svečanu proslavu godišnjice svoga ulaska u Split, Akcioni odbor državnih namještenika dao je direktivu svim službenicima, da povedu agitaciju kod građana, da tog dana ne izlaze na ulicu i da drže zatvorene prozore na svojim kućama. Na isti način državnim službenicima je dana direktiva, da ne polažu zakletvu na vjernost talijanskom kralju.

Kada je okupatorska vlast povelila obavezno polaganje ispita iz talijanskog jezika za sve službenike, Akcioni odbor ponovno daje uputstvo, da službenici odbiju polagati ispite, a kada je otpočeo upis talijanskog ratnog zajma, Akcioni odbor daje direktivu, da se zajam ne upisuje.

Akcioni odbori dostavljali su svojim pododborima štampu, koja se na grupama proučavala, ili propagandni materijal, koji se

prenosio i dostavljao mnogim rodoljubima u gradu. Oni su svojim pododborima signalizirali, koji su materijali NOP-u u datom momentu najpotrebniji, i čitava se organizacija stavljala u pokret nabavljajući takav materijal. Akcioni odbori često su svojim pododborima ukazivali na djelovanje i makinacije neprijatelja, koje su išle za tim, da razbiju NOP.

Da bi se vidjelo, kako su pojedini pododbori izvršavali direktive svojih akcionih odbora i kako su sami pronalazili načine borbe, dovoljno je navesti rad Pododbora državnih namještenika Gradske općine¹. Prilikom dolaska fašističkog guvernera Dalmacije Bastianinija u Općinu usprkos protivnom uputstvu namještenici ga nisu pozdravili fašističkim pozdravom niti su aplaudirali, kad je završio govor. Kada su u aprilu 1942. Talijani proslavljali godišnjicu svog ulaska u Split, pododbor je direktivu svog akcionog odbora, da građani tog dana ne izlaze na ulicu i da drže zatvorene prozore, s uspjehom proveo. Direktiva, da se ne polaže zakletva na vjernost talijanskom kralju, također je bila uspješno provedena, a posljedica je bilo otpuštanje s posla 25 gradskih službenika. Naročitu aktivnost pododbor je pokazao prilikom upisivanja talijanskog ratnog zajma, koji je upisalo svega par osoba u cijeloj ustanovi. Kada je krajem 1942. godine okupator organizirao obavezno polaganje ispita iz talijanskog jezika za sve službenike, provedena je agitacija za nepolaganje ispita, pa je i tom prilikom jedan broj činovnika bio otpušten iz službe. Ovaj pododbor organizirao je nekoliko grupa, na kojima se proučavao ilegalni materijal, čitao »Nas izvještaj« i sakupljala Narodna pomoć. Od oko 300 službenika i radnika Gradske općine 80 njih bili su aktivisti u grupama pododbora, a skoro svi ostali pratili su ilegalnu štampu i davali stalnu pomoć u novcu i drugom materijalu.

Pododbor zdravstvenih radnika, kojim je rukovodio Akcioni odbor intelektualaca, imao je u prvom redu zadatak, da obuhvati

¹ Taj pododbor nastao je iz odbora Narodne pomoći, koji je u općini bio organiziran još u oktobru 1941. godine. Osnivački sastanak organizirao je Dalibor Soldatić, a njemu su prisustvovali Bešker Zvonko, Zlodre Ratku, Barlišić Zvonko, Kokić Eduard, Kraus Ante, Bereza Josip i drugi. Još prije formiranja odbora gradski službenici davali su otpor fašističkom okupatoru. To je najjače došlo do izražaja prilikom preuzimanja općine od Talijana, kada je bilo dogovoreno, da se s talijanskim šefovima ne će govoriti talijanski, niti ih pozdravljati fašističkim pozdravom. Talijanske table, izvještene po zgradi, s natpisom »Qui si saluta romamente- stalno su nestajale, što je izazivalo bijes fašista.

što veći broj zdravstvenih radnika, da politički s njima radi i angažira ih u davanju materijalne i svoje stručne pomoći NOP-u.

U samoj splitskoj bolnici postojala je grupa liječnika, koja je pripadala Pododboru zdravstvenih radnika.¹ Zadatak grupe bio je, da radi s ostalim zdravstvenim radnicima u bolnici, da prikuplja sanitetski materijal i da pruža liječničku pomoć onim aktivistima NOP-a, koji su često, izmrcvareni od talijanske policije, bili dovođeni u bolnicu. Pred tu grupu liječnika povremeno se postavljao zadatak ilegalnog smještanja u bolnicu kojeg ranjenog partizana.

U svrhu pružanja liječničke pomoći familijama partizana i simpatizera NOP-a bila je organizirana rajonska liječnička služba². Njom se mnogo pomagalo aktivistima NOP-a, a u prvom redu obiteljima partizana, koje u to vrijeme nisu imale mogućnosti liječenja. Apotekari³, koji su također radili u posebnoj grupi zdravstvenih radnika, davali su često za te obitelji besplatno lijekove, što su ih liječnici propisali. Naročito je značajna bila pomoć, koju su liječnici davali u sanitetskom materijalu. Preko bolničkog osoblja sakupljane su i iznošene iz bolnice znatne količine sanitetskog materijala i lijekova. Kada je talijanska policija počela sumnjati u nestajanje sanitetskog materijala iz bolnice i njena pažnja bila pooštrena i tada se našao način, da se materijal iz bolnice iznese⁴.

Pododbor prosvjetnih radnika, kojim je rukovodio Akcioni odbor intelektualaca, bio se razvio iz jedne simpatizerske grupe prosvjetnih radnika, koja se formirala neposredno po dolasku okupatora u Split, a sačinjavali su je Franičević Marin, Sinobad Irena i Cvrlje Tihomir.

¹ Pododbor zdravstvenih radnika sačinjavali su dr. Silvije Altaras, koji je predstavljao liječnike, Mr. ph. Hrvoje Tartalja, koji je predstavljao apotekare, i Katunarić Luka, koji je radio s veterinarima. Ovim pododborom — koji je odmah poslije okupacije radio kao simpatizerska grupa zdravstvenih radnika — rukovodio je dr. Miloš Zanko.

² Rajonsku službu obavljali su liječnici dr. Altaras, dr. Tomaseo, dr. Ružić, dr. Visković, dr. Mlkačić, dr. Barač, dr. Remenji-Šarić Suzana, dr. Kraljević i drugi. Veliku pomoć pružao je aktivistima NOP-a u zatvoru liječnik dr. Pero Vitezica,

³ U grupi apotekara radili su Mr. ph. Tartaglaja, Vršaj Ladislav, Gide Herman, Bonaci, Orebić, a preko njih bili su povezani i davali sanitetski materijal i ostali apotekari u gradu.

⁴ Bolnički svećenik Žarko Devčić više je puta prilikom sprovađa nekog bolesnika, umrlog u bolnici, ispod svećeničkog ruha iznosio sanitetski materijal i predavao ga na određeni mjesto.

Pododbor je u svoje redove okupljao sve napredne učitelje, nastavnike, profesore i ostale prosvjetne radnike, koji su bili podijeljeni u pet grupa, i to u tri grupe učitelja i dvije profesora.¹

Pododbor prosvjetnih radnika dobio je tokom vremena zadatak, da svoje članove upućuje van grada, na teren, radi privlačenja i drugih prosvjetnih radnika u NOP. Tako se odlazilo na teren Trogira, Kaštela, Muca i na otoke Brač, Hvar, Vis i Šoltu. Na tim područjima bile su formirane stalne grupe prosvjetnih radnika, s kojima se redovno održavala veza, kojima se upućivala štampa, a povremeno ih se i obilazilo i s njima održavalo sastanke.

Prosvjetni radnici učestvovali su u nizu značajnih akcija protiv okupatora, a naročito protiv njegove politike odnarođivanja. Pružan je otpor na prisilno upisivanje omladine u Gill, provedena agitacija protiv odlazanja u Veneciju, gdje su Talijani namjeravali održati tečaj talijanskog jezika za splitske prosvjetne radnike; proveden je bojkot talijanskih kino-predstava, koncerata, izložbi i t. d. Razvijan je među đacima i duh otpora prema fašističkim praznicima (prof. Gamulin i drugi) i manifestacijama.

Prosvjetni radnici, naročito u školama, na nastavničkim zborovima, vode borbu za održavanje satova hrvatskog jezika, ističu svoju nacionalnu pripadnost, razgovaraju samo hrvatskim jezikom i ne pozdravljaju fašističkim pozdravom, kada ulaze u razred. Zajedno s učenicima ispravljaju u katalozima potalijančena imena i prezimena đaka, zbog čega se poneki otpuštaju iz službe i predvode policiji.

DJELOVANJE LIKOVNIH UMJETNIKA

Grupa likovnih umjetnika, koja je radila u sklopu Pododbora umjetnika, formirana je 15. septembra 1941. god. u Splitu.² Prvi

¹ Rukovodilac Pododbora prosvjetnih radnika bio je u prvo vrijeme Franičević Marin, zatim Cvrlje Tiho i na kraju Danica Nola.

² U grupi likovnih umjetnika bili su slikari Ante Zupa, Vjekoslav Parač, Ljubo Nakić, Rudolf Sabljčić i Nikola Ignjatović, a preko njih su bili povezani s grupom slikari Rudolf Bunk, Dalibor Parač, Branko Kovačić, Petar Zrinski i Zivko Kliaković i kipari Mirko Ostoja, Ante Kostović, Ante Sitić, Pero Ružić, Franka i Dušan Stanojević.

zadaci grupe bili su izrada skica za plakate pod parolom »Dižite narod na ustanak«, »Bratstvo i jedinstvo«, »Borimo se protiv okupatora«.

Krajem 1941. god. talijanski prefekt Paolo Zerbino poziva splitske umjetnike na suradnju, nudi im izradu slika i kipova za splitsku prefekturu, međutim splitski umjetnici odbijaju suradnju s okupatorom.

Početakom 1942. godine fašisti pod pokroviteljstvom prefekta Zerbina pokušavaju organizirati u Splitu izložbu likovnih umjetnika pod nazivom »Mostra d' arte«. U to vrijeme nastanio se u Splitu kipar Marin Studin, koji je dotada živio u Kaštel Novome i tamo radio u NOP-u. Njemu rukovodstvo NOP-a u Splitu daje zadatak, da se poveže s ostalim likovnim umjetnicima i zajedno s njima organizira bojkot fašističke izložbe. Na zadatku, koji je dobio, Studin se povezuje sa slikarima Antunom Župom, Ljubom Nakićem i drugima. Nakić i Studin obilaze splitske umjetnike i s njima razgovaraju o potrebi bojkota. Svi umjetnici, povezani u NOP-u, odbili su poziv, da učestvuju na izložbi, i dotada na sva zvona razvikana »Mostra d' arte« doživjela je potpun neuspjeh. Na njoj učestvuje 14 likovnjaka (11 slikara i 3 kipara) od kojih su osmorica bili Talijani, čija se djela prenose preko Jadrana, da bi se njima spasila izložba.¹

¹ 6. aprila 1943., na godišnjicu osnivanja NOO-a, likovni umjetnici Splita, okupljeni u NOP-u, organizirali su svoju ilegalnu izložbu slika i kipova. U Tartaljinoj ulici br. 15, na drugom katu u stanu kipara Studina, u tri oveće sobe bili su izloženi radovi kipara Ive Lozice i Marina Studina 1 slikara Antuna Zupe, Vjekoslava Parača, Nikole Ignjatovića, Ljube Nakića i Rudolfa Sabljica. I muzičar Ivo Tijardović učestvovao je na izložbi s nekoliko svojih tempera i akvarela. Ukupno je bilo izloženo oko 80 radova.

Posjet izložbi bio je organiziran preko akcionih odbora i pododbora s time, što je svaki posjetilac dolazio s dogovorenom lozinkom. Ilegalnosti izložbe mnogo je pridonijela činjenica, što se u prizemlju kuće nalazio dućan činovničke nabavljачke zadruge, u koju je svakog dana zalazio veći broj ljudi. To je posjetiocima omogućavalo, da za bijela dana posjete izložbu i kasnije se izgube među prolaznicima. Izložba je neprekidno bila otvorena do kraja septembra 1943. godine. Na njoj je bilo sakupljeno oko 100.000 lira, koje su priložene u narodnooslobodilački fond. I iz te prikupljene sume novca može se vidjeti, koliko je izložba s obzirom na prilike bila posjećena.

AKCIONI ODBORI U ŠIBENIKU

U novembru 1941. godine stvaraju se i u Šibeniku prvi akcioni odbori. Oni se također organiziraju po strukama i staležima. Među prvima formiraju se akcioni odbori radnika i namještenika, a kasnije i težaka, intelektualaca, trgovaca i drugih.

Akcioni odbori u Šibeniku obuhvatili su u svoje redove sve one rodoljube, koji su dotada već bili obuhvaćeni radom Narodne pomoći i davanjem materijalnih sredstava ili nekim drugim doprinosom za NOP manifestirali svoj patriotizam i privrženost Narodno-oslobodilačkoj borbi.

Neki akcioni odbori, koji su u svoje redove obuhvatili veći broj simpatizera NOP-a, formiraju svoje pododbore. Tako pododbori postoje u tvornici aluminijuma u Lozovcu, u Željezari, u Bolnici, u Sudu, u Općini i još nekim ustanovama. Pododbori, koji su bili brojno veliki, dijelili su se u grupe. S formiranjem akcionih odbora znatno je oživjela politička aktivnost u gradu. Rodoljubi, okupljeni u njima, pored pružanja materijalne pomoći, koja i dalje ostaje jedan od glavnih zadataka ove organizacije, upoznaju se na sastancima s političkom situacijom i općim razvojem Narodno-oslobodilačke borbe u našoj zemlji. Na sastancima se čitaju leci i proglosti, koje izdaje rukovodstvo NOP-a, izvještaji sa frontova i članci, koje u to vrijeme pišu najviši rukovodioci NOP-a. Preko akcionih odbora raskrinkavaju se izdajnici naše zemlje, naročito rukovodioci bivših građanskih stranaka, kojih tih sudbonosnih dana ostaju postrani ili stupaju u otvorenu suradnju s okupatorom¹.

Prvih mjeseci 1942. god. u Šibeniku se pod rukovodstvom akcionih odbora provodi široka akcija za nabavu sanitetskog materijala, za kojim se u to vrijeme uslijed pojačanih borbi u sjevernoj Dalmaciji i Lici i sve većeg broja ranjenika osjeća velika potreba. Akcioni odbor intelektualaca, u čijem sastavu djeluju i zdravstveni radnici, obratio se za pomoć u nabavi lijekova najprije šibenskim apotekarima. Većina njih spremno se odazvala pozivu. Apotekari u Šibeniku tada su stavili na raspolaganje NOP-u količinu lijekova

¹ Rukovodilac grupe, ko²ja u to vrijeme radi u drvnom poduzeću Šipad, Franjo Vrhovac o tadašnjem radu priča: »Naša grupa sastajala se prema potrebi, t. j. kada je trebalo prenijeti neke nove direktive za rad i podijeliti svakom članu zadatke, a često se čitao ilegalni materijal, razni proglosti, članci i drugo.

u vrijednosti od 15.000 lira. Ostali akcioni odbori bili su u tu svrhu prikupili svotu od preko 30.000 lira, kojom se u apotekama kupila izvjesna količina lijekova.

Pored takvih kampanjskih akcija, koje su iziskivale naročite potrebe partizanske borbe, u gradu se neprestano radilo na sakupljanju raznog materijala potrebnog Narodnooslobodilačkom pokretu.

Početakom 1942. godine rad akcionih odbora bio se u gradu Šibeniku već ozbiljno razvio. U njihove redove stupali su neprestano mnogi rodoljubi, svi oni, koji su mrzili fašizam i okupatora bez obzira na svoju raniju političku pripadnost. A to je bila velika većina gradskog stanovništva. Upravo u to vrijeme stvaraju se i organizacije AFŽ-a i Saveza mlade generacije, koje u svoje redove okupljaju velik broj žena i omladine. Sve to dovodi do pojačane aktivnosti ne samo kroz akcione odbore, već i posebna kroz ove specifične organizacije, u kojima požrtvovnost žena i karakteristični polet omladine dolazi do punog izražaja. Značajan datum te aktivnosti bio je štrajk srednjoškolske omladine, koji je otpočeo 14. marta i trajao nekoliko dana. On nastaje kao revolt rodoljubive omladine protiv pokušaja talijanizacije škola u gradu. Velik broj djece osnovnih škola tih dana posve napušta školovanje. Školski zidovi' bili su ispisani borbenim parolama, a talijanski udžbenici među *đacima su se* javno spaljivali. Talijani hapse i interniraju velik broj srednjoškolske omladine, među njima čitav drugi razred (ženski) Učiteljske škole.

27. marta izbijaju u gradu demonstracije žena. Pod parolama protiv gladi i skupoće žene prolaze gradom i traže više kruha. Talijani interveniraju i hapse 43 žene. Neke od njih odvođe u talijanski logor na Molatu, a ostale u Italiju.

AKCIONI ODBORI FORMIRANI I NA PODRUČJU OD TROGIRA DO OMIŠA

U Solinu, u tvornicama i okolnim selima akcioni odbori se počinju formirati krajem jula 1941. Prvi se formirao u Tvornici cementa u Majdanu. Tokom augusta akcioni odbori su se formirali i u ostalim tvornicama i selima Solinskog bazena. Akcioni odbori

na područja Solina bili su formirali niz grupa, u kojima se rodoljubi upoznaju s političkom situacijom i razvitkom partizanske borbe u našoj zemlji. Na sastancima grupa donose se planovi za vršenje sabotaža i diverzija u tvornicama i drugim objektima, koji služe okupatoru. Rodoljubi, okupljeni u grupama, rukovođeni od akcionih odbora, redovito u to vrijeme daju i novčane priloge z» Narodnooslobodilački pokret. U drugoj polovini 1941. godine akcioni odbori se stvaraju u Omišu i okolnim selima i u Trogiru.

GRAD SPLIT U DRUGOJ POLOVINI 1941. GODINE

11. augusta 1941. godine, t. j. istog dana, kada je iz Splita krenuo na Dinaru Prvi splitski partizanski odred, izbio je štrajk radnika i namještenika u Električnom poduzeću, vlasništvo Splitske općine. Do štrajka je došlo, pošto su radnici i namještenici preko svojih delegata postavili poslodavcu zahtjev, za povećanje plaća i pravilniji kurs zamjene dinara za liru. Kada su ti zahtjevi bili izneseni komesaru Splitske općine fašistu Tacconiju, on je dao uhapsiti četvoricu delegata, našto su radnici odgovorili štrajkom. Na štrajkaše su još istog dana navalili karabinjeri i crnokošuljaši i počeli ih hapsiti¹.

Mjesni komitet KP za grad Split, razmatrajući na svom sastanku nastalu situaciju, došao je do zaključka, da je moguće štrajk proširiti i na ostala poduzeća i ustanove u gradu i tako solidarnošću radnika odgovoriti na represalije i hapšenja, koje su vršili fašisti. Donijevši takvu odluku, Mjesni komitet je odmah uputio proglas radnicima, namještenicima i građanstvu Splita, u kome se među ostalim kaže:

¹ Radnici i namještenici postavili su zahtjev, da se razmjena vrši po zakonitom kursu, t. j. jedna lira za 260 dinara, a ne za 3.30, kako je to okupator namjeravao učiniti.

Ispred radnika zahtjeve je poslodavcu prenio Vinko Srdellé, a ispred namještenika Toma Ružić. Za vrijeme štrajka Talijani su bili uhapsili oko dvadesetak radnika.

U Splitu je u to vrijeme bilo organizirano nekoliko radničkih štrajkova. Tako je još 17. jula izbio štrajk brijačkih radnika, a 4. augusta štrajk brodograđilišnih radnika". Iako su radnički štrajkovi bili motivirani ekonomskim razlozima, ipak je njihov dublji smisao bio u demonstriranju političke odlučnosti radničke klase, da se odupre fašističkom teroru i time utječe na borbena raspoloženje cijelog građanstva.

»Od kada je fašistička osvajačka noga zagazila u nas Split, njent prvi koraci su bili da naš narod osiromaši, opljačka i da mu oduzme svaku slobodu. Fašisti su nas pljačkali na razne načine. Jedan od tih načina je bila lukava i drska pljačka pomoću kursa lira. Posebno su radničkoj klasi i činovništvu nastojali pogoršati i onako teške uslove života, izdajući da se nadnice i plaće obračunavaju po kursu 3.30 ...«

Zatim se u proglasu govori o tome, kako nametnuti kurs zamjene valute nije jedini način pljačke fašista, već su i strahovito povišene cijene, kako talijanska vlast podržava špekulaciju, a sve na račun izgladnjavanja radničke klase i građanstva, pa se nastavlja:

"Radnici i namještenici! Po teroru fašističkih vlasti prema vašim drugovima u električnom poduzeću vi vidite da je fašizam odlučio ne samo da izgladni radničku klasu, nego i svim sredstvima spriječi njezinu borbu za bolje uslove života i rada i da je konačno potpuno porobi. S toga vi treba da pomognete borbu vaših drugova u električnom poduzeću ...

Gradani! Borba radnika protiv fašističke prevare i pljačke samo je jedan od oblika borbe cijelog naroda protiv tuđinskog porobljavanja. Protiv tuđinske vlasti bori se danas cijeli narod u Jedininstvenom narodno-oslobodilačkom frontu ...«

Na kraju se u proglasu poziva građanstvo, da u interesu opće Narodnooslobodilačke borbe izrazi svoju solidarnost s borbom radnika i namještenika u Električnom poduzeću, da ta solidarnost bude odgovor na teror fašističkog okupatora.

Istog dana, kada je izbio štrajk u Električnom poduzeću, štrajku se priključuju brodogradilišni, građevinski, drvodjelski i obalni radnici kao i radnici većine ostalih poduzeća u gradu. Jednom riječju, u znak solidarnosti s radnicima Električnog poduzeća u štrajk je stupila cijela radnička klasa borbenog Splita.

Okupator je pomoću karabinjera, crnokošuljaša i domaćih izdajica pokušao vratiti radnike na posao. Karabinjeri su hapsili i batinali radnike, a bivši rukovodioci HRS-a u Splitu Luka Čulić i Decimir Jakaša nagovarali su ih, da se vrate na posao. Kada se radnici nisu zastrašili batinama i prijetnjama, okupator njihov otpor pokušava slomiti na drugi način. Poslije nekoliko dana štrajka Talijani uz pomoć bivših rukovodilaca HRS-a uspijevaju nagovoriti jednu grupu radnika, da se vrati na posao. Međutim, radničke patrole, sastavljene od radnika ovog poduzeća i obalnih radnika, koji su im pritekli u pomoć, čuvali su prilaze poduzeću i onemogućili ulaz u zgradu.

Osmi dan štrajka, kad fašistički okupator u svom stavu prema radnicima nije popuštao, a niti su za to postojali izgledi, Mjesni komitet KP daje direktivu, da se radnici i namještenici vrate na posao. Iako štrajkom nisu bili ostvareni ekonomski zahtjevi radnika Električnog poduzeća, njime je bila izvojevana značajna moralna pobjeda. Kroz štrajk, još jednom je došla do izražaja čvrsta solidarnost radnika, namještenika i građana Splita u zajedničkoj borbi protiv morskog fašističkog okupatora.

HAPŠENJE BRAĆE MRDULJAŠ

Nakon završetka štrajka na posao se, po direktivi, nije vratio Elko Mrduljaš, sekretar partijske organizacije u poduzeću i jedan od organizatora štrajka. Za njim su fašisti raspisali potjernicu od 50.000 lira. U noći 20. augusta oni su upali u Mrduljašev stan i, kako nisu našli njega, hapse mu braću Jozu i Juru, odvođe ih u prostorije Fascia zahtijevajući od njih, da odadu mjesto, gdje im se brat skriva. Kada su to braća odbila, bila su podvrgnuta strahovitom batinanju. Jozi Mrduljašu su od udaraca bila polomljena rebra, a bratu mu Juri pukli ušni bubnjići. Ali i pored svih batina oni nisu odali ni riječi, iako su znali za mnoge stvari, pa i za oružje, koje je bilo pohranjeno u barati njihove vrtlarije na Sustjepanu.¹

Fašisti su preko svojih doušnika tih dana saznali, da je Elko Mrduljaš s grupom radnika iz vrtlarije za kapitulacije 'Jugoslavije cdnio oružje sa Sustjepana i negdje ga pohranio. Pretpostavljajući, da je oružje pohranjeno u vrtlariji, Talijani su došli i svu je pretražili. Kada nisu ništa našli, povelu su sa sobom starog Tomu

¹ Elko Mrduljaš i njegov rodak Toma Mrduljaš od 52 godine, koji je u vrtlariji radio kao poslovođa, razoružali su za kapitulacije Jugoslavije mornaričku izvidničku stanicu na Sustjepanu i oduzeli 12 pušaka, jedan mitraljez i nekoliko sanduka municije. Oni su to oružje pohranili u drvenoj baraci, koja je u vrtlariji služila za smještaj ugljena potrebnog za zagrijavanje staklenika, u kojima se zimi uzgajalo cvijeće. Oružje je bilo zamotano u slamu i zakopano u jamu, poviše koje je bio natrpan ugljen.

Talijani su hapseći Jozu i Juru Mrduljaša bili uvjereni, da su oni, kao starija braća poznatih komunisti Duška i Elka Mrduljaša, također opasni komunisti. Međutim Jozo i Jure Mrduljaš nisu bili članovi Partije, niti su prije rata aktivnije učestvovali u politici bilo koje stranke. Oni su bili samo rodoljubi kao i velika većina splitskog stanovništva.

Mrduljaša i nekoliko zatečenih radnika. Svi oni bili su podvrgnuti strahovitom mučenju, a radnik Nikšić Juzuf, ne izdržavši batine, odao je Talijanima mjesto, gdje je oružje bilo sakriveno. Kao podivljali dojurili su fašisti u vrtlariju, ali su našli praznu rupu i slamu, u kojoj su puške bile zamotane; dvadesetak dana ranije oružje su stari Toma i Elko Mrduljaš prenijeli iz vrtlarije na drugo mjesto.

Nastalo je novo i još strasnije mučenje staroga Tome. Tražeći, da oda, gdje je oružje, fašisti mu polijevaju noge benzinom, a zatim ih pale. Svlačili su ga i po голу tijelu peglali užarenom peglom, ali stari Toma nije ništa odavao.

NA FAŠISTIČKI TEROR SPLIT ODGOVARA NOVIM AKCIJAMA

Vijest o stradanju prvih partizanskih odreda Dalmacije bolno je odjeknula gradom. Ona se teško dojmila svih rodoljuba, jer je baš Splitski odred bio najteže stradao. Međutim, iako je tim događajem nastala u gradu momentana potištenost, rodoljubivi Split nije ni u jednom trenutku gubio vjeru u Partiju i u svoje vlastite snage. Za kratko vrijeme NOP se i u Splitu oporavio od zadanog udarca i borba protiv okupatora iznova se rasplamsala, samo sada još većom snagom i žestinom nego ranije.

Već 21. augusta izbio je požar na trgovačkom brodu »Niko Matković« u splitskoj luci¹. Nešto kasnije, 11. rujna, na karabinjere i fašiste udarne grupe bacaju dvije bombe. Jedna od njih bačena je na karabinjersku stanicu² u Vrh Milićeve ulice u Velom Varošu, a druga, koja nije eksplodirala, u jednu oficirsku menzu.

Poslije nekoliko dana nastavile su se bombaške akcije. Tako je 14. septembra, bačena bomba na grupu talijanskih vojnika pred vojničkom kasarnom na Gripama.⁸ Istovremeno su dva omladinca na uglu Plinarske i Kamenite ulice ranili iz pištolja dvojicu kara-

¹ Brod je bio natovaren slamom i sijenom za talijansku vojsku. Pored intervencije vojske i vatrogasaca požar se nije mogao ugasiti. Smatrajući, da su lučki radnici podmetnuli požar, Talijani su mnoge od njih uhapsili.

² Od te bombe bio je ubijen jedan karabinjer, a sedam ih je bilo ranjeno.

³ Bilo je tom prilikom ranjeno pet vojnika.

⁴ Ante Vrdoljak i Indo Marković. Jedan od ranjenih karabinjera, Giuseppe Sreco, sutradan je preminuo.

binjera, a zatim su — da bi sebi olakšali bijeg — bacili jednu bombu.

Nekoliko dana kasnije (16. septembra) izgorjela je na Katalinićevu brijegu jedna talijanska baraka puna slame, a 19. septembra zapaljeno je glavno skladište bivše Carinarnice na splitskoj obali. TJ skladištu su Talijani držali namirnice, odjeću i opremu za vojsku. U magazinu se tada nalazilo 180 tona zobi, razni tekstil, filmovi, plinske maske, 118 vreća brašna, 38 kvintala tjestenine, devet sanduka puščane municije, šest sanduka bombi i t. d. Gašenjem požara, koji je trajao tri sata, Talijani su jedva uspjeli da odstrane municiju i spriječe eksploziju.¹

U to vrijeme naročito se svojom surovošću prema rodoljubivom građanstvu ističe nekoliko domaćih fašista optanata. Jedan od najopasnijih bio je fašist Zvonimir Petraelo, na kojega udarne grupe neprestano vrebaju. Napokon 24 septembra oko devet sati uveče Petraela je sačekao i napao jedan omladinac pripadnik udarne grupe. Međutim i pored namjere da ga likvidira uspio ga je samo teže raniti.²

Slijedećeg dana, 25. septembra, izbile su u gradu velike đačke demonstracije. Toga dana đacima su dijeljene svjedodžbe, ali kako su bile ispisane na talijanskom jeziku, srednjoškolska omladina to iskorištava, da burno izrazi svoje nezadovoljstvo. Bučne demonstracije počele su u razredima i školskim zgradama, a zatim se oko devet sati 1500 đaka srednjih škola okupilo pred Narodnim kazalištem, gdje su pjevali »Hej Slaveni« i druge rodoljubive pjesme. Fašistička policija i karabinjeri nasrnuli su na demonstrante, koji su zatim krenuli na Narodni trg, gdje su nastavili demonstrirati, dok ih fašisti nisu rastjerali.³

¹ Akciju je izvršio Smolčić Ante, koji je tada radio kao rukovodilac dizalice na obali.

² Petraelo je u teškom stanju prenesen u bolnicu, ali je preživio. Kasnije je preko Italije otišao u Južnu Ameriku.

³ Te demonstracije vodili su skojevski rukovodioci Davor Radovniković-Štrka, Mirko Kaliterna, Veljko Maskareli, Urlič Davor, Draganja Zeljko zajedno sa rukovodiocima SKOJ-a u Tehničkoj školi, Realnoj gimnaziji i Trgovačkoj akademiji. Akcijom je rukovodio sekretar MK Edo Santini. Tokom demonstracija i kasnije Talijani su uhapsili veći broj omladinaca.

Svega četiri dana kasnije (29. septembra) na splitskoj tržnici izbila je velika demonstracija žena protiv nestašice živežnih namirnica i visokih cijena.¹

PRVE OSUDE FAŠISTIČKOG PRIJEKOG SUDA

11. oktobra 1941. guverner Dalmacije Giuseppe Bastianini ovlaštenjem Mussolinija osniva izvanredni prijevki sud t. zv. »Tribunale Straordinario per la Dalmazia«, čiji je zadatak bio, da putuje po

¹ *Okolo 300 žena* okupilo se i protestiralo na Pazaru pred trgovinom fašista Fiorinija, koji nije htio prodavati krumpir pod izgovorom, da je za vojsku. Slično je bilo i pred trgovinom B. Buzdovčića, koji nije htio prodavati ugljen samo zato, da bi mu kasnije povisio cijenu.

okupiranoj Dalmaciji i osuđuje rodoljube na dugogodišnju robiju i smrt. Taj sud je tri dana poslije svog formiranja, bez ikakve mogućnosti obrane, osudio na smrt braću Jozu i Juru Mrduljaša, njihova rođaka Tomu Mrduljaša, drvodjelca Antu Vidovića i drugih osam splitskih prvoboraca, koji su učestvovali u sakupljanju oružja u *građu i u raznim drugim* akcijama. Istom presudom bilo je osuđeno na smrt sedam rodoljuba u bijegu. To su bili Edo Santini, Elko Mrduljaš, Đermano Senjanović¹, Adolf Doležal, Milorad Anšpiler, Frane Barić i Veljko Maskareli.

Četrnaestog oktobra fašisti su u trogirskoj tvrđavi strijeljali ovu dvanaestoricu splitskih prvoboraca. Kada je među zidinama Kamerlenga odjeknuo i posljednji rafal, na hrpi leševa ležali su: Toma Mrduljaš, Joze i Jure Mrduljaš, Mate Golem, Ante Vidović, Mate Cerina, Sime Krstulović, Ljubo Mašić, Davor Matković, Rudolf Viđak, Eduard Ferdeber i Ivan Miletić².

Strijeljanje splitskih rodoljuba i njihovo prethodno divljačko mrcvarenje u fašističkom zatvoru duboko je odjeknulo u srcima Splitskana i čitavog naroda Dalmacije. Taj krvavi fašistički zločin bio je izazvao gnušanje i revolt cijelog rodoljubivog građanstva. Mučenička smrt 12 splitskih prvoboraca bila je poziv za novu, nepoštredniju borbu protiv fašističkog okupatora.

U DALMACIJU DOLAZI SEKRETAR CK KPH RADE RONCAR

Da bi se Komunistička partija u Dalmaciji što prije oporavila od udara, koji joj je stradanjem prvih partizanskih odreda bio zadan, Centralni komitet KPH početkom oktobra upućuje u Dalmaciju Radu Končara, koji je u to vrijeme, kao sekretar CK, mogao dalmatinskoj organizaciji pružiti ozbiljnu pomoć.

Po njegovu dolasku u Split održan je sastanak Pokrajinskog komiteta (u stanu Ivanke Ninčević u Vrazovoj ulici), na kojemu je Končar ukazao na neke organizacione slabosti u njegovu dotada-

¹ Na oglasu, u kojemu je po građu afiširana presuda fašističkog prijekog suda Đermano Senjanović je napisao: »Vidio i primio na znanje«, a zatim se i potpisao.

² Većina strijeljanih imali su manje od 21 godinu, a trojica nisu imali ni 18 godina.

šnjem radu. Sekretar Centralnog komiteta je smatrao, da se članovi PK previše zadržavaju u Splitu, zbog čega malo poznaju teren, te je bilo zaključeno, da oni što prije pođu tamo, i to: Vicko Krstulović u Solin, Ivo Amulić u Dubrovnik, Stevo Božanić u Sinj i **Ivo Lavčević** u Trogir. Končar je odlučio da sam pođe na sektor Šibenik — Zaton, da bi se na licu mjesta upoznao s događajima, koji su prouzrokovali raspad šibenskih odreda i smrt Pavia Papa-Šilje.

Rade Končar je insistirao, da se pojača aktivnost udarnih grupa u gradu. Nedugo po njegovu dolasku učestali su napadi na okupatorske vojnike i domaće špijune. Istovremeno je bilo izvršeno više krupnih sabotaža i diverzija na razne okupatorske objekte¹.

¹ Među velikim brojem akcija, koje su tih dana izvodile udarne grupe, kao značajnije bile su ove: bivši prvak HRS-a, kasniji talijanski doušnik i suradnik luka Culić ubijen je 1. oktobra. Na njega je kroz otvoreni prozor njegova stana ispaljeno nekoliko metaka.

U. oktobra bačena je u Viškoj ulici bomba na automobil, u kojemu su se nalazili fašisti Ivo Krstulović i Luigi Prossel, obojica članovi fašističke federalne uprave u Splitu. Od bombe samo je fašist Prossel zadobio lakše ozljede.

Dva dana kasnije bačene su dvije bombe na skladište benzina auto-parka divizije »Cacciatori delle Alpi«. Do požara nije došlo, ali je veći broj benzinske buradi gelerima izrešetan, pa je tako iscurilo 480 litara benzina.

Četiri bombe bačene su na Talijane 16. oktobra: prva u Getu, druga na raskršću Poljičke i Viške ulice, treća u Tartaglinjoj ulici i četvrta u gradskom parku. Ubijena su bila tri Talijana, a oko 30 ih je bilo ranjeno.

Sutradan se pokušalo otrovati talijanske oficire u njihovoj menzi. U vina je bio uliven otrov. Međutim prethodno su kušali vino dva vojnika i onesvijestila se. U bolnici se analizom saznalo, da je vino otrovano.

Na grupu talijanskih vojnika bačene su 20. oktobra u 19.30 sati bombe na splitskom Narodnom trgu. Talijani su sutradan ograničili kretanje građanstva od 6 do 18 sati, a 22. oktobra raspisali nagradu od 50.000 lira za onoga, tko prokaže atentatora.

Dvije bombe bile su 21. oktobra bačene na barake, u kojima su u Spinutu stanovali talijanski vojnici, ali žrtava nije bilo.

I 28. oktobra uvečer bačene su dvije bombe: prva u Vrh-manuškoj, a druga u Križevoj ulici. Nešto kasnije bačena je treća bomba na Balkanskoj cesti, a zatim još jedna kod ribarnice.

Uoči dana Oktobarske revolucije, pored iluminacija na svim brdima unokolo Splita, u samom gradu bačene su bombe na Talijane kod Realne gimnazije, u Vrhmanuškoj ulici i treća pod Marjanom na Brankovu prilazu.

U tim akcijama ubijeno je i ranjeno više talijanskih vojnika, oficira i fašista, te je kod okupatora u cjelini zavladao atmosfera straha i nesigurnosti. Represalije Talijana bile su osobito okrutne: uhapšeno je na stotine osumnjčenih ljudi, maltretirano u prepunim zatvorima ili prebačeno u logore u Italiju,

Veće sabotaže bile su izvedene u splitskoj luci i brodogradilištu.

Pripadnici jedne udarne grupe 6. oktobra zapalili su u luci talijanski transportni brod »Palermo« od 8000 brt, pun pamuka, zobi, municije i drugog materijala. Požar su podmetnuli lučki radnici. Vatru, koja je buktila u brodskom

Pošto je u Splitu proveo dvadesetak dana, Rade Končar je 22. oktobra 1941. god. Centralnom komitetu KPH poslao slijedeći izvještaj:

»Dragi drugovi! Ovim vam šaljem svoj prvi izvještaj o stanju u Dalmaciji, kako sam ga vidio. Sigurno se ljutite, što vam ovaj izvještaj već nisam dostavio, ali nisam prije mogao, jer mi je ipak trebalo nešto vremena dok upoznam situaciju, koja tu vlada, da bih vam je mogao što bolje prikazati. Od dana na dan gotovo uvijek održavam po dva sastanka. Još nisam bio slobodan ni jedan jedini dan. Sada sam bar približno shvatio položaj, koji je slijedeći:

1) Položaj partizanskih organizacija u čitavoj Dalmaciji je prilično slab, a naročito u pokrajini. PK ne obilazi i ne kontrolira rad, kao što i ne daje podrške partizanskim organizacijama u pokrajini. Tako drugovi iz PK već 6 mjeseci nisu bili u pokrajini osim jednog druga, koji je bio prije tri mjeseca u Sinju. Iz pokrajine su dolazili ljudi, koji su donosili lijepe izvještaje, a stvarno se tek sada vidi, kakva je uistinu situacija. Najlošije je u području Sinja, t. j. u sasvim sjeveroistočnom dijelu Dalmacije, i u Južnoj Dalmaciji kod Dubrovnika, gdje uopće ne postoje partizanski odredi. Sjeverna Dalmacija kod Šibenika stoji prilično dobro, ali tamo treba urediti neke stvari u vezi s pokušajem formiranja partizanskih odreda, jer su rukovođeci ljudi nepravilno radili, te su predloženi za isključenje (o tome postoji poseban materijal).

I na otocima nije položaj najbolji, kao što se to prije prikazalo. Poduzeli smo sve mjere, da pomognemo partizanske organizacije u pokrajini, a naročito one odrede koji su najslabiji t. j. u sjeveroistočnom i južnom dijelu Dalmacije. I u tim područjima postoje uvjeti za razvitak partizanskih odreda. U sinjsko područje odlazi politički sekretar, a u južni dio Dalmacije organizacioni sekretar; oni već jako dugo nisu bili na terenu, naročito politički sekretar, i u vremenu dok sam ja ovdje, neka ide malo van, da upozna organizacije i da ih pomogne na terenu. Također odlazi jedna drugarica¹ iz PK na rad u Makarsku i okolinu. U nedjelju idem lično u Šibenik, da uredim neke stvari za onog Fäbu, člana CK KPH, i inače zbog tamošnje situacije. Idem samo na sastanak OK i vraćam se odmah. Predvidjeli smo da obiđemo sve partijske organizacije u pokrajini i da ih malo obnovimo. Pozvat ćemo sekretare OK na sastanke PK u Split, kao što smo to u posljednje vrijeme utanačili u Zagrebu.

skladištu, punom pamuka i zobi, Talijani su gasili dva dana i jedva uspjeli da spriječe eksploziju municije, koja se nalazila u skladištima na drugoj strani broda.

U splitskom brodogradilištu bilo je oštećeno nekoliko brodova, kojima se neprijatelj htio koristiti u ratne svrhe. Tako je 15. oktobra postavljen eksploziv u ložište kotla ratnog broda »Orao«. Poslije eksplozije ustanovilo se, da je pored kotla dobrim dijelom oštećen čitav brod. Talijani su odmah uhapsili oko stotinu radnika.

Sutradan su brodogradilišni radnici zapalili u brodogradilištu baraku, u kojoj su Talijani držali ratnu opremu i razne skupe dijelove za razarač »Split«, koji se tada gradio u tom poduzeću.

¹ Neda Marović.

Dosada su članovi PK zapravo bili članovi MK Split i tehnička veza s pokrajinom. Mjesnim komitetom u Splitu dosada su rukovodili sekretari rajonskih komiteta, tako da su pojedini članovi MK poznavali samo svoje rajone, pa je razumljivo, da tako nisu imali vremena te nisu mogli biti politički rukovodioci partijske organizacije u Splitu. Potpuno je jasno, da su sva pitanja u Splitu rješavali članovi PK i tako su sasvim zaboravili na Dalmaciju. Mi smo to pitanje ovdje likvidirali.

Osim rajonskih komiteta formiran je MK, tako da članovi MK mogu ići na sastanke rajonskih komiteta, a da nisu rajonski sekretari, već politički rukovodioci i svaki pojedini upozna čitavu organizaciju i sve sektore.

Tehnika također nije bila dobro organizirana. Organizacioni sekretar bio je ustvari tehničar PK i trčkarao na sve strane. Reorganizirali smo također tehniku. Mi smo postavili jednog tehničara iz PK, koji će preuzeti cijelu organizaciju tehnike. Njemu su pridodani različiti ljudi kao pomoć u različitim granama tehnike. Tako su bili određeni: jedan čovjek kao veza s onim ljudima koji umnožavaju, drugi koji će se brinuti za legitimacije i propusnice, treći za stanove, četvrti za materijal koji treba izdavati, peti za primanje ljudi iz provincije. Mi smo stvar otprilike tako postavili kao što je to u Zagrebu. Ovih dana ukraden je na pošti jedan geštetner-aparat najmodernijeg tipa, koji radi na struju. On može automatski izbaciti na sat oko 3000—5000 primjeraka. Predstavlja vrijednost od oko 30.000 do 40.000 dinara.

Sto se tiče poznavanja partijske linije, oni je poznaju vrlo loše. I neke osobe iz PK poznaju je samo (donekle), a da se ne govori o MK i ostalom članstvu u Splitu i u provinciji. Naša okružnica br. 3 doći će vrlo dobro. Već je izrađena u 400 primjeraka, i svaka partijska jedinica u Dalmaciji morat će je proučiti. Dosada je partijski materijal zbog loših veza bio odašiljan u vrlo maloj mjeri u sve partijske organizacije u provinciji; Split i najbliža okolica primaju ga redovito, ostali vrlo neredovito.

Dosada se nije mogao ustanoviti broj članova; to će se moći utvrditi tek nakon posjeta svim organizacijama. Tada će se vidjeti što je preostalo i što se može računati kao članstvo Partije. Mjesečni prilog plaća se redovito samo u Splitu, dok provincija plaća vrlo loše i uopće ne šalje obračune. Financijsko stanje PK je dosta dobro. Ima gotovine preko 70.000 lira, što znači oko 180.000 do 200.000 dinara. Članovi su vrlo štedjeli na svojim ličnim izdacima, tako da su neki članovi PK imali samo 1200 dinara. Sada smo mi povišili na 1800 dinara, jer su oni dosada gotovo gladovali osobito čisti proleter, koji nemaju nikoga u Splitu. Ostalim partijskim funkcionerima MK i tehnike povišili smo nagradu tako, da sada mogu bar donekle pristojno živjeti. Sa stanovima stoji zasada vrlo loše, jer su malograđani zbog akcija i strijeljanja postali vrlo bojažljivi i ne iznajmljuju stanove za sastanke. Situacija u vezi sa stanovima je po prilici ista kao i u Zagrebu. Mi smo odredili jednog specijalnog čovjeka, koji se brine samo za stanove.

2) Narodnooslobodilačka fronta, t. j. suradnja s ostalim političkim strankama na slabim je nogama. Dosadašnji sastanci s različitim ličnostima iz raznih stranaka pokazali su vrlo slabe rezultate. Nekoji su za suradnju, ali po njihovu mišljenju nije sada vrijeme za akcije i ne tre-

ba neprijatelja dražiti. Drugi hoće s nama voditi razgovore, ali ne žele suradnju, dok nemaju dozvole od rukovodstva. Dosada nisam još ni s kim razgovarao, ali ne zbog toga što to ne bih htio, nego sam imao važnijeg posla, a posljednjih dana, budući da su akcije u toku, sakrili su se u mišje tupe i ne izlaze, jer se boje Talijana. Uz ove odozgo vodene pregovore o pitanju Narodnooslobodilačke fronte bila je stvar pogrešno postavljena i odozdo, tako da je samo jedan drug imao direktivu da djeluje u tom pravcu, dok se ostali nisu brinuli. Obavijestio sam članstvo, da je to nepravilno i da je potrebno da čitava Partija radi na tom pitanju, jer je to u današnjoj situaciji baza naše partijske linije, tj. da treba u Narodno-oslobodilačkoj fronti okupiti sve one, koji su spremni za borbu protiv okupatora i njegovih plaćenika. U tom pitanju došlo je naročito do izražaja nepoznavanje partijske linije.

Ovdje postoji t. zv. Srpski nacionalni komitet, koji sačinjavaju izvjesni pop Urukalo, Jevđević, Buić, Birčanin, Grđić. Oni su se dogovorili s Talijanima, da će im pomoći pri ugušivanju nemira, koji su nastali u Lici, Bosni i drugim dijelovima Hrvatske okupiranim od Talijana. U tu svrhu oni su otputovali na teren Like i Bosne. Na to treba drugovi da svrate pažnju.

3) Sto se tiče SKOJ-a, to i ovdje položaj nije naročito dobar, osobito u organizaciji. Nisam još imao prilike da održim sastanak s PK SKOJ-a. Naime, drugarica koja je sekretar, bila je službeno premještena u Makarsku i treba ovih dana da dođe u Split, da se može održati sastanak. Na sastanku PK Partije smo zaključili, da će ona ostati u Makarskoj i da će tamo raditi po liniji SKOJ-a i Partije. Imenovali smo novog sekretara PK SKOJ-a i nadopunili ispražnjeno mjesto jednim drugom. S njima ću održati sutra i prekosutra sastanke. MK SKOJ-a smo također nadopunili, jer su i ovdje — kao što je to bilo u Zagrebu — najviše stradali aktivisti SKOJ-a. U posljednjem procesu bilo je više omladinaca osuđeno. Dvojica iz SKOJ-a, koji su osuđeni na smrt, pobjegli su; jedan je član PK SKOJ-a i sekretar MK SKOJa, a drugi je član MK. Mišljenja sam da vam pošaljem ovu dvojicu u Zagreb, jer ih ovdajšnji drugovi mnogo hvale i znam da su nam tamo potrebni dobri aktivisti iz SKOJ-a. Jedan je radnik, a drugi trgovački pomoćnik. Javite mi da li da ih tamo pošaljem. Osim toga govorio sam pred Mjesnim komitetom Partije o potrebi da svaka partijska organizacija radi i po liniji SKOJ-a. Kao u Zagrebu, tako se i ovdje pokazala omladina naročito upotrebljivom u akcijama.

4) Narodnu pomoć također smo reorganizirali. Ovdje je postojao odbor za opskrbljivanje partizana izvan Narodne pomoći. Njega smo raspustili. PK Narodne pomoći smo reorganizirali. Uključili smo samo nove ljude. Od starog PK ostao je samo jedan. Dosada su bile veze s provincijom vrlo slabe. Ja sam opširno obrazložio novom odboru PK za Narodnu pomoć važnost i značenje Narodne pomoći i toga da ona funkcionira. Kao u Zagrebu, postoje i ovdje odbori pri PK, koji će se brinuti oko nabavke i sakupljanja različitih predmeta za partizane. I ovdje se spojila partijska organizacija s Narodnom pomoći, na primjer, mjesto formiranja odbora Narodne pomoći po ulicama i kvartovima partijskih jedinica, svaka jedinica odredila je jednu osobu, koja je odgovorna. Te određene osobe nisu ništa radile nego su samo oko trčkarale. To će

se sada raspustiti i osnovat će se novi odbori Narodne pomoći, koje će Partija kontrolirati. Ovdje postoji mnogo uvjeta da se organizacija Narodne pomoći razvije, jer ovdje imade vrlo mnogo simpatizera Partije, kao i kandidata, koji će se primiti u te nove odbore. Postoje čak preduvjeti, da se i među građanstvom počne sa sakupljanjem.

5) Ovdje postoji i jedna sindikalna komisija, koja se sastoji od 9 osoba, od svake struke po jedna. Smanjili smo je na četiri osobe, i jedan drug će dolaziti u PK kad se nešto važno dogodi.

6) Postoji također jedna komisija žena, ali — kako sam čuo od drugova — nisu ni one postavile svoj radni program na dobru bazu. Radile su na pripremanju pojedinih akcija žena. To je nepravilno; naime, čitava Partija mora da radi na okupljanju žena i također da rukovodi akcijom žena; dok je komisija žena savjetodavni organ prema PK, ona može također održavati sastanke, i treba podupirati akcije, ali ne tako kao da je to isključivo njezina dužnost. U MK Partije mi smo također uveli širu djelatnost žena. Čini mi se da stvar sa ženama stoji tu mnogo bolje nego u Zagrebu, usprkos tome što tako rade. Dosada još nisam imao sastanak s komisijom žena, ali čim to bude moguće, svakako ću ga održati i s njima potrebne stvari prodiskutirati.

7) Dosada se posvećivalo vrlo malo pažnje vojnoj liniji. Bila su određena tri druga, koja će se brinuti samo za vezu s talijanskim vojnicima. Također smo odredili jednog druga, koji će biti odgovoran za službu izvještavanja.

8) Položaj partizanskih odreda je slijedeći: nakon što je propao pokušaj da se formiraju partizanski odredi, na takav način kako je to predložio PK, ovdje u Splitu, a sa Siljom, vrlo je otežan (rad), ali će ipak ići, samo treba tom pitanju pravilno pristupiti. U ovom izvještaju ne ću vam mnogo pisati o ovom neuspjelom pokušaju. O tome sam prostudirao neke stvari i dao sam nalog PK da dađe svoju pismenu izjavu o tom pitanju. Ova stvar je na ispitivanju. I više osoba je bilo ispitano. Iz materijala se može vidjeti, da su u ovoj organizaciji bile učinjene vrlo velike griješke i gluposti. Mi, t. j. CK mora tu čitavu stvar prostudirati i dati svoj sud. Nakon toga mora se to pitanje postaviti pred partijsko članstvo u Dalmaciji. To se mora učiniti zbog autoriteta Partije, da Partija i simpatizeri vide, da se ne može tako lako prijeći preko tih stvari... U mojem slijedećem izvještaju reći ću vam svoje mišljenje o kažnjavanju PK... Inače sada moramo baciti čitavo težište na osnivanje partizanskih odreda u sjeveroistočnom dijelu Dalmacije, u okolici Knina i Sinja, gdje već postoje neki odredi. Tamo će ići politički sekretar PK, koji će srediti tamošnju partijsku organizaciju, učvrstiti tamo postojeće odrede i omogućiti njihovo proširenje. Tamo su bili poslani već neki Španjolci i bilo je već nekoliko akcija, o kojima javljamo u prilogu o akcijama.

Tamo su došli drugovi u vezu s bosanskim odredom. Javite to drugovima iz Bosne i Glavnom štabu. Isto tako postoje i u Južnoj Dalmaciji uvjeti za osnivanje partizanskih odreda. I tamo ima po šumama ljudi, koji uglavnom ne će u hrvatsku vojsku. Osim-toga tamo se nalaze i Srbi, koji su još od ranije u šumama zbog ustaša. Oni nisu još izvršili nikakve akcije, niti su formirani kao odred. Tamo odlazi organizacioni sekretar da sredi tamošnje prilike i da pokrene taj odred. Na taj način mislimo

ostvariti zaključak sa savjetovanja Glavnog štaba i staviti u vezu dalmatinske odrede s bosanskim, a ovdje na jugu kod Dubrovnika s hercegovačkim odredima, koji stoje u vezi s Dubrovnikom. To je zasada početak, kako bi se partizanski pokret mogao proširiti po čitavoj Dalmaciji. U samom Splitu formirat ćemo partizanski odred. Prilikom akcija ovih dana vidjeli smo već konture ovog partizanskog odreda, iako još nije formiran kao odred. Nadam se, da će Splitski odred moći uspješno djelovati. Imamo namjeru isto provesti i u drugim većim mjestima, pa i na onom terenu, gdje nema šuma i gradova. Teren se mora najprije politički pripremiti, t. j. kraj gdje će odred djelovati i ljude koji će sačinjavati odred.

9) S oružjem stoji se prilično dobro. Tu mislim na Split u odnosu prema Zagrebu, ali i u Šibeniku ima također nešto oružja, kao i po čitavoj Dalmaciji. Ima ga toliko da se tim oružjem, ako se pravilno upotrebi, može od neprijatelja zaplijeniti drugo.

10) U Splitu vlada izvjestan strah među pripadnicima naše Partije, jer se desilo, da je nakon izvršene akcije došlo do pretrage u kućama, pošto su neke četvrti grada bile blokirane od Talijana. Ti pretresi bili su provedeni i kod nekih članova Partije, ali hvala bogu sve je dobro prošlo; samo su članovi Partije također bili u strahu. Ali, to će samo po sebi proći. Držanje ljudi u zatvorima i prilikom strijeljanja bilo je dosada vrlo dobro.

11) Masovna strijeljanja u Dalmaciji su uzrok da mnogi ne će u hrvatsku vojsku. Ovi svi bježe u šume i tamo se skrivaju, samo da ne moraju u vojsku. Mi se nadamo, da ćemo dobar dio tih bjegunaca pridobiti za naše odrede.

12) Antipartijski tipovi kao Baljkas Ivo i drugi nisu još potpuno svladani i još uvijek rovale, ali već u manjoj mjeri. Ipak su još uvijek štetni Partiji. Marić, član CK KPJ, i Gorkić, osuđeni su na pet godina tamnice. On optužuje Partiju da snosi krivicu za to, ali to nije pravilno, jer je bio osuđen zbog naučnika, koji je kod njega radio, a kod njega je bio nađen letak. Naučnik ga nije teretio.

13) »Izvještaj«, koji ovdje svakog dana izlazi, smanjit će se na jedan do dva puta tjedno, jer se pojačao teror. Dosada je bilo mnogo ljudi strijeljanih i poslanih u zatvor zbog »Izvještaja«. Ne dospijem kontrolirati svaki »Izvještaj«, ali sam im rekao, što treba da pišu.

14) Sto se tiče akcija, ta je stvar napredovala, naročito u Splitu. Naši odnosi prema Talijanima su se zaoštrili; naime, čitava se stvar zaoštrila u vezi s akcijama, naročito nakon izvršene akcije u nedjelju 19. X. 1941. i ponedjeljak 20. X. 1941. kada je bilo bačeno nekoliko bombi na jednu grupu Talijana u gradu. Pritom su bila četvorica ranjena. Nakon toga bačene su još dvije bombe, i među Talijanima došlo je do opće strke po gradu. Oni su počeli od straha sami bacati bombe i pucali su čitavu noć. U gradu je bila općenita pucnjava, ali ne između nas i Talijana, nego su Talijani sami, iz straha pucali i tim pucanjem uplašili narod. Drugog jutra bacili su letke i pozvali narod na rad, i da ne nasjeda propagandi židovsko-komunističke bande. U prilogu šaljemo jedan takav letak U ponedjeljak navečer — što Talijani nisu očekivali — bile su bačene četiri bombe u gradu. Najveće

djelovanje imale su dvije bombe bačene usred grada. Jedna je bila bačena na Narodnom trgu, gdje je stajala jedna grupa talijanskih oficira i vojnika. Bilo je oko 7,30 sati navečer. Od te bombe bilo je ranjeno nekoliko Talijana, a nekoliko ubijeno. Točan broj nije poznat. Osim Talijana izgubila su život i četiri građanina, koji su se nalazili u neposrednoj blizini Talijana. I druga bačena bomba imala je veliko djelovanje. Bila je, naime, bačena pred jednu gostionicu, gdje su se sastajali talijanski oficiri i vojnici sa svojim građanskim prijateljima. Tu je nastao kaos, ali ni tu se ne zna koliko ima ranjenih i mrtvih. U gradu kruže različite vijesti o ranjenima i mrtvima. U ponedjeljak bačene su dvije bombe na Talijane, koji su se šetali. Nije se moglo ustanoviti koliko je bilo mrtvih i ranjenih; ipak smo mišljenja, da je bilo oko 10 mrtvih. U buduću ćemo nastojati da kroz naše akcije ne strada ni jedna civilna osoba. Nakon ove dvije bačene bombe Talijani su iz straha i osvete pucali na pučanstvo, koje je prolazilo ulicama. Krivicu sada bacaju na nas, »terorističke bande«, kako oni nas zovu. U utorak ujutro bio je centar grada blokiran od vojske. Postavili su po ulicama strojnice, čuvali centar grada i vršili kućne pretrage. Ta blokada trajala je do 11 sati i nitko nije mogao doći u centar grada. U utorak je izišlo saopćenje, da je promet po ulicama dozvoljen samo od 6 ujutro do 6 navečer. U srijedu izišlo je drugo saopćenje, u kojem su raspisali nagradu od 10.000 do 50.000 lira onome, koji prijavi »terorističku bandu«. Dakle, kako vidite, stvar se s akcijama zaoštrila, i mi imamo namjeru da ih dalje proširujemo, i to u provinciju, kako ne bi čitav pritisak Talijana bio uperen na Split. U srijedu su bile bačene dvije bombe u Solinu na jednu talijansku baraku. Žrtava nije bilo, ali Talijani su od straha pobjegli u jednu susjednu kuću i do jutra se nisu usudili izaći. Osim tih akcija s bombama bilo je i drugih akcija, neke opisujemo u prilogu o akcijama, u kojem navodimo i reagiranje Talijana.

Na kraju nekoliko molbi i pitanja:

Ako vam je moguće, nabavite nam jednu aktentašnu sa dvostrukim dnom, jednu žensku tašnu i jedan kofer, sve s duplim dnom, da nam to posluži kao uzorak za daljnju izradu, jer oni zaustavljaju sada ljude na ulici te ih pretražuju.

Pitajte beogradsku organizaciju o Marasoviću, dugogodišnjem robijašu, kakav je, kako se držao na policiji i u zatvoru. Fati bi mogao nešto o njemu reći. Drugovi su ga primili ovdje na rad u tehnicu i misle, da bi on postao glavni tehničar. Budući da ga ne poznajem, to molim za obavijest.

Amo je došlo nekoliko Španjolaca, neki su bili upućeni na teren, a neki se još nalaze ovdje: Drugovi ne znaju kakvi su bili (politički). Dali su im zadatak vjerujući samo na njihovu riječ, da su drugovi poslali karakteristike za slijedeće Španjolce: 1. Lalić Konrad iz Šibenika, 2. Puhačić iz Makarske, 3. Mrduljaš (Split), 4. Buble Ciro, 5. Mrduljaš Paško, 6. Bilić Božo, 7. Miič Ante (Livno), a za posljednja tri Španjolca, koji su zadnji bili poslani iz Zagreba u Split, a odavle su bili poslani u područje Sinja k partizanima, njihova nam imena nisu poznata. Treba Španjolcima reći da u buduću sa svakim šalju karakteristiku.

Ja se ovdje dobro osjećam, jer se s Dalmatincima već odavno poznajem i s njima se dobro slažem. Nadam se da ću morati ovdje ostati

mjesec dana, naročito zbog toga dok se ne vrati drug Vicko, s područja Sinja. Inače je dobro, a ja i nadalje pomažem akcije s ostalim drugovima. Vi, drugovi prosudite situaciju na temelju mog izvještaja i donesite nove odluke. Ne vjerujem da u slučaju, kad ja ne bih bio ovdje, ne bi netko drugi mogao dalje rukovoditi. Važno je da je baš u ovo vrijeme došao netko amo dolje, kada su već sami stvar poveli dobro. I ovom prilikom se pokazuje potreba da od vremena na vrijeme netko od nas posjeti sve partijske organizacije u pokrajini, bez obzira da li one rade ili ne. Poslali smo jednog čovjeka, t. j. jednog željezničara, koji treba da donese taj referat iz oktobra i drugi materijal, ali kako izgleda dali su loše vijesti, tako da nije ništa donio.

I ovog puta mislim, ali ne znam sigurno, da li će doći u Zagreb čovjek s našom propusnicom i legitimacijom. To sam kritizirao, i takvo stanje što se tiče redovite veze sa Zagrebom ne smije se više trpjeti. Drugovi, javite mi, što ima inače novo. Mnogo me zanima kako stoje ostale organizacije u Hrvatskoj i u čitavoj zemlji, naročito u vezi s akcijama i partizanskim odredima. Kako stoji s Glavnim štabom? Ovim svršavam svoj izvještaj, nisam vjerovao da ću toliko pisati.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Sp. 22. X. 1941.

drug Brko«

Rade Končar lično održava sastanke s pojedinim udarnim grupama, svojim vatrenim riječima ulijeva novi borbeni duh u svakoga, tko ga sluša.

Jedan takav sastanak Končar je održao s članovima udarne grupe, kojom je rukovodio Ante Roje. Na sastanku se raspravljalo o dotada izvedenim akcijama i njihovim nedostacima. Kad je bila riječ o narednim akcijama, Rade Končar je predložio, da se izvede jedna, o kojoj će se čuti ne samo u Splitu, već i u čitavoj zemlji. Svi su se s prijedlogom složili. Diskutiralo se o tome, kakva bi akcija bila najpodesnija. Rukovodilac grupe Ante Roje predložio je, da se izvrši napad na fašističku glazbu, koja je u pratnji počasne čete svakog dana svirajući prolazila do obale, gdje je učestvovala u ceremoniji dizanja i spuštanja talijanske zastave. Taj prijedlog bio je prihvaćen, i odmah izrađen detaljan plan akcije.

Kao najpogodnije mjesto za napad odabran je predio Tartagline ulice, koji je sa sjeverne strane bio ograđen drvenom ogradom. Svi prisutni javili su se za akciju, ali su odabrana samo četvorica, i to: Neškovič Veljko-Bugarin, Niko Trebotić, Života Katunarić-Cvijo i Rade Krstulović.

8. novembra bio je ugovoreni dan napada. Sve je teklo prema planu. Bombe su neposredno pred akciju donesene u kuću, koja je

bila u neposrednoj blizini mjesta određenog za napad. U istoj kući čekali su Neškovićin, Trebotić i Katunarić, koji su u času nailaska glazbe trebali izići iz kuće, neopaženo se privući drvenoj ogradi na tom mjestu i baciti bombe. Za to vrijeme Krstulović je izvidao ulicom, očekujući, da naiđe glazba. On je imao zadatak, da određenim znakom saopći udarnicima, da glazba dolazi. Međutim prvog se dana dogodilo, da je glazba prije prošla, nego je Krstulović uspio obavijestiti drugove. Sve je trebalo vratiti na svoje mjesto i neopaženo se povući.

Sutradan 9. novembra ponovno su izvršene iste pripreme kao i dan ranije. Ovaj put Krstulović je navrijeme izvijestio, da se glazba približava. Tada su iz kuće izletjela tri omladinca i prilegla uz ogradu do ruba ulice. Kada je glazba prispjela do ograde, na nju su bačene bombe prema dogovoru.¹

U izvještaju², što ga je 10. novembra uputio Vladi Popoviću³, Rade Končar među ostalim ovako opisuje akciju na talijansku glazbu:

»Zato sam u nedjelju, t. j. juče, organizirao lično, zajedno sa sekretarom mjesnog komiteta, jednu akciju, koja se sastojala u tome da se razbije talijanska glazba koja se svaki dan vuče kroz splitske ulice i svira »Giovinezza«* i druge fašističke pjesme. I zaista, našli smo tri hrabra druga, postavili ih na određena mjesta i kada je stigla talijanska glazba, koja se sastojala od otprilike 40—50 ljudi, pale su tri bombe; jedna na čelo, jedna u sredinu i jedna otraga. Znaš, Vlado, posmatrao sam ovu

¹ Kada su se pripadnici udarne grupe poslije akcije povlačili s mjesta, odakle su bacili bombe, oni su zašli u tijesne uličice Lucca, i dvojica od njih (Trebotić i Neškovićin) naišli na jednog karabinjera, koji im je zatražio legitimaciju. Nju je imao samo Trebotić. Dok se karabinjer zagledao u njegovu legitimaciju, Neškovićin je pobjegao. Karabinjer je ostavio Trebotića i dao se u bijeg za Neškovićinom, koji je trčeći izbio pred Realku, a zatim produžio Vrhmanuškom ulicom. Upravo kada je izbjicao na Balkansku cestu, naišla je karabinjerska patrola, a on se okrenuo i počeo bježati natrag. Pao je na uglu Vrazove i Istarske pogođen fašističkim mecima.

Talijani su ga odveli u bolnicu i nastojali pod svaku cijenu saznati njegovo ime. Dovelu su i domaćeg fašistu Krstulovića, koji ga je najprije na lijep način pokušao nagovoriti, da rekne svoje ime. Kad mu to nije uspjelo, htio se poslužiti trikom. Rekao mu je: »Ti ćeš ionako biti gotov, zato reci ime, da ljudi barem znaju, tko je bio heroj ove akcije.« Neškovićin mu je na to dao znak, da pride bliže i prisloni uho, jer ne želi da i ostali čuju. A onda mu je svom snagom pljunuo u lice. Umro je 13. novembra u praskozorje poslije velikih bolova, jer mu je trbuh bio izrešetan mecima.

² Zbornik V. I. I. V/2 dok. br. 6.

³ U to vrijeme vojni povjerenik CK KPJ za Hrvatsku.

⁴ Fašistička himna.

sliku sa udaljenosti od otprilike 100 m; bilo je divota to gledati. Oni su stupali, a najednom su eksplodirale tri bombe. Među fašistima je nastala vika i pali su na zemlju. Pojurili su lijevo i desno zajedno sa trubama i nastala je strašna trka; koliko ih je tu palo — ne zna se, ali su ranjene odvezli sa dva kamiona u bolnicu, natovarene kao klade; ne zna se tko je bio mrtav, a tko ranjen. Tom prilikom i neki civili su ranjeni, ali nitko nije ubijen. Poslije ove akcije ljudi su govorili: »Vidiš komunisti tuku Talijane, a ne naš narod; ako se netko nalazi u blizini Talijana, onda nitko drugi nije za to kriv; neka bježi od Talijana.« Zatim, da si vidio trku kroz grad; Talijani su još čitav sat iz straha pucali i bacali bombe, bježeći u dvorišta. Ja sam lično vidio jednog, sa crnom košuljom, kako je ležao pod nekim plotom, odbacio oružje i od straha drhtao. Da smo imali spremnih 200 naoružanih ljudi s lakoćom bismo zauzeli cijeli Split, jer su Talijani u tolikoj mjeri izgubili glavu. U onom dijelu gdje su pale bombe, pohapsili su sve muškarce i odveli ih u policiju, ali pomalo su ih pustili da odu. Do sada nije bilo drugih represalija, osim što su pojačane patrole na svakih 200 metara. Idu po trojica naoružanih crnokošuljaša i pretražuju ljude na ulici. Nadam se da će još nešto poduzeti. Ovom akcijom sam potpuno zadovoljan; ona je u isto vrijeme i posljednja akcija s bombama u gradu. Nisam htio proširivati ove bombaške akcije, nego baš samo na njihovu glazbu. Sada neka opet sviraju kroz grad »Giovinezza«. Nadam, se da sada ne će više reći da bacamo bombe na mirno pučanstvo. Sada ćemo produžiti akcije izvan grada.«

Od bačenih bombi bila su ubijena dva i ranjena 33 talijanska vojnika, od kojih su još trojica kasnije podlegla ranama.

Talijani su u vezi s ovom i drugim akcijama, izvedenim na njihove vojnike pozvali pojedine splitske »ugledne ličnosti«¹ i od njih tražili, da javnosti upute proglas, u kojemu se osuđuju partizani i izvršioци akcija, i poziva narod, da bude pri ruci, da se oni pronađu.

U izvještaju splitske prefekture za mjesec novembar 1941. prefekt Paolo Zerbino o tome piše:

»Stanovništvo, ma da terorizirano, nije dalo nikakav znak saradnje. Veći dio grada nije dao ni znaka života. Stoga sam pozvao u palatu upravnih vlasti biskupa, glavnog pravoslavnog svećenika, bivše banove, bivše političare iz Beograda i šefove profesionalnih organizacija, industrijalce, zemljoradnike i trgovce. Svi su me uvjerovali u njihovu dobru volju za suradnju da bi se odstranila sramotna situacija njihovog grada.

Biskup Bonifačić je uputio vjernicima poslanicu koja se prilaze (prilog br. 1); pripadnici slobodnih zvanja i pretstavnici Trgovačke komore sastavili su jedan bledunjav »apel« bez potpisa, apel koji sam ja promijenio stavivši, na svoju inicijativu, potpise odgovornih šefova (vidi prilog br. 2). Razdao sam na hiljadu primjeraka poslanice i manifesta.«

¹ Marin Ferie, poznati splitski industrijalac, uputio je posebno svoje lično pismo prefektu Zerbinu, u kojemu s gnušanjem osuđuje akcije splitskih rodoljuba i izražava mu svoju duboku odanost.

Taj »bljedunjavi apel«, što su ga »ugledne ličnosti« sastavile, a prefekt na svoju inicijativu najprije izmijenio, a zatim stavio ispod njihove potpise, glasi:

»APEL PREDSTAVNIKA GRADA PUČANSTVU SPLITA

Potpisani predstavnici stručnih i privrednih ustanova Provincije Spalato upućuju svojim članovima i čitavom građanstvu slijedeći

POZIV

U posljednje vrijeme, djelovanjem podlih atentatora na javni red i mir, naš grad je postao poprište teških kriminalnih događaja, koje žalimo i najodlučnije osuđujemo.

Elementi, bez dvojbe neubrojivi, strani ovoj kulturnoj i mirnoj sredini, posegli su, nezna se u koju svrhu, za čisto boljševičkim metodama organizovanog nečovječnog ubijanja nedužnih i mirnih građana i djece dok se igra.

Osuđujemo počinitelje ovih atentata kao eksponente neljudske i podle organizacije i kao izvršitelje okrutne i očajničke klike, koja nema savjesti i nije kadra da shvati sadašnji položaj talijanskog Spalata, ni mogućnost najtežih represalija od kojih bi opet stradali nedužni ljudi.

Obraćamo se stoga toplim pozivom svim našim članovima i gradu Spalato, koji radi i najviše trpi od ovakovog stanja, te uopće svima građanima, da svaki u svom krugu svojski proradi, prema uputama vlasti i da s njom saraduje u svrhu da se konačno unište prokleti skotovi koji ugrožavaju naše živote, kao i živote naše djece, koji smetaju mir radnika, koji svojim luđačkim krvološtvom prljaju kulturnu povijest našega grada.

Spalato, 9. studenoga 1941.—XX

BAY DR. RIKARD, BARBIERI DR. JOSIP, CERINIC DR. LOVRO, PEDERIN DR. RUDOLF, BRITVIC DR. PAVE — odvjetnici. BEKAVAC DR. TADE, LUKINOVIC DR. JURE — liječnici.

JUTRONIC ING. PETAR, SPERAC ING. FELIKS, MACHIEDO ING. PETAR, KALITERNA ING. FABJAN, ILIĆ ING. PETAR — inženjeri. UGLJEŠIC DR. IVO — bilježnik.

CULIC JAKOV, POPARIC DRAGUTIN, GOTOVAC ING. JOSIP, obrtnici i trgovci.

KELOVIC IVAN — za bankovnu struku.

PEJKOVIC IVO, MATIC MATE — za hoteljere i ugostitelje.

BOŽIC ANTE, JELIC ING. ANTE — za zanatlije.

TOCILJ IVAN, PAVIC VATROSLAV — za radnike.«

Proglas biskupa Bonifačića, što ga je tim povodom uputio vjernicima, glasi:

I

VJERNICIMA PO DIECEZI

Približava se sveto adventsko vrijeme, vrijeme pripreve za Božić, blagdan mira, slave i blagoslova božjega. U svijetu vlada ratno stanje, pa je uslijed toga već dosta i previše bijede i stradanja među ljudima te bi nam ovi dani upravo morali poslužiti u tu svrhu da se od srca obratimo Bogu, Kristu Kralju mira tražeći utjehu u nevoljama koje nas biju, proseći mir, zalog svakoga zadovoljstva i sreće.

Međutim, kao da ne bi bilo dosta muke i krvi i nesreće uslijed ratnih prilika, po periferiji naše Dieceze, a tu i tamo po unutarnjosti, zavladała je nesigurnost života i imanja, paće proljeva se krv, dok u samom Splitu — gradu, opetovanu često, ne samo po noći nego i po danu već, zbivaju se napadaji, padaju bombe, i žrtve njihove postaju mirni građani, da i nevinna djeca. Ugrožen je u našem kulturnom i lijepom gradu javni mir i poredak, pa su stoga i poduzete mjere od vlasti izvanredne mjere sigurnosti, a svaki poštenii građanin mora da se zgražanjem osudi svaki takav atentat. Tko su oni, koji su se odmetnuli u gore, pa teroriziraju, pljačkaju, ruše, pale i odvađaju domaće životinje, te napokon i svećenike. Više manje poznato je svima, tko su i odakle su a neki su znani i po imenu. Vojne vlasti ih slijede, te će ih privesti zasluženoj kazni, i onemogućiti.

Ali oni, koji od nekog vremena po gradu podmuklo šire stravu, bacajući bombe, buntovne letke i t. d. te proljevaju krv i izlađu grad i građane najvećoj opasnosti, dok se može sumnjati ko su, a u gradu su sigurno, ostaju neotkriveni, ne pronalaze se, nitko ih nije vidio ni čuo, niti za njih znade. To je uistinu nevjerovatno. Bit će dosta sukrivaca.

Pred tim činjenicama moja je sveta dužnost kao vašeg biskupa, duhovnog oca i pastira duša Vaših, da Vas pozovem, zamolim i preporučim. u interesu općeg dobra kao i naše narodne časti i da se odvрати veće zlo od naših strana:

1. Ne pružajte nikakove pomoći ni zakloništa onima, koji su se odmetnuli u gore, te ne postanete sukrivci i *dionici* njihovih zločina jednako odgovorni i Božjoj i ljudskoj pravdi.

2. U Splitu, u gradu i okoliči, dužnost je svih nas i svakoga pojedinoga građanina, da bude pri ruci i dođe u svemu u susret organima Vlasti, te se otkriju počinitelji zločinačkih atentata, koji sramote grad i čitavo građanstvo. Tu dužnost, bez obzira na sve druge okolnosti, nalaže svakom čestitom građaninu njegova savjest kao katol. vjernika, ljubav prema bližnjemu, prema gradu, osjećaj pravde.

Udovoljavajući svojoj dužnosti koristit ćemo i pomoći samo sebi i svojemu, dobru, a odvratit ćemo od sebe sramotu i veće zlo, jer u protivnom slučaju ne pođe li Vlastima uz suradnju građana za rukom stati na put raboti terorista i ove privesti k pameti i radu, odgovarat će sigurno čitavo građanstvo.

Dao Bog, da Božić donese nutarnji i vanjski mir svim ljudima dobre volje.

BLAGOSLOV BOŽJI S VAMA!

U Splitu, 9. studenoga 1941.

Biskup:

+Dr. Kvirin Klement Bonifačić

Ovo pismo neka se pročita po crkvama.«

Poslije akcije na talijansku glazbu okupator je počeo provoditi dotada nezapamćen teror nad gradskim stanovništvom. U splitske zatvore svakodnevno se dovode nove grupe uhapšenih građana, koje, već ionako prepune zatvorske ćelije, jedva mogu da prime.¹ U isto vrijeme u Italiju je odlazio transport za transportom i odvodio u internaciju stotine nedužnih i nezaštićenih stanovnika.

RADE KONČAR U RUKAMA FAŠISTA

Par dana po akciji u Tartaglinoj ulici Rade Končar je krenuo u Šibenik. Htio je lično ispitati događaje, koji su se u vezi sa stvaranjem prvih partizanskih odreda dešavali na šibenskom području. U Split se ponovno vratio 17. novembra oko dva sata poslije podne. Istog dana u prvi sumrak Talijani su upali u kuću, u kojoj je stanovao u Vrhmanuškoj ulici. Videći, da dolaze fašisti, Končar je skočio kroz prozor i počeo bježati Vrhmanuškom ulicom, a zatim zakrenuo u Vrazovu i pokušao ući u stan Marije Cecić, u to vrijeme člana MK KP Split. Međutim, kako su njena vrata bila zatvorena, Končar se vratio, i upravo kada je preskakao jednu dvorišnu ogradu, dojurili su Talijani i pucajući u njega ranili ga u nogu i uhvatili.²

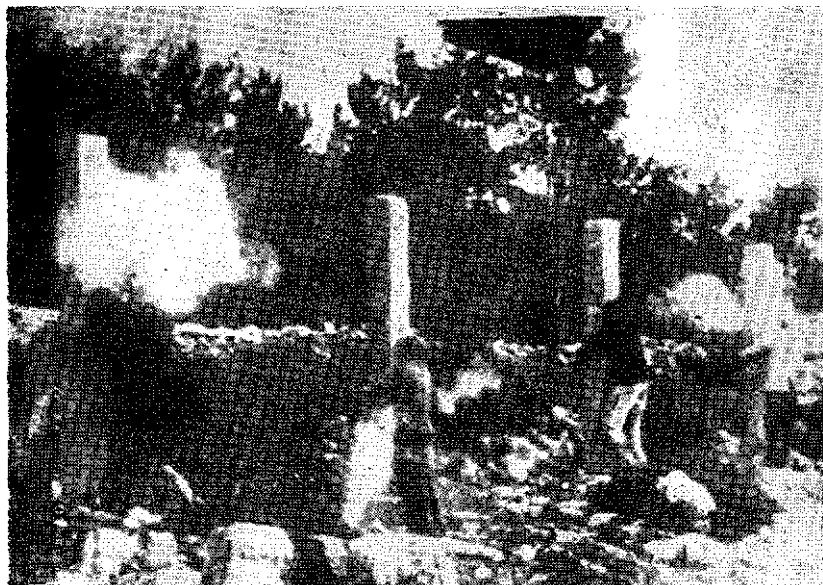
¹ Zatvorenik Aljoša Gazari ovako opisuje situaciju u zatvoru splitske policije u to vrijeme: »U zatvorskoj prostoriji bilo *nas* je od 20 do 40, toliko puno, da su zatvorenici ponekad morali spavati u smjenama. Spavalo se na podu i ispod kreveta, koji su bili od dasaka. Ovakove ležaje zatvorenici su nazivali »Amerika«.

² Nikada se pouzdano nije saznalo, što je Talijane navelo da izvedu Končarovo hapšenje. Po svemu sudeći, stvar se odvijala ovako: preko puta kuće, u kojoj je stanovao Končar, bio je i stan istaknutog splitskog fašista Hofmana, kojemu je novi stanovnik u susjedstvu bio sumnjiv. Ta se sumnja u Hofmanu naročito probudila, kada je saznao, da novog stanovnika nema već tri dana. Zato čim se Končar vratio iz Šibenika, a Hofman o tome bio obaviješten, došli su karabinjeri u namjeri da ga uhapse.

Našavši kod Končara dvije legitimacije, Talijanima je bilo jasno, da se radi o komunistu ilegalcu. I po dijalektu oni su zaključili, da uhapšenik ne može biti Splitsanin Ivan Reič, kako je to pisalo u njegovoj legitimaciji.

Budući da je bio ranjen, Talijani ga odvođe u bolnicu, gdje je stavljen u posebnu sobu sa stalnom stražom. Nekoliko dana kasnije Končar s nogom u gipsu skače kroz prozor i pokušava bježati, ali je ponovno uhvaćen. Na kraju, uz pomoć ustaške policije u Zagrebu, saznali su, da se radi o visokom lunkioneru Komunističke partije i da se zove Rade Končar.

Pokrajinski komitet KP bio je poduzeo niz mjera, da Končara oslobodi iz fašističkih ruku. Među ostalim pokušavala se izvršiti njegova zamjena za neke zarobljene talijanske oficire, ali fašisti na to nisu pristajali. S jednom grupom od 60 rodoljuba, većinom komunista, Končar je 19. maja 1942. bivšim parobrodom »Topola« prebačen u Šibenik i zajedno sa njom izveden pred fašistički



Talijani strijeljaju Radu Končana i drugove na Subićevcu 22. maja 1942.

prijeki sud. 20. maja osuđen je na smrt i strijeljan 22. maja u praskozorje zajedno s grupom od 25 rodoljuba na Šubićevcu. Poslije izrečene presude fašisti su nekim osuđenima predložili, da podnesu molbu za pomilovanje. Kada je to ponuđeno Končaru, on im je odgovorio: »Milosti od vas ne tražim niti bih vam je dao!«

ŠIBENIK U BORBI PROTIV OKUPATORA

Talijanima je, naročito poslije proslave Prvog maja, postalo jasno, da u gradu postoje snage spremne na beskompromisnu borbu protiv fašizma. Oni su znali, da je glavni organizator i predvodnik tih snaga Komunistička partija, za čijim članovima otpočinje sistematska danonoćna potraga. U toj organiziranoj hajci na članove KP i SKOJ-a Talijanima naročito pomaže nekolicina domaćih fašista, među kojima se osobito ističe fašist Antonio Škoton, rodom Šibenčanin (član Fašističke partije Italije postao je još prije kapitulacije Jugoslavije). Po dolasku Talijana Škoton postaje sekretar Fašističke stranke u gradu. Dobro poznavanje lokalnih političkih, prilika još iz vremena stare Jugoslavije pružalo mu je velike mogućnosti za uspješnu borbu protiv naprednih snaga u gradu. Škoton u pratnji karabinjera krstari ulicama i motri na prolaznike, ne bi li u kojemu prepoznao pripadnika naprednih stranaka iz vremena stare Jugoslavije. Kako istaknutiji članovi KP i SKOJ-a već u to vrijeme žive ilegalno, njemu ne uspijeva da se domogne nijednog od njih. Ali zato često sa svojim agentima zaustavlja i hapsi slučajne prolaznike samo zato, što ga ovi gledaju s prezirom. Na taj način Škoton je tokom juna, jula i augusta uhapsio i poslao u internaciju desetine građana Šibenika, a nekoliko stotina njih zatvara u sibenske zatvore.

Nebrojeno puta Skoton je na ulici uz pomoć svojih pratilaca karabinjera i crnih košulja čuškao i na drugi način zlostavljao građane. To se naročito događalo, kad ovi, prolazeći ulicom, nisu htjeli da pozdrave dizanje ili spuštanje talijanske zastave. Lično je ubio rodoljuba Puču, a uhapsio je omladinca Šantića i izdao nalog za njegovo strijeljanje.

Partijska organizacija Šibenika stavila je u zadatak organizaciji SKOJ-a, da likvidira tog omraženog talijanskog špijuna. Međutim'

vrijeme je prolazilo, a on se još uvijek kretao gradskim ulicama i internirao ljude. To mu je bilo moguće, jer je gradom uvijek išao okružen grupom karabinjera ili crnokošuljaša.

Drugom polovinom juna u Šibenik dolazi talijanski guverner za Dalmaciju Giuseppe Bastianini. Bojeći se za sigurnost svog istaknutog funkcionera, fašisti su 20. juna proveli preventivna hapšenja građana, za koje su pretpostavljali da su simpatizeri NOP-a. Među njima su bili uspješni uhvatiti i neke rukovodioce NOP-a u Šibeniku. Talijani su uhapšene zadržali u zatvoru, sve dok Bastianini nije napustio Šibenik.

Dan prije Bastianinijeva dolaska u Šibenik rukovodstvo NOP-a izdalo je letak, u kojemu se pozivalo građanstvo, da bojkotira doček tog fašista. Bastianini je u Šibenik došao 22. juna. Još ranije bilo je odlučeno, da narodu održi govor i pozove ga na suradnju. Međutim kad je došao, umjesto sakupljenog naroda našao je grad ispisan antifašističkim parolama. Sami Talijani pokazali su mu letak, koji je dan prije njegova dolaska bacan po gradu i koji je pozivao na bojkot.

Bastianini je bio ogorčen. Umjesto predviđenog govora o suradnji počeo je prijetiti građanstvu. Kako naroda na ulicama nije bilo, pošao je u pojedine ustanove. Sakupljenim namještenicima govorio je o talijanskoj Dalmaciji, o njenom povratku u krilo matice zemlje i grubo se prijetio onima, koji narušavaju mir u »ovom dijelu Italije«.

Kada je došao u gradsku bolnicu, okupio je bolničko osoblje i, držeći u ruci dan ranije po gradu bačen letak, oštro je zaprijetio: »Ovo ste vi bacili. Ako se nešto slično još jedamput dogodi, dat ćemo vam ricinus, a bit će, i »macare«. Međutim nije prošlo mnogo poslije Bastianinijeva posjeta, a Šibenik je ponovno progovorio akcijama. Među njima je naročito bila značajna diverzija, koju je radnik Paško Trlaja izvršio 25. jula razbivši eksplozivom zračnu pumpu u tvornici feromangana »La Dalmatien«. Zbog toga je rad u tvornici bio obustavljen za nekoliko dana.

UBISTVO ŠKOTONA

Jednoj od skojevskih grupa, koje neprestano vrebaju na fašista Škotona, pošlo je konačno za rukom, da ga likvidira. Ubili su ga 11. oktobra omladinci Frane Belamarić i Baranović Ante-Cenčulo.

Talijanski fašisti sada provode nove i do tada najjače represalije nad građanima Šibenika. Uhapsili su 27 osoba, koje u zatvoru batinaju, ne bi li od njih saznali, tko je ubio Škotona. Poslije nekoliko dana jedanaest uhapšenika je pušteno na slobodu, deset odvedeno u internaciju, dok su ostala šestorica osuđena na smrt strijeljanjem. Osuđeni na smrt bili su omladinci Bujaš Mate, Višić Blaž, Belamarić Ante, Junaković Drago, Vrljević Duško i Lasić Ivica. Gledajući u smrt, ti su omladinci klicali Partiji i Narodno-oslobodilačkoj borbi, pljuvali na fašiste i dovikivali im, da će ih drugovi osvetiti. Strijeljanje je izvršeno na Šubićevcu 13. oktobra 1941. godine.

U izvještaju¹ kojega Francesco Centanze fašistički javni tužilac pri Vanrednom sudu za Dalmaciju 20. oktobra šalje guverneru Bastianiniu izvještavajući ga o suđenjima koja su 13. i 14. oktobra 1941. održana u Šibeniku i Splitu, među ostalim piše:

»Osuđenici, koji su za pretresa imali pasivno držanje, pretvarajući se kao da ne znaju talijanski jezik i tvrdeći da nikada nisu pripadali komunističkoj partiji niti da su kada slijedili tu nauku, te da se među sobom ne poznaju, saslušali su čitanje presude s očitim i razmetljivim cinizmom...

Prilikom prevoza na mjesto izvršenja smrtno kazne započeo da pjevaju internacionalu, ali su učutkani energičnom i brzom intervencijom karabinjera koji su bili u pratnji...

Jedan od šibeničkih osuđenika, silazeći iz kamiona, kad je opazio sekretara mjesnog borbenog Fašia, upravio mu je riječi: »danas meni, sutra tebi« ...

Pred vodom za strijeljanje, oni koji su imali slobodne ruke izmijenile komunistički pozdrav pružajući ruku stisnutom pesnicom i svi su klicali, sve dok ih plotuni nisu oborili: »Živio komunizam, živio Lenjin, živio Staljin, smrt Musoliniju, smrt Hitleru.«

Prvo brojnije strijeljanje rodoljuba u Šibeniku i njihovo herojsko držanje na stratištu snažno su odjeknuli ne samo u gradu, već i izvan njega. Smrt šibenskih omladinaca potaknula je mnoge rodoljube, naročito omladinu, na veću aktivnost, dovela u redove NOP-a nove borce. Simpatije naroda prema borcima za slobodu rasle su snagom, kojom je rasla njihova mržnja prema fašističkom okupatoru. U isto vrijeme u redovima okupatora sve više raste strah od osвете naroda za smrt njihove djece. Fašistima stalno lebdi pred očima raspoloženje, kojim su osuđeni omladinci išli u

¹ Zbornik V. I. I. V/I dok. br. 219.

smrt. Postajalo im je sve jasnije, da se pred njihove pretenzije i u ovom gradu ispriječio bedem, koji se ne će dati tako jednostavno oboriti.

Tih dana rukovodstvo NOP-a donijelo je odluku, da se osvete žrtve od 13. oktobra. Trebalo je izvesti akciju takve žestine i karaktera, koja bi okupatoru zadala ne samo fizičke gubitke, već bi imala snažan politički efekat. Poslije nekoliko dana diskusija u partijskim organizacijama usvojen je bio slijedeći prijedlog: još za dana s oružjem upasti u zgradu predsjedništva Fascija, demolirati prostorije i likvidirati zatečene fašiste.

U tu akciju pošli su 27. oktobra u 8 sati uveče Žiki Bulat, Ante Kronja, Frane i Nikola Zenić, Ermo Svoboda, Drago Lasić, Josip Bumber, Erman Maroti, Mirko Berger, Frane Belamarić i Šime Beggo-Cimpre. Nosili su sobom puškomitraljez, revolvere, bombe i bili spremni da na putu do Fascija, ako to ne bi mogli izbjeći, napadnu prvu grupu fašista, na koju naidu. Kad su došli do zgrade, našli su je zatvorenu. Provalivši unutra, demolirali su prostorije i porazbijali sve zatečene predmete. Nakon toga napustili su zgradu i vratili se natrag jednom sporednom ulicom. U momentu prijelaza preko glavne ulice primijetili su talijanski kamion pun vojnika. Udar na grupu brzo se snašla. Za tren na njega su sasute bombe, koje su pripadnici grupe imali uza se. Nakon eksplozije kroz dim i vatru nastala je jurnjava, čulo se zapomaganje talijanskih vojnika. Kratko iza toga naišli su drugi talijanski kamioni, pa se udarna grupa odmah izvukla iz grada i pošla na teren Zatona.

Iako se nije tačno saznalo, kolike je gubitke zadao okupatoru taj smjeli podvig šibenskih boraca, bilo je nesumnjivo, da su žrtve od 13. oktobra obilno osvećene. Talijani su te večeri izišli na ulice pod ratnom spremom i kroz grad pucajući, ubili starca Nikolu Šunka. Iste noći uhapsili su veći broj šibenskih građana, od kojih su jednu veću grupu zadržali u zatvoru. Dvadesetosmorica iz nje bila su sredinom decembra izvedena na suđenje i četvorica osuđena na smrt, dok su ostali odvedeni u internaciju.

Već poslije prvih akcija, izvedenih u gradu, Talijani su pojačali teror i svakodnevno odvođe u zatvor nove rodoljube. Stvaranjem fašističkog Specijalnog prijekog suda, čije je sjedište u Šibeniku,

Talijani u grad svakodnevno dovode nove grupe boraca za slobodu, kojima sude. Fašistički zatvori svaki dan postaju sve puniji.

Mnogi zatvorenici, dovedeni iz drugih krajeva Dalmacije, iscrpljuju se u zatvorima gladu. Rukovodstvo NOP-a u Šibeniku organizira kuhanje hrane i preko svojih veza šalje u prvom redu zatvorenicima, čije obitelji nisu u stanju da im pomognu.

DUBROVNIK U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI

Narod Dubrovnika s prezirom je dočekaio okupatora i njegove ustaške slugе. Tome je u znatnoj mjeri pridonijela predratna aktivnost dubrovačke partijske organizacije, koja je bila povela niz uspješnih demonstracija dubrovačkog naroda protiv najezde fašizma.

Posebno m ržnjom okupatora je dočekala dubrovačka omladina. Očit izraz takvog raspoloženja bio je i herojski istup omladinca Ive Bučića. Za vrijeme, dok se na Orlandovu stupu na Stradunu podizala talijanska zastava, a preko razglasne stanice davale vijesti o stanju na ratištima, on je javno protestirao s poklikom: »Sve lažete!«, »Dolje fašizam!«, »Živio SSSR!«¹. Bilo je to 26. juna, svega par mjeseci poslije upada fašista u našu zemlju.

Još u prvoj polovini 1941. g. bila je i u Dubrovniku stvorena organizacija Narodne pomoći, koja od simpatizera NOP-a prikupija novac i hranu za potrebe Narodnooslobodilačke borbe. Krajem augusta formiran je ilegalni odbor Narodne pomoći, u koji su ušli Mrnarević Miho, Begović Branko, Mordin Božo i Ljubičić Ivo. Početkom septembra organizacija Narodne pomoći pretvorena je u NO fond, a njen odbor postaje Gradski odbor NO fonda,

U to vrijeme rukovodstvo NOP-a u gradu započelo je s umnožavanjem na šapirografu raznih letaka, vijesti i okružnica, koje su se čitale pojedinačno i na sastancima grupa simpatizera NOP-a. Posao na štampanju ilegalnih materijala vodio je Vukušić Ivo, član MK SKOJA, uz pomoć Jozе Luetica. Štampanje se obavljalo u kući Tea Dinkovića.

¹ Ivan Bučić bio je na mjestu uhapšen i nakon mučenja strijeljan na Lapadu.

U decembru 1941. g. u kući Mate Jakšića na Lapadu formiran je ilegalni Narodnooslobodilački odbor za grad Dubrovnik. U njega su ušli Miho Mrnarević, kao tajnik, Mate Jakšić, kao blagajnik, i članovi Marko Marojica iz Župe dubrovačke i Jozo Lujak, sudac iz Dubrovnika. Stvaranje tog odbora naročito je značajno po tome, što je to bio prvi narodnooslobodilački odbor formiran na području Dalmacije. Prvi koraci novoformiranog odbora bili su politički rad i stvaranje novih grupa simpatizera NOP-a. Naročitu aktivnost odbor provodi preko organizacije NO fonda, nastojeći, da se prikupe što veće količine oružja, hrane, odjeće i lijekova, koje se u to vrijeme već postojećim vezama preko Krstača u Župi dubrovačkoj upućuju Južnohercegovačkom partizanskom odredu. Međutim, živa aktivnost, koju je ilegalni NO odbor bio pokrenuo, uskoro je prekinuta hapšenjem dvojice njegovih članova.

Rukovodstvo NOP-a u Dubrovniku radilo je i na tome, da se članovi Partije i SKOJA. organiziraju po grupama radi izučavanja vojne vještine i što skorijeg započinjanja s oružanim i drugim akcijama u gradu. Naročitu živost u rad partijske organizacije unosi po svom dolasku u Dubrovnik, početkom oktobra, instruktor PK Petar Grubišić-Jure. Na njegovu inicijativu od članova KP i SKOJA formiraju se oružane udarne grupe. Komandir formiranih grupa postao je Vule Gluhaić, a komesar Slavko Rusković. Sve grupe prilikom formiranja položile su zakletvu odanosti stvari NOB-e.

Pripadnici udarnih grupa¹ izvršili su krajem 1941. g. nekoliko manjih akcija na periferiji grada, među kojima i piljenje telegrafskih stupova u Rijeci i Župi dubrovačkoj. Udarne grupa, kojom rukovodi Dušan Todorović, sasjekla je telegrafske stupove iznad samog hotela «Argentina» u predgrađu Dubrovnika. U samom gradu, međutim, udarne grupe nisu izvršile nijednu oružanu ni drugu akciju.

Još sredinom septembra grupa od 11 partizana Južnohercegovačkog odreda uz pomoć nekolicine članova KP i simpatizera iz mjesta Mlini porušila je most nad rječicom Duboka — Ljuta u blizini Mlina. Krajem 1941. g. šestorica prvih dubrovačkih dobrovoljaca, koji

¹ Formacija udarnih grupa nosila je u to vrijeme naziv »Ilegalna partizanska četa«. To je bila posljedica nedovoljnog poznavanja stvarnih organizacionih principa, na kojima su se temeljile prve partizanske čete.

su bili pripadnici udarnih grupa, odlaze u partizanski odred južne Hercegovine.

Početakom 1942. godine na jednom sastanku Mjesnog komiteta¹, kojemu je prisustvovao instruktor PK Petar Grubišić, bilo je zaključeno, da se što prije formira Dubrovačka partizanska četa. Sredinom februara sekretaru MK Martinu Klariću došao je poziv za domobransku vojsku. Mjesni komitet je zaključio, da Klarić krene na prostor, gdje operira Južnohercegovački partizanski odred, i tamo izvrši pripreme za prihvāt boraca, od kojih bi se formirala Prva dubrovačka četa.

U decembru 1941. g. Pokrajinski komitet KP za Dalmaciju upućuje u Dubrovnik svoga instruktora Matu Bilobrka, stavljajući mu u zadatak organizaciono učvršćenje i brojno jačanje organizacije SKOJA. Uz pomoć dvojice instruktora Pokrajinskog komiteta mjesni komiteti Partije i SKOJA početkom 1942. g. razvijaju još življu političku aktivnost, okupljajući u redove NOP-a sve veći broj rodoljuba grada Dubrovnika. Ideje Oslobođilačke borbe naročito se šire među omladinom, a organizacija SKOJA tih dana prima u svoje redove nekoliko desetaka novih članova. Na taj način do sredine marta 1942. g. skojevska se organizacija bila povećala na oko 90 svojih članova.

Da bi se novoprimitljeno članstvo isprobalo na djelu, donesena je odluka, da se uoči 27. marta — godišnjice istupanja Jugoslavije iz Trojnog pakta — grad ispiše antifašističkim borbenim parolama.

Akcija ispisivanja parola uoči 27. marta u potpunosti je uspjela. U njoj je uzelo učešće 70 od ukupnog broja članova SKOJA u gradu. I pored brojnih talijansko-ustaških patrola te noći, čitav grad od Gruža i Lapada do hotela »Argentine« u istočnom predgrađu osvanuo je ispisan parolama. Bilo je to iznenađenje, kojemu se divilo stanovništvo, ali i prijetnja, od koje strepe fašisti i ustaše. To je i po zahvatu i po broju učesnika bila dotada najsnažnija manifestacija otpora fašističkom okupatoru, akcija, u kojoj je snaga partije i SKOJA u Dubrovniku došla do svog punog izražaja.

¹ Mjesni komitet KP dotada sačinjavaju Klarić Martin, sekretar, i članovi Mrnarević Miho, Prizmić Milan (sekretar MK SKOJA), Radeljević Marija, Todorović Dušan i Žuvela Miloš. Po Klarićevo odlasku iz Dubrovnika sekretar Mjesnog komiteta postaje Todorović Dušan.

U svom spisu K Prs br. 74/42. od 4. aprila 1942. šef policije-
Mirko Zivković pored ostalog piše:

»Dana 26. III. 1942. g. bili su između 20.30 i 21.30 sati ispisani razni komunistički natpisi po zamračenim dijelovima grada i po periferiji. Natpisi koje su komunisti ispisali bili su sljedeći: Živio SSSR, živio Štaljin,, živila Crvena Armija, živili Partizani, živila Komuna, Doli Poglavnik, Doli Mussolini, Doli okupatori, ustaše, razbojnici i Soldati perche combatente i dr. Ovo je najviše bilo ispisano po mračnim i pustim ulicama ispod ulice Sv. Marije, po ulicama ispod Prijekog, na Pilama, na zgradi Trgovačke nautike, iza hotela »Imperijal-a« po Konalima na Lapadu i u nekim mjestima Gruža.«

Na tu akciju okupator i ustaše oštro su reagirali. Već sutradan 27. marta uslijedila su prva hapšenja dubrovačkih omladinaca učesnika u ispisivanju parola. Narednih dana ustaše i Talijani hapse-nove grupe dubrovačke omladine, tako da je u roku od nekoliko dana bilo uhapšeno oko 50 omladinaca, većinom članova SKOJA. Grupi od 39 omladinaca bilo je u Šibeniku suđeno sa strane tali-janskog ratnog suda »Tribunale speciale per la Dalmazia«, dok su ostali bili zadržani u Dubrovniku i nakon izvjesnog vremena pušteni iz zatvora. Fašistički prijeki sud u Šibeniku osudio je većinu dubrovačkih omladinaca na dugogodišnju robiju. Ukupan broj uhapšenih, suđenih ili tokom istraga spominjanih omladinaca iznosio je preko 130.

Instruktor Pokrajinskog komiteta Mate Bilobrk, koji je dotada obilazio skojevske organizacije (zbog čega su ga poznavali još prvog dana uhvaćeni skojevci), da bi izbjegao hapšenje, napušta Dubrovnik i odlazi u Slivnicu u Hercegovinu, gdje se u to vrijeme nalazi štab Južnohercegovačkog partizanskog odreda.

Čim je došao u Slivnicu, Mate Bilobrk zajedno s Martinom Klarićem radi na stvaranju Dubrovačke čete, koja je kao samostalna jedinica trebala operirati u sastavu Južnohercegovačkog partizanskog odreda. Kako u hercegovačkim partizanskim jedinicama nema toliko Dalmatinaca, da bi se od njih mogla formirati četa, Bilobrk traži od Mjesnog komiteta KP Dubrovnik, da se u Hercegovinu upućuju dobrovoljci. U svom pismu Petru Grubišiću od 21. aprila 1942. g. Mate Bilobrk među ostalim piše:

»Pred dva dana na Grabu je bio sastanak Komande odreda, na kojem su prisustvovali politički komesar Južno-hercegovačkog odreda, komandir ovog odreda, politički komesar i komandir Zubačkog bataljona,

"Mirko¹ i ja. Na sastanku je zaključeno da odmah pređemo na teren t. j. da odmah počne djelovati naša Dubrovačka četa. Oni su spremni ispočetka da nam pruže vojničku pomoć pri jačim akcijama. Četu ćemo popuniti sa još 7—8 drugova Dalmatinaca iz Oriješkog bataljona, ali potrebno je da nam i vi pošaljete odmah nekoliko dobrih drugova, zbog pomanjkanja čete.«

Već slijedećeg dana u pismu upućenom Mjesnom Komitetu KP Dubrovnik Mate Bilobrk piše:

»Što se tiče pitanja akcija treba da vam odgovorimo, da smo se o tome brigali i savjetovali s komandom štaba, ali vi morate znati vrlo dobro, da je nemoguće sastaviti četu i stupiti u akcije s deset ljudi, bez oružja, obuće, hrane i t. d.«

Zatim u pismu od 23. aprila 1942. g. Bilobrk ponovno Mjesnom komitetu piše slijedeće:

»Radi dosadašnjih propusta oko organiziranja naše čete izgubili smo mnogo vremena, pošto vi niste mogli da ocijenite ono što je najvažnije, tako da su nastale ponovno poteškoće oko formiranja vojne jedinice, pošto pomoć koja nam je bila obećana sada nam je ponovno uskraćena, pošto nemarno dovoljno ljudi, a vi to ne možete nikako da shvatite, da se bez ljudi ne može ratovati. A dole ima mnogo drugova, koji stvarno malo koriste, a ovdje bi postepeno postali kao i ostali.«

U pismu od 5. maja 1942. g. upućenom Mjesnom komitetu KP Bilobrk pored ostalog piše:

»Kada je riječ o tome, koliko ste mislili za nas i brigali, mi ne možemo a da ne priznamo pod kojim ste okolnostima i mukom to morali raditi. Ali, moramo napomenuti da su u jedan mjesec dana poslana samo četiri čovjeka i' dvije puške s malo metaka.«

I na kraju u svom pismu od 7. maja 1942. g. Bilobrk piše Mjesnom komitetu, da je na konferenciji svih članova Partije južne Hercegovine i svih komesara i komandanata partizanskih jedinica »donesen dalekosežan zaključak po kome svi Dalmatinci koji su ovdje, kao i svi oni koji dođu, mobilizirani su i svrstani u V. udarni bataljon. Prema tome su donijeli odluku, da mi svi istodobno prelazimo i u njihove političke i vojničke organizacije, pošto drukčije u vojsci nije moguće. Mi smo insistirali da ostanemo samostalna jedinica u sastavu određenog bataljona i pod njegovom komandom. Ali, oni nisu pristali, pošto mi nismo mogli sastaviti niti jedan vod a kamoli četu, pa su nas, kao i sve ostale, porazmjestili po raznim četama«.

¹ Martin Klarić.

Iz naprijed iznesenog očito se vidi, da se Partija u Dubrovniku u konkretnoj situaciji nije snašla. Bilo je normalno, naročito u danima brojnih hapšenja, da se omladinci skojevci i članovi KP upućuju u partizane. Međutim, njih 50 od sedamdesetorice, koji su učestvovali u akciji, pali su neprijatelju u ruke i ostali čamiti u fašističkim zatvorima i logorima.

Koliko god je akcija od 27. marta bila velik uspjeh Partije, nesumnjiv dokaz snage dubrovačkih komunista u tom vremenu, puštanje, da toliki broj organiziranih članova Partije i SKOJA bude uhapšen, i nedavanje odlučnog kursa za odlazak u partizane ostat će kao ozbiljan propust tadašnjeg partijskog rukovodstva u gradu. Desetkovanje komunista u akciji od 27. marta i neuspjeh u formiranju Dubrovačke partizanske čete u aprilu 1942. g. bili su udarci, od kojih se Partija u Dubrovniku ne će više solidno oporaviti do oslobođenja.¹

¹ Značajnije aktivnosti partijske i skojevske organizacije u Dubrovniku nakon provale i masovnog hapšenja krajem marta i početkom aprila 1942. g. nije bilo sve do kapitulacije Italije. To se najbolje vidi i po broju dobrovoljaca, koji su iz grada otišli u partizane. Naime do kapitulacije Italije otišlo je u partizane usve oko 25 članova KP i SKOJA. Osim sakupljanja raznog materijala i nešto oružja, koje se šalje u Hercegovinu, jedino su oslobođenje iz bolnice člana MK SKOJA Iva Vukušića i pokušaj oslobođenja instruktora PK Pjera Grubišića akcije vriedne spomena.

Pjera Grubišić u želji, da učvrsti vezu s Pelješcom, pošao je tamo. Na putu preko Petrova sela, Orašca i Brsečina primijećen je od žandara, kojima postaje sumnjiv, i oni ga u Brsećima hapse. Doveden je u Dubrovnik i predan Talijanima, koji ga bacaju u zloglasni zatvor »Kazbek«. Partijska organizacija došla je u vezu s zatvorskim liječnikom drom. Orličem, koji je pomogao, da se Grubišić — pošto je ispio lijek, koji ga je onesvijestio — prebaci u bolnicu. Kako ga u bolnici čuvaju karabinjeri, jedna udarna grupa pokušala je u noći 25. jula 1942. g. da ga oslobodi. Međutim, akcija je bila tako loše pripremljena, da je prilikom njenog izvođenja Talijanima pao u ruke omladinac Roko Bačić, koji je nakon toga bio strijeljan. Talijani su kasnije strijeljali i Pjera Grubišića.

Spašavanje iz bolnice Iva Vukušića bilo je solidnije pripremljeno, tako da je njegov bijeg uspio. Međutim, pošto je otišao u partizane, Vukušića su u Hercegovini uhvatili četnici i predali Talijanima, koji su ga strijeljali na otočiću Hamuli.